حكومەتا هەرێما كوردستانێ – عیراق
وەزارەتا پەروەردێ
ڕێڤەبەریا گشتی یا پڕۆگرام و چاپەمەنییا

جینۆسایدا گەلێ كورد

بۆ پۆلا دەهێ ئامادەیی (زانستی و وێژەیی)
و قۆناغا ئێكێ خواندنا پیشەیی و پەیمانگەهان

ئامادەكرن
ویسی صالح حمد امین
عمر علی شریف   عبید خدر فتح الله
پێداچوونا زانستی و هەڵسەنگاندن
د.یوسف معروف دزەیی
كرمانجیكرن
قیس صباح حمید   دلخاز خالد محێ
پێداچوونا زمانی - كرمانجی
محمد عبدالله أحمد

چاپا چارێ   ٢٧١٦ كوردی   ٢٠١٦ زایینی   ١٤٣٧ مشەختی

سەرپەرشتیٚ زانستی یێ چاپیٚ: قیس صباح حمید

سەرپەرشتیٚ هونەری یێ چاپیٚ: عثمان پیرداود کواز – سعد محمد شریف صالح

تایپکرن: آزاد شـفـیق بــدل

دیـــزاین: عدنان أحمد خالد

بـــەرگ: ئاری محسن أحمد

ناڤەرۆك

پشك	بابەت	لاپەڕ
	پێشەکی	٥
پشکا ئێکێ	عەرەب کرن و ڕاگواستن	٧
پشکادووێ	کوردێن فەیلی	٣٥
پشکا سێیێ	کۆمەڵ کوژا بارزانییان	٤٣
پشکا چوارێ	ب کارئینانا چەکێ کوژەکێ کیمیاوی	٥٣
پشکا پێنجێ	ئەنفال	٦٢
پشکا شەشێ	جینۆساید	٨٨
پشکا حەفتێ	ئێزدی	١٠٤

پێشەکی

ل دەسپێکا سەدێ بیستێ دەولەتا عیراقێ ژ لایێ ئینگلیزڤە هاتە دامەزراندن، پێك هاتنەکا سەیر و دوور ژ ئارەزووێن گەلێ کوردستانی بوو، لەورا ئەڤ قەبارێ نوی ژبۆ بجهـ ئینانا ئارمانجا خو بەردەوام ئاکنجیێن کوردستانێ تووشی دەربەدەریێ و مالوێران و تەیرانی کرینە. دەسهەلاتدارێن عیراقێ هەر دەسپێکێ ب هەمی شیواز و ئامرازان خو نەدایە پاش ژ گوهۆڕینا پێکهاتا نەتەوەیی و کەلەتووری و کۆمەلاّیەتی و روشەنبیری و دیموگرافی و جوگرافییا دەڤەرێ ب رێکا بکارئینانا تاوانا راگواستنێ و عەرەبکرنێ و بکارئینانا هێز و سوپا و چەکێ کۆمەلکوژی قەدەغەکرییێ نیف دەولەتی و زیندان کرن و بەرزەکرنا هاولاتیێن سیڤیلێن بێ تاوان و سوتاندنا رەز و باغ و گوند و باژێران و ژناف و برنا ژێرخانا ئابوورییا دەڤەرێ، بۆ هندێ دا خەلکێ مللەتی ملکەچ بکەن بۆ حەز و مەرەمێن خۆ. دوماهیك جار ل دوماهیا سالێن هەشتیێ ژ سەدێ بیستێ، تاوان لسەر دەمێ بەعسیيان گەهشتە گوپیتکا درندایەتیێ بەرامبەری گەلێ کوردستانێ، کو ناڤدارترین ژ وان تاوانا ب ناڤێ (ئەنفال) ێ بوو ل بەر چاڤێ جڤاکێ نیف دەولەتی دژی گەلی کوردستانێ هاتە ئەنجام دان. ئەم دشێن ئەڤێ تاوانێ ب مەزنترین تاوانا سەردەمی بژمیرین کو دەرحەقێ مرۆڤایەتیێ هاتییە ئەنجام دان ل کوردستانێ.

مەرەم ژ بەرهەڤکرنا ئەڤی بابەتی، دانەنیاسینا ئەڤێ تاوانێ و رەش کوژیێ کو بەرامبەر مللەتێ کورد هاتی یە ئەنجام دان، بۆ هندێ کو نەڤێن خۆ ئاگەهدار بکەین داژبیر نەکەن و بکەنە سەربور بۆ داهاتیێ خۆ، دا بنیاتێ جڤاکێ کوردستانا

نوی ل سەر دامەزرینین، دووربیت ژ گیانی رەگەز پەرستیێ توند و تیژ و ڕەوشتێ نەمرۆڤانە و دەرحەقێ وەلاتییێن کور دستانێ.

بابەتێ جینۆسایدا گەلێ کورد ژ شەش پشکا پێك هاتیە، لدویف زنجیرا مێژوویا ڕویدانا خۆ جهە کریە ژ دەسپێکا دەولەتا عیراقێ کو پێك هاتییە ژ عەرەب کرن و راگواستن، و ژ ناڤبرنا کوردێن فەیلی، کۆمەلکوژا بارزانییان و بکارئینانا چەکێ کۆمەلکوژ، ئەنفال و قوناغێن ژ ناڤ برنێ و کاریگەریا وێ ل سەر جڤاکێ کوردستانێ.

ل دەمێ ئامادەکرنا ئەڤی بابەتی پشکێن دیارکرییێن وەرزێ خواندنا ل بەرچاڤ هاتیە وەرگرتن، کو سنووردارە، چونکی بابەتەکێ تازەیە هەر تێبینیەك و سەرنج راکێش و رەخنەك دەربارەی بابەتی هەبن ئەم سوپاسی یا وان دکەین ئاگاهداری یا مە بکەن کو بشێین دداهاتیدا مفای ژێ وەربگرین. هیڤیدارین ئەم شیابین هەتا رادەکی خزمەتا وی گیانێ یێ تاوان کرییێن ئەوێ بوویە ئارمانجا مەرەمێن سیاسەتا دڕندانەیا دەسهەلاتدارێن عیراقێ. ل دوماهیێ سوپاسیا هەمی وان لایەن و کەسێن دلسۆز دکەین کو هاریکاریا مە کری ژ بۆ ئامادەکرنا ئەڤێ بابەتی ب تایبەتی دوەزارەتا کاروبارێن شەهیدان ئەنفالکریان وئەنستیوتا کوردی بۆ فیکتو مولوجی و بەرهنگاربوونا جینۆسایدێ و سەنتەرێ ئەنفال بۆ دویف چوونا ئەنفالکری و یێ سەروشوینێن کوردستانێ) ب ڕێنما و ژێدەران هاریکاریا مە کرین.

دەستەیا ئامادەکار

بەشێ ئێکێ

عەرەب کرن و ڕاگواستن

دەسپێك:

هزرا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ، ژ هەدوو ویلایەتا بەسرە و بەغدا، قەوارەیەك بوو، ئینگلترا چێکربوو، ژ بۆ پاراستنا بەرژەوەندیێن ستراتیجییێن خۆ، لەورا گرێدانا ویلایەتا مویسل (باشوورێ کوردستانێ) ب دەولەتا نەتەوەییا عیراقێ ڤە تشتەکێ ئێکجارکی بوو د سیاسەتا بریتانیادا ژبۆ بەرچاڤ وەرگرتنا هوکارێ ئابووری و بەرژەوەندیێن بریتانیا.

ب بریارەکا کۆمەلا نەتەوەیان ل ١٩٢٥/١/١٦ ب فەرمی باشوورێ کوردستانێ (ویلایەتا مویسل) کرە پشکەك ژ لەشێ سیاسیێ نەتەوەیی یا عیراقێ بەلێ پشکەکا جودا، ژبەر وێ چەندێ ڕژێمن عیراقێ یێن ئێك لدویف ئێك، بەردەوام د بزاڤا دارشتنا پێك هاتا نەتەوەیی و جوگرافی و مێژوویی یێ ڤێ هەرێمێ بوون ب دارشتنەکا عەرەبی ژبۆ مەرەما نەهێلانا هەمی نیشانێن جودا دناڤبەرا عیراقا عەرەبی و کوردستانێ دا. ئەڤ کریارە ب رێکا سیاسەتا عەرەب کرن و ڕاگواستنا ئاکنجیا هاتییە ئەنجام دان.

سنوورێ کوردستانێ

دیارکرنا سنوورێ باکوورێ رۆژئاڤا و رۆژهەلاتا ئەڤێ هەرێمێ، کارەکێ بساناهییە، چونکی رێکە دگەل سنوورێ نیڤ دەولەتی، ئیران تورکیا و سوریا رێك دکەڤیت، بەلێ ئەوێ ب زەحمەت باشوورێ رۆژئاڤا کو بەردەوام جهێ هەڤرکی و ململانێ یە دناڤبەرا کورد و حکومەتا عیراقی دا بوویە. زنجیرا گرگێن حەمرین

دکەڤیتە باشوور و باشوورێ رۆژئاڤا، کو سنوورێ دناڤبەرا هەرێما کوردستانێ و پشکێن دیێن عیراقێ پێك دئینیت.

ئامارا سالا ١٩٧٥ ئاکنجیێن کورد ب ڤی شێوێ خوارێ دهێنە پۆلینکرن:

١. پارێزگەهێن دهۆك (کو پشکەك بوو ژ مویسل) - و سلێمانی - هەولێر کەرکووك.

٢. سەرجەم ناحیە و قەزایێن پارێزگەها مویسلێ ژ بلی قەزا مویسل و حەزەر.

٣. قەزا خانەقین و کفری و مەندلی، ژبلی ناحیا (بەلەدرۆز) ل پارێزگەها دیالە.

٤. مەلبەندێ قەزا بەدرە ل پارێزگەها واست.

عەرەب کرن و ڕاگواستن:

پشتی سالا (١٩٢٥) ویلایەتا مویسل ب نەخشێ سیاسی عیراقێ ڤە گرێدا. کورد ژ پتریا نەتەوەیی دبیتە کێمینە سەبارەت دەولەتا عیراقێ.

ژ وێ رۆژێ کورد وەکی کێم نەتەوە بەردەوام ل بن رەحمەتا شوفینی و نەتەوە پەرستیا ڕژێمێ و دەسهەلاتدارێن جودا دا بوون ل دویف دروشمێ: (گەلێ عیراقێ پشکەکە ژ نەتەوەیا عەرەبی و عیراق ژی پشکەکە ژ نیشتیمانێ عەرەبی). گومان دهندێدا نەبوو کو کورد پشکەك بوویە ژ گەلێ عیراقێ. بەلێ چ جارا پشکەك نەبوویە ژ نەتەوەیێ عەرەبی. جوگرافیا هەرێما کوردستانێ کو نوکە پشکەکە ژ ئاخا عیراقێ و چ جارا پشکەك نەبوو ژ نیشتیمانێ عەرەبی. ب گرێدانا باشوورێ کوردستانێ (ویلایەتا مویسل) ب عیراقێ ڤە کو هەرێما جوگرافی یا جودا دبیتە پشکەك ژ لەشێ سیاسی یا دەولەتا نەتەوەیی یا (قومي) عیراقێ. بەردەوام رژێمێ نەتەوە پەرستیێن عیراقێ سەبارەت ئێکبوونا یا ئاخا عیراقێ و ئاسایشێ. نەتەوەیێ و ئابووری کورد کرینە مەترسی بۆ پارچە پارچەکرنێ، لەورا ڕژێمێن

عیراقێ پاشایەتی و کەڤنە پەرێسا هەتا کوماری و چەپ و پێشکەفتن خوازان، دبزاڤا دارشتنا شێوێ نەتەوەیی و دیموگرافی و جوگرافیا هەرێما کوردستانێ بووینە دارشتەکا عەرەبانە نەخشە بۆ دارێژتیە، ژبۆ نەهێلانا جیاوازیا هەوریشالێ دناڤبەرا کوردستانێ و پشکێن دی یێن ژ عیراقی ژبەر ڤان ئەگەرێن خوارێ:

١. کوردستان ناوچەکا دەولەمەندە ب سامانێ نەفت و کانزایان.

٢. هەرێمەکا گرنگە ژبۆ دابینکرنا ئاسایشا خوارنێ.

٣. ئاخەکا ب بیتە و ژێدەرێن ئاڤێ گەلەك هەنە.

٤. جهێ وێ دکەڤیتە دناڤبەرا سنۆرێ سێگوشا هەرسێ دەولەتێن (تورکیا و ئیران و سوریا).

سیاسەتا عەرەبی کرن و ڕاگواستنێ ب یا بەرنامەکری بوو، ئەم دشێین مێژوویا ئەڤێ ولاتی ب مێژوویا ترسنال گوهۆڕینا هەڤکێشان بۆ مفایێ پتریا عەرەبی ل قەلەم بدەین. ب گوهاستنا ئاکنجیێن کوردا و ئاکنجیکرنا عەرەبا ل جهێ وان، ب تایبەتی ل ڤان سێ دەڤەران:-

(جەزیرە، کەرکووك، ڕۆژهەلاتا بەغدا (هەرێما کوردێن فەیلی)).

نەخشێ ژمارە (١) عەرەب کرن و ڕاگواستنا ئاکنجیێن کورد ژ هەرێما کوردستانێ *

---

* ژ نەخشێت سەردار محمد عبدالرحمن / ئەتلەسا هەرێما کوردستانا عیراقێ.

ئەڤ پروسەیە هەڤدەم بوو دگەل کریار ێن سەربازی، کو هێز و سوپایێن حکومەتا عیراقێ ل دەڤەرێن کورد لێ ئاکنجی ئەنجام ددا، ب وێرانکرن و هەرفاندن و ڕاگواستنا ئاکنجییێن گوندێن کوردان و کومکرنا وان ل کۆمەلگەهێن ب زۆری.

سەبارەت سیاسەتا یەکخستن و ئێك گرتن و ئەزموونا دەولەتا عیراقی دا، ب تایبەتی ل دویڤ دیتنا ڕژێما بەعسی، ئارمانجا دویرکەفتنێ بوو ژ هزرا (عیراقی بوون) ێ و نێزیکبوونە ژ هزرا (عەرەب بوونێ).

عەرەب بوون: پێکهاتیە ژ پێناسەرکرنا سەرجەم دام و دەزگەهێن دەولەتێ و سیستەم و فەلسەفە حوکمرانییێ دچارچوڤێ هزرا نەتەوە پەرێسا عەرەبیدا.

ب ڕامانەکا دی ئەزموونا عیراقێ بۆ گەشەپێدان و دروستکرن و چەسپاندن و بیگری بوون ب عەرەباتییێ کارکرییە بۆ تەپەسەرکرنا نەتەوەیێن دی.

عیراقی بوون ل دویڤ بۆچوونا بەعسیا تنێ ئێك ڕامان هەیە ئەوژی عەرەبوونە، زێدەباری هندێ کو تایبەتمەندیا حوکمێ بەعسی پەنابدەنە بۆ توند و تیژییێ، وەکو ڕێکە بۆ چارەسەریا دۆزا حزە نەتەوەیی، ب سەر گەلێن عیراقێ ب گشتی و عەرەبێن شیعە یێن باشووری و کوردێن باکور ب تایبەتی ڕەنگك ڤەدایە.

ئەگەر سەرنجێ بدەینە سەرکریارا سیاسەتا عەرەبکرنێ، وەکو ڕێکەك بۆ ژێبرنا ناما نەتەوێ کورد، دێ وێ بینین ب دوو ئاراستەیێن هزری کارکرییە، جۆرێ ئێکێ پێکهاتیە ژ گوهۆڕینا ناڤێن جهێن کوردی و دەرئێخستنا کوردان ژ جهێ باب و باپیران ئاکنجیکرنا عەرەبان ل جهێ وان یان کارکرن ژبۆ گوهوڕین تێك و شیلاندنا مێژوویا نەتەوێ و کو شینوارێن دیرینێن وان کوردبوونا وی

دەڤەرێ دسەلمینن بۆ نموونە ڕژێما بەعسی کەڤتە بزاڤا تێکدانا کەلها کەرکووکێ، رۆژا ٥/١٠/١٩٩٩ دسمینارەکا زانکۆیا تکریت ب ئامادەبوونا کەسێ دووێ یێ رژێما بەعسی (عزت الدوري) بەرامبەر کومەکا ئەکادیمی و دبلوماسیێن عەرەب و بیانی، دگۆتارەکێدا راگەهاند (پێدڤییە ب هویری ل پەرتووکین مێژوویێ بنێرین بۆ هندێ دا وان راستیێن مێژوویی ببینین کو سەلاحەدینی ئەیوبی پالەوانەکێ عەرەبە نە کوردە) بێ گومان سەرجەمێ ئەڤان کو رو سیمیناران دچنە دچارچۆڤێ قوتابخانا بابەتێ (المدرسة الموضوعية). بۆ دیارکرنا ناسناما نەتەوێ عەرەب. لێ سالێن نۆتێ ژ سەدێ بۆری (بیت) حکومەتا عیراقێ رێکەکا دی گرتە بەر بۆ گوهورینا ناسناما نەتەوێ کورد. ئەوژی ب دابەشکرنا فورمێن ڕاستڤەکرنا بارێ نەتەوایەتی (أستمارة تصحيح القومية). و هەمان دەم دا حەزکر رۆلەکێ یاسایی و ئارەزوو مەندانە ببینیت ب گوهورینا ناسناما نەتەوەیی، کو بێ گومان گڤاشتنەکا ئێکجار زۆر هەبوویە بۆ پڕکرنا وان فۆرما. سەر پیچی کرن ژ پڕکرنا ڤێ فۆرمێ، پێکهاتی بوو ب زیندانکرنێ، د دویڤدا ڕاگواستن بۆ دەڤەرێن ژێر دەسهەلاتا حکومەتا هەرێما کوردستانێ.

قۆناغێن سیاسەتا عەرەبکرنێ و ڕاگواستنا کوردان:

قۆناغێن سیاسەتا عەرەبکرن و ڕاگواستنا کوردان، هەر ل دەستپێکا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ دەستپێکریە، ب ڤی رەنگی دشێین چەند قۆناغێن جودا دەست نیشان بکەین، ژ مێژوویا دەسپێکرنا سیاسەتێ، کو ئەڤەنە:

١. قۆناغا گرێدانا ویلایەتا مویسل ب عیراقێ ڤە هەتا روخاندنا پاشایەتیێ دناڤبەرا سالێن (١٩٢٥ - ١٩٥٨).

٢. قۆناغا دامەزراندنا سیستەمێ کوماری هەتا ڕۆخاندنا حکومەتا عەبدولکەریم قاسم ل (١٩٥٨ - ١٩٦٣).

٣. قۆناغا حوکمێ پاسەوانێت نەتەوەییێن بەعسی هەتا کودەتایا جارا دووێ یا بەعسیان (١٩٦٣ - ١٩٦٨).

٤. قۆناغا چەسپاندنا دەسهەلاتا حیزبا بەعسی هەتا هەلبوونا شەڕێ خوینا وی (ئیران - عیراق)، دناڤبەرا سالێن (١٩٦٨ - ١٩٨٠).

٥. قۆناغا پیادەکرنا جینۆسایدێ دژی کوردان ژ لایێ بەعسیانڤە تاکو ڕاپەڕینا جەماوەریا کوردستانێ ل سالا (١٩٩١)، دناڤبەرا سالێن (١٩٨٠ - ١٩٩١).

٦. قۆناغا پشتی سەرهلدانێ دناڤبەرا سالێن (١٩٩١ - ٢٠٠٠) کو پشکەکا ئاخا کوردستانێ ل بن دەستهەلاتا رژێما بەعسی مابوو.

٧. قۆناغا پشتی رۆخاندنا رژێما بەعسی ل دەڤەرێن ڤەقەتیای ل سالا (٢٠٠٣ هەتا نهۆ) کو کێشەیەکا زۆر ل سەرە. دناڤبەرا کورد و دەستهەلاتا ناڤەندی ل بەغدا ژ لایەکی و ئاکنجییێن کورد و گرۆپێن تیرورستان ژ لایەکێ دیڤە، کو گەف ل گیان و سامانێ وەلاتییێن کوردێن ئاکنجی ل دەڤەرێن (سەعدیە و جەلەولا و قەرەتەپە و شنگال و رۆژئاڤا کەرکووك دکر ژبۆ زۆری دەرئێخستنا وان ژ جهێ وان بۆ دەڤەرێن ل بن دەستهەلاتا حکومەتا هەرێما کوردستانێ.

قۆناغا ئێكێ: (١٩٢٥ - ١٩٥٨)

ئەڤ قۆناغە سەر دەمێ پاشایەتیێ هەمیێ ڤەدگریت، ب تایبەتی ل وی دەمی یێ کو ویلایەتا مویسل ب عیراقێ ڤە هاتییە گرێدان ل (١٦ى کانینا دووێ ١٩٢٥) ب سەردەمەکێ نە ئارام دهێتە دانان، کو سیستەمێ حکومرانیێ و بارێ ئاساییشا گشتی و کارگێری ل عیراقێ، گەلەك یا سەرەتایی و بێ پلان بوو. کریارا عەرەب کرن و راگواستن ئاگنجییا وەك پێدڤیەکا نەتەوە پەرستا رژێمێن عیراقێ بێ بەرنامەرێژی و هێدی بوو. ژ لایێ جوگرافی ژی ڤە رووبەرەکێ کێم ڤەگرتیە.

ل سالا ١٩٣٢ و چارچوڤێ سیلسەتا نەراستەوخۆ یا عەرەب کرنێ بریارا ژمارە (٥٠) یا تایبەت ب رێکخستنا مافێ زەوی زار هاتە دەرئێخستن. کو ل سالا ١٩٣٨ هاتییە گوهورین بۆ یاسایا ژمارە (٢٩). دڤێ یاسایێدا مافێ مولکداریێ ب فەرمی هاتە دان بۆ وان هۆز و بنەمالێن ئاکنجییێ ل وان زەڤیان ئەوێن ل سەر دژیان.ل دویف ڤێ یاسایێ مولکداری و تابوکرنا زەڤییێن چاندنێ یێن کوردا ڤەگرت، ب تایبەتی دەڤەرێن ژێری یا رۆژئاڤا یا کەرکووکێ و دەشتا قەراج و کەندێناوە و گوێرە و زممار. لدویف راپورتەکا وەزارەتا کاروبارێن کۆمەلایەتی یا عیراقێ ئەوا ل رۆژا (١١/٥/١٩٥٨)ێ دەرچووی.

دیاربوو کو دناڤبەرا سالێن (١٩٤٧ - ١٩٥٧)، لیوایا کەرکووکێ (٢٨٠٠٠) کەس و لیوایا مویسلێ (١٧٠٠٠) کەس بۆ هاتنە رەوانەکرن، کو بارا پتر وان ژ لیوایا عەمارە هاتبوون. پرۆژێ حەوێجە کو ل سالا (١٩٦٣)ێ دەستپێکر و ١٩٤٠ ێ تەمام بوو. ب تەمام بوونا ڤی پرۆژەی چەندێن هزار مالێن عەرەبێن کوچەر ئینانە وێ دەڤەرێ.

ب پاناتیا وان زەڤیێن پرۆژەی مفا ژێ هاتە وەرگرتن بۆ ئاكنجی بوونێ. هژمارا وان یێن ل ڤێ دەڤەرێ هاتینە ئاكنجی كرن، ل دویڤ ئامارا (١٩٥٧) گەهشتە (٢٧٧٠٥) كەسان ل (٢٢٨) گوندێن نوی. هەر ب وی شێوەی سالا ١٩٥١ ل پرۆژێ مەخمور ل (٥٠ - ١٠٠ دونم) زەڤی ل سەر (٧٠) خێزانێن عەرەبی هاتە بەلافكرن. ئاكنجی كرنا هۆز و عەشیرەتێن گوچەرێن عەرەب ل دەڤەرێن كوردان ب زۆری ئەو دەڤەر ڤەگرتیە كو سنوورێن گەهشتنە ئێك دئینن دناڤبەرا كوردستان و ویلایەتا بەغدا، بەرەڤ كویراتیا ئاخا كوردستانێ. هەر ژ مەندەلی و خانەقین بۆ دووز و ژێرییا كەركووكێ و ژێرییا مەخمورێ هەتا دگەهیتە شنگالێ. بێ گومان ئاكنجی كرنا هۆز و عەشیرەتێن عەرەب ل دەڤەرێن كوردان دا بوارێ دیموگرافی یا ئاكنجییان ژ لایێ پێكهاتێ نەتەوەیی ب شێوەكێ بەرچاڤ گوهورپە، ژبلی ڤێ چەندێ ژبەر دامەزراندنا پیشەسازییا گازێ یا كومپانیا نەفتا عیراقێ، ل باژێرێ كەركووكێ چەندین گوهۆرینێن دیموگرافی و نەتەوەیی ب سەر ڤێ دەڤەرێ هاتە كرن. چونكی وان كومپانیا هژمارەكا زۆرا كرێكارێن عەرەب ژ پارێزگەهێن دی ئینانە پارێزگەها كەركووكێ و ئاكنجی كرن. چەندین تاخێن نوی ل باژێرێ كەركووكێ دروست كرن وەك تاخێ (عەرەفە) (كەركووكا نوی).

قۆناغا دووێ:(١٩٥٨ - ١٩٦٣)

ئەڤ قۆناغە ل وی دەمی دەستپێكر، دەمێ رژێما پاشایەتی ل ١٤ تیرمەها ١٩٥٨ ژناڤ چوو، بۆ جارا ئێكێ سیستەمێ كۆماری ل عیراقێ هاتە راگەهاندن، هەرچەندە ئەڤێ شورەشێ ل دەستپێكێ بارا پتریا خەلكێ عیراقێ دگەلدا بوون هولویستێ

عەبدولكەریم قاسمی بەرامبەری كوردایێ ئەرێنی بوو، بانگەوازیا سەركردێن كوردا ئەوێن دوور ئێخستی كر بۆ عیراقێ ب تایبەتی بارزانی. (ل ٦/١٠/١٩٥٨)، مستەفا بارزانی ژ لایێ عەبدولكەریم قاسمی ب گەرمی پیشوازی لێ هاتە كرن، ل بەرامبەر وی دا مستەفا بارزانی ب تمامی شیانێن خ و پارتا خو بۆ شۆرەشا ١٤ تیرمەهێ دەربڕی. ب تایبەتی كو دستورێ بەروەخت یێ كۆمارا عیراقێ ل ماددێ سێیێدا ئاماژە ب وێ دكەت كورد و عەرەب ل وی نیشتیمانێ كو ناڤێ وی عیراق هەڤ پشكن. لێ درۆژێن پاشتردا هاتە دیاركرن هەلویستێ نەگورێ رژێما سیاسی ل عیراقێ بەرامبەری كێشا كوردی هەر ئەو سیاسەت بوو ئەوا كو بەرێ ب رێكا عەرەباكرن و راگواستنا ئاكنجیێن كوردان د هاتە پەیرەوكرن. پشتی سەركەفتنا شۆرەشێ ب دەمەكێ كورت (زەعیم نازم تەبەقچەلی) وەك سەركردێ سەرپەرشتیا هێزا سوپای عیراقێ ل باكووری دكر. دڤی ماویدا رولەكێ بەرچاڤ د دیت ژبۆ عەرەب كرنا دەڤەرێن كوردان، ب تایبەتی ل باژێرێ كەركووكێ. سەبارەت ب ماددێ سێیێ یێ دستورێ بەروەختێ عیراقێ

دان پێدانێ ب مافێ كوردان دكەت، ب تەمامی پشت گوهـ هاڤێتن، ئەڤە زێدەباری وێ چەندێ كو هەر برگا دووێ ژوی دستوری ب تەمامی دژی ماددێ سێیێیە، كو دبێژیت (عیراق پارچەكە ژ میللەتێ عەرەبی). ژ درێژە پێدانا سیاسەتا ب عەرەبكرنا دەڤەرێت كوردی، دەسهەلاتدارێن عیراقێ دەست ب بەلاڤكرنا زەڤیا ل سەر عەشیرەتێت كوچەرێت عەرەبی كر، ب تایبەتی ئاكنجیكرنا هژمارەكا زۆر ژ هۆزێت كوچەرێت عەرەب ل دەڤەرا جەزیرێ.

ل ساڵا (١٩٦٠)ێ ناحیا رەبیعە هاتە دروست کرن و (١٦) ئاڤاهی بۆ عەرەبان هاتنە ڤەکرن. ل تەلەعفەر (١٢) و ل شەنگال (١٥)، ل ناحیە عەتبە (٨) ئاڤاهی بۆ عەرەبان هاتنە ڤەکرن. جهێ ئاماژەپێدانێیە هەر دڤێ قۆنا غێدا چەند گوهوڕینێت کارگێری ل سەر چەند دەڤەرێن پتریا وان کورد هاتنە کرن، کو ب مەرەما شێلیکرنا دیموگرافیا بازێرێت کوردی بوو.

ل ساڵا (١٩٦٢) قەزا حەویجە هاتە پێك ئینان، ژ رویێ هەڤکێشا دیموگرافیێ (١٧٪) ژ ئاکنجیێن پارێزگەها کەرکووکێ پێك دئینیت، کو پتریا ئاکنجیێن وێ قەزایێ هۆزێت عەرەب بوون. ئەوێن بەری هنگێ ل وێ دەڤەرێ هاتینە ئاکنجی کرن.

قۆناغا سێیێ: (١٩٦٣ - ١٩٦٨)

ئەڤ قۆناغە پشتی کودەتا پاسەوانێت نەتەوەیی ب سەرروکاتیا (عەبدولسەلام عارف) ل (٨)ێ شواتا (١٩٦٣) ل دژی عەبدولکەریم قاسم هاتە ئەنجامدان. ئەڤێ دەسهەلاتێ هەر ژ دەسپێکێ دەست ب سەرداگرتنا دەسهەلاتێ کر، چ پرۆژێت ئەرینێ نەبوون بۆ چارەسەرکرنا ئاشتیانە بۆ کێشا کوردی ل عیراقێ. دڤی سەردەمیدا عەبدولسەلام محەمەد عارف کەفتە (پەیرەوکرنا) سیاسەتا ئێکەتیا عەرەبی (الوحدة العربية) کو هێڤێنێ بیروبوچونێت رەگەز پەرێسا نەتەوەیی بوو، ب پێك ئینانا پارتەکا نوی هەمی عیراقێ ڤەدگریت ب ناڤێ ئێکەتیا سوشیالستا عەرەبی (الاتحاد العربي الاشتراكي). یا ژ هەمیێ سەیر تر داخوازا (پارتی دیموکراتی کوردستان) هاتە کرن کو دچارچوڤێ ڤێ پارتا نویدا خۆ ب بگونجینیت.

د ڤێ قوناغێدا پرسەکا سیاسی یا زۆر گرنگ هاتە گۆڕێ، کو پەیوەندی ب پروسا ب عەرەبکرنێ ڤەبوو، ئەوژی کومارا ئێکگرتی یا عەرەبی بوو (الجمهورية العربية المتحدة)، هەرسێ ووڵاتێن مسر و سوریا و عیراق ب خۆڤە گرت. دەسهەلاتدارێن عیراقێ ب وی رەنگی سەحدکرە کوردا وەك ئاستەنگەکا سەرەکی بەرامبەر ڤێ ئێکگرتنێ. کوردان ژی ژلایێ خوڤە ئەڤ پرۆژە ب مەترسیەکا مەزن بۆ سەر ناسناما نەتەوەیی یا خۆ دزانی، چونکی ل دەمێ دروست کرنا ڤێ دەولەتێ رەگەزنامە (الجنسيات) ل هەرسێ ووڵاتا دهاتە گوهورین، بۆ رەگەزناما عەرەبی. بۆ نموونە هاووڵاتیێ عیراقێ، کو هەلگرێ رەگەز ناما عیراقییە، وی دەمی دڤیا ب گوهوریت بۆ رەگەزناما عەرەبی نە ژ دویر نە ژۆ نیزیك چ تایبەتمەندیا گەلێ کورد بەرچاڤ نەهاتە وەرگرتن، چ ژلایێ جوداهیا نەتەوەیی یان جوگرافیڤە ل گولانا (١٩٦٣) دان و ستاندن دناڤبەرا کوردان و حکومەتا عیراقێ گەهشتە (ڕێکەکا گرتی).

هەر ل خزیرانا وێ ساڵێدا جکومەتێ دەست ب هێرشا سەربازی کر بۆ باژێر و گوندێن کوردستانێ. بۆ نموونە ل باژێرێ سلێمانیێ قەسەبخانەیەك ئەنجامدا کو (٢٨٠) دوو سەد و هەشتێ کەسێن مەدەنی بێ گەنە گولله بارانکرن. ل (٩)ی تیرمەها (١٩٦٣) ل باژێرێ کویێ (٢٠) بیست کەس، پشتی هاتینە گرێدان ب ستوینێت سەر جادان گولله بارانکرن. حکومەت ل وی سەردەمی کەفتنە پەیرەوکرنا جینۆسایدکرنا گەلێ کورد، ب دەرێخستن و راگواستنا گوندێن کوردی و ئاکنجیرکنا هژمارەکا زۆرا هۆزێن کوچەرێن عەرەب ل جهێ وان، ب تایبەتی ل

پارێزگەها کەرکووك و هەولێرێ. بۆ نموونە ب تنێ ل پارێزگەها هەولێرێ (٢٧) گوند ب زۆری هاتنە چولکرن، ب بەهانا پاراستنا بیرێن گازێ یێن دەڤەرێ و ئاکنجیکرنا عەرەبان ل جهێ وان و پرچەك کرنا وان و هاریکاریکرنا وان یا دارایی.

رژێما عیراقێ دەست پەیرەوکرنا سیاسەتا ب عەرەبکرن و راگواستنێ کر ب:

١. وێرانکرنا وان گوندێن باژێرێ کەرکووکێ بوون ، ب تایبەتی ئەوێن نێزیك بیرێن گازی، کو (١٣) گوندبوون، وەك (شۆنەگولی، یاروەلی، پەنجا عەلی، وەلی پاشا، قزل قایە، چیمەنی گەورە و چیمەنی بچوك، جەوەڵ بۆر، هەنجیرە، قوتان، قوشقانە، شۆراو و یا جوان).

٢. راگواستنا هەمی کوردێن ناحیا دوبز، پشتی هنگی ناڤێ وی گوهورِی بۆ (دبس) و ئینانا عەشیرەتێن کو چەرێن (حدیدی) و ئاکنجیکرنا وان، ل گوندێن (قەرەدەرە، عەمشە، قەلا عەرەبەت، کتکە .... هتد).

٣. دەرکرنا کرێکارێن کورد ژ کۆمپانیا نەفتا کەرکوکێ.

٤. گوهورینا ناڤێن ناڤەندێن خاندنێ و جهێن گشتی ژ ناڤێن کوردی بۆ ناڤێن عەرەبی.

دەڤەرا شنگال ژی ژ ڤان تاوانا بێ بار نەبوو، ل سالا ١٩٦٤ رویبرِی هێرشەکا درِندانە یا دژوار یا عەرەب کرن و دەرئێخستنێ بوو. بۆ نموونە (١٣٢) گوندێن دەڤەرێ ب بەرڤێ هێرشا ڤەگوهاستنێ کەفتن و ئاکنجیێن وی ل (١١) ئوردگایێن ب زۆری کۆمکرن، کو ب ناڤێن عەرەبی هاتنە ناڤ کرن، ژ وان (الاندلس، القحطانیة، العروبة، القادسیة، الولید، العدنانیة ... هتد).

قۆناغا چواریٚ: (١٩٦٨ - ١٩٨٠)

ئەڤ قوناغە ب توندترین و شۆڤێنیترین قۆناغا بزاڤا نەتەوا پەرێستا عەرەبی دانا. هزرا دەسهەلاتێن عیراقیٚ و ئەو بوو کو کێشا کوردی دیٚ ب بنبنکرنا کوردا چارەسەر بیت، لەورا سیاسەتا عەرەبکرنیٚ و ڕاگواستنیٚ ل مێژوویا سیاسیا عیراقیٚ دچیتە قۆناغا جودادا هەتا ئەندازەیەکا زۆر شیوازێن بەعسی ب جورێن ڕەفتارکرنیٚ دگەل گەلێن بن دەستیٚ وان دا، لدویڤ تەکنیکیٚ و شیوازێن نازییان دچوو. بۆ نموونە دماددیٚ حەفتیٚ دا، ل کونگریٚ ئێکیٚ یێ دامەزراندنا حزبا بەعسی هاتیە پەسەندکرن، (کوردستان بەشەکە ژ نیشتیمانیٚ عەرەبی). ئەڤ قۆناغا حزبا بەعسی دڕندانەتر ژ قۆناغێن بەریٚ دهێتە دانان، ژ گوشتن و سوتاندن، و وێران کرنا گوندێن کوردستانیٚ، بۆ نموونە ل ١٩/تەباخ/١٩٦٩) هێرشا سوپاییٚ عیراقیٚ سەر هەردوو گوندێن (دەکا) و (خورست)، کو دکەڤنە باکوریٚ رۆژهەلاتا باژێریٚ مویسل ل دەڤەرا ئاکریٚ، بوو ئەگەریٚ سوتاندنا هەردوو گوندان و ئاگر بەردا (٦٧) ژن و زارۆك و پیرا، د شکەفتەکێدا ل نێزیکی گوندیٚ وان خو ڤەشارتبوو ل ١٦/٩/١٩٦٩.

هێرشا بۆ سەر کوندیٚ (صوریا) ل سێگوشا سنووریٚ (عیراقی - تورکی - سوریا)، (٦٠) کەس ژ ئاکنجیێن ویٚ یێن سڤیل هاتنە گوللە بارانکرن.

گولله بارانكرنا (٦٠) كەسان ژ ئالیێ گوندیێ (صوریا)

هەر چەندە هەیڤا ئاداریێ سالا (١٩٧٠) رێكەفتناما ئاداریێ دناڤبەرا بزاڤا كوردی و حكومەتا عیراقیێ هاتە ئیمزاكرن كو دان پێدان بوو ب مافێ ئوتۆنۆمی بۆ گەلێ كوردا ل هەرێما كوردستانێ. بەلێ ژبەر ڕاگەهاندنا یاسایا ئوتۆنۆمی ژمارە (٣) ١٩٧٤، حكومەتێ بلەز دەست بجهـ ئینانا سیاسەتا عەرەبكرن و راگواستنا ئاكنجیێن دەڤەرێن كەركووك، خانەقین، ژمار، شنگال، شێخان كر، ل سالا (١٩٧١ - ١٩٧٢) پتر ژ (٤٠٠٠٠) هزار كوردێن فەیلی ناسناما وەلاتیبوونێ یا عیراقی ژێ هاتە ستاندن و رەوانەی سنوورێن ئیرانێ كرن ئەڤ ژمارا كوردێن دەرئێخستی هەتا دوماهی یا (١٩٨٠) گەهشتە نزیكی (٢١٥٠٠٠) دووسەد و پازدە هزار كەس. لدویڤ ئامارێن خاچا سۆرا تیڤ دەولەتی دبنە نێزیكی (٤٠٠٠٠٠) چار سەد هزار وەلاتی ل سالا (١٩٧٣)

هەوا گرتن و ڕاهێلانا کوردێن ئێزدی ل دەڤەرا شنگال دەستپێکر، ژبۆ هندێ کو وان نەچار بکەن وارێ خۆ چول بکەن و بەرەف دەڤەرێن دی یێن کورد لێ ئاکنجی مشەخت بن. و بەردەوامبوون ل سەر ڤێ سیاسەتێ دەڤەرێن ئاکرێ و شێخان ژی ڤەگرتن. هەروەسا حکومەتا عیراقی ب وێ چەندێ نەراوستیایە ل رێکەفتی (٢٤/٤/١٩٧٤) هێرشەکا ئاسمانی یا درندانە کرە سەر باژێرێ قەلادزێ ١٦٣ سەد و شێست و سێ کەسا گیانێ خۆ ژ دەستدا و (٢٥٠) دوو سەد و پێنجی هاولاتی بریندار بوون، کو ژمارەکا گەلەك ژ وان خویندکارێن زانکۆیا سلێمانیێ تێدا بوون. و زانکۆیا ژی ب تەمامی کاڤل وێران کر. هەر ل ڤی دەمیدا ل سنوورێ باژێرێ کەرکووکێ چەندین تاخێن نوی بۆ ئاکنجیکرنا خێزانێن عەرەبێن زڤری دروستکرن. ل دەمێ چەند سالادا (١٩) نوزدە تاخێن عەرەب لێ ئاکنجی دروست کرن. هەژی گوتنێ یە هەر چارچوڤێ عەرەب کرنا دەڤەرێن کوردی. بەعسیا دەست ب هەوەکا بەرفرەه. یا ناڤ گوهورینا باژێر و باژێرکێن کوردا کر بۆ نموونە (شارەبان: مقدادية، قرەهەنجيرە: الربيع، سەرگەران: القدس ... هتد.

دەرئێخستنا کوردا ژ وارێ باب و باپیرا

پشتی ڕێکەفتناما جەزائیر و شکەستنا شۆرشا ئەیلولێ، دەستێ حکومەتا عیراقی یێ ڤەکری بوو، بۆ پتر بجهـ ئینانا سیاسەتا عەرەبی کرن و راگواستنا کوردان، بەلێ ڤێ جارێ لدویف نەخشەیەکێ پلان بۆ هاتبوو دارێژتن و هاتە ئەنجامدان، نە بتنێ وان دەڤەرێن فرەنەتەوە، بەلکێ ڤێ جارێ ژی دەڤەرێن کورد ئاکنجی ڤەگرتن، ڕاگواستن بۆ هندەك جهێن دیارکری، کو بەعسیا ب ناڤ کربوون (کوندی هەڤچەرخ)، بەلێ ب راستی ئوردگاێن ب زۆری بوون. و ژبلی وان ژمارێن مەزنێن کورد، کو بۆ دەڤەرێن باشوورێ عیراقێ هاتینە راگواستن ب تایبەتی هەردوو باژێرێن (ناصرية و ديوانية) سالا ١٩٧٥ پتر ژ (٢٠٠ هزار) کورد ل کوردستانێ بەرەڤ دەڤەرێن باشوورێ عیراقێ ڕاگواستن ... ل هەیڤا یازدێ ١٩٧٥ کۆمەلا گەلێن هێرش لێکری ل ئەلمانیا - گویتنگن، دگەل کۆمەلا مافێن مرۆڤی ل هولەندا، ڕاگەهاند ژمارا راگواستنا گەهشتە (٢٠٠٠٠٠) هزار کەسا و سەد و شازدە گوند هاتنە وێرانکرن.

(٢٥٠٠٠) بیست و پێنج هزار کوردێن ئێزدی ژ شنگالێ هاتنە راگواستن. ئەڤ هەوا راگواستنێ دێ بەردەوام بیت، ب جۆرەکی هەتا دەستپێکا سالا ١٩٧٩ ژمارا کوردێن راگواستی گەهشتە (٧٠٠٠٠٠) هزار کەسا، کو ژ (١٢٢٢) گوند بەرڤی پێلێ کەفتن.

شێوازێن ڕاگواستنا کورد پشتی رێکەفتناما جەزائیر ب ڤی شێوەی بوو:

١. ڕاگواستنا ئاکنجیێن وان دەڤەران ب جهەکێ ستراتیجی یێ بەرەڤانیکرنا عیراقێ دهاتە دان.

٢. ڕاگواستنا دەڤەرێن نەفتی.

٣. ڕاگواستنا دەڤەرێن سنووری.

ئێك: ڕاگواستنا ئاکنجیێن دەڤەرێن ستراتیجی یێن بەرەڤانیکرنا عیراقێ.

ئەو دەڤەر و ڕێوڕیبارن کو سوپایێ دەولەتا عیراقێ د هێرشا سەربازی دا بۆ گرتنا ئارمانجەکا ستراتیجی گرتە بەر، وەکو گوندێن قەزایێن خانەقین و مەندەلی پارێزگەها دیالە، (قەزا بەدرە ل واست) قەزا شێخان و تلکێف و تلەعفەر و شنگال پارێزگەها مویسل و پشکەك ژ قەزایێن زاخۆ و سێمێل ل پارێزگەها دهوکێ و پشکەك ژ قەزا دوز ل پارێزگەها کەرکووکێ.

دوو: ڕاگواستنا دەڤەرێن نەفتی.

ئاشکەرایەکو نەفت مادەکێ ستراتیجییە گرنگیەکا جیوپولەتیکی هەیە د ئابوورێ دەولەتاندا و کوردستانێ ژی گرنتیا هەبوونا بڕەیی زۆرا نەفتێ مسوگەرکرین

لەورا هندێ هەوا عەرەبکرنێ و راگواستنا ب زۆری ئاکنجییێن ڤان دەڤەران ڤەگرت کو ب نەفتێ دەولەمەندن ئەو دەڤەر ژی ئەڤەنە:

١. ناڤەندا قەزا کەرکووك و قەزا دوبز ل پارێزگەها کەرکووکێ.

٢. قەزا کۆیە ل پارێزگەها هەولێرێ.

سێ: ڕاگەواستنا دەڤەرێن سنووری:

لدویف ڕێکەفتناما جەزائیر سالا (١٩٧٥)، دەرفەتەکا باش بوو بۆ دەسهلاتدارێن بەعسی، دانەخش و پلانێن خۆ ل کوردستانێ بجهـ بینن، لەورا بلەز کەفتە ڕاگواستنا ئاکنجییێن دەڤەرێن سنوورێن (عیراق - ئیران) و (عیراق - تورکیا) و (عیراق - سوریا)، ب کویراتیا (١٠ - ٢٠ کم) ب ناڤێ پشتینا ئەمنی ڤە بو ئوردگاییێن ب زۆری، دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ - ١٩٧٨) دا ب دەهان هزارا خێزانێن کورد ل ئوردیگایان کۆمکرن و هەمی گوند و گوندییێن ل سەر سنووری دگەل ئاخێ راستڤەکرن. ئەو دەڤەر ژی ئەڤەبوون:-

١. قەزاییێن چۆمان، ڕەواندۆز، زێبار (مێرگەسوور) ل پاربژگەها هەولێر.

٢. هەردوو قەزا ئامێدیێ و زاخۆ ل پارێزگەها دهوکێ.

٣. قەزاییێن قەلادزێ، رانیا، شاربازێر، شارەزوو، و هەمی گوندێن سنووری دناڤبەرا (عیراق - و ئیرانێ) ل پارێزگەها سلێمانیێ.

هەر ب چارچوڤێ سیاسەتا عەرەب کرنێ، حکومەتا بەعسی ناڤێ پارێزگەها کەرکووکێ گوهۆڕی بۆ پارێزگەها (تأمیم)، و دووبارە نەخشێ کارگێری یێ پارێزگەهێ دارشتەڤە. لدویف نڤیسارا سەروکاتیا کۆمارێ عیراقێ ژمارە (٤١) ل

١٩٧٦/١/٢٩، هەر چار قەزايێن (چەمچەمال، كفری، توزخورماتو، كەلار). ل پارێزگەها كەركووكێ دامالين و ب پارێزگەهێن (سلێمانییێ - دياله - سەلاحەدين) ڤە گرێدان. ئارمانج ژێ كێمكرنا رێژا كوردا بوو پارێزگەها كەركووكێ.

قۆناغا پێنجێ: (١٩٨٠ – ١٩٩١)

گەلەك شيانێن لوجستی و ئابووری و ستراتيجی تەرخان كرن، بۆ بەرفرەهـ كرنا سياسەتا عەرەبكرن و راگواستن و ژێبرنا ناسناما كوردی ژ دەڤەرێن كوردی ل نيڤا دوێ يا ڤێ قوناغێ دكەفتە دمەسترين رەوشدا، كو تێدا نويترين تەكنيك و شێوازێ سەربازی و بەرفرەهترين پلان بۆ ژێبرن و ژناڤبرنا هەبوونا مللتێ كورد ل كوردستانێ. قۆناغا عەرەبكرنێ و راگواستنێ گوهورِی ژ شێوازێ وێ يێ كەڤن بۆ شێوازێ نوی. ئەوژی قۆناغا (جينۆسايد بوو) و دڤێ قۆناغێدا ترسناك و توندترين تەكنولوجيا سەربازی و ياقەدەغەكری بكارئينا بۆ قرِكرنا كوردان و ئەوژی بكارئينانا چەكێ كيمياوی بوو لێدانا باژێرێ حەلەبچە سالا (١٩٨٨). ل ئەيلولا (١٩٨٠) شەرێ خويناوی دناڤبەرا (ئيران و عيراقێ) دەستپێكر ژمارەكا ئێكجار زۆر ژ هەردوو لا بوونە قوربانێن ئەڤی شەرێ خويناوی و هەردوو وەلات توشی زيانێن ماددی يێن مەزن بوون. دڤی شەريدا كريارا عەرەبكرن و رِاگواستنا ئاكنجيان مە زنتربوو، ب شێوەكێ بەرفرەهـ ئەڤ دەڤەرە ڤەگرتن:

١. ل پارێزگەها سلێمانییێ قەزا پێنجوێن و باژێركێ بيارە و باژێركێ سيوەيلو ئوردگايێ نالپارێز و گوندێن دەوروبەر.

٢. ل پارێزگەها هەولێر قەزا چۆمان و گوند و باژێرێن وی.

پشتی وێ رژێما عیراقێ سنوورێ (عیراق - ئیران - تورکیا) و (عیراق - سوریا) ب بەهانەیا پشتیا ئەمنی چول کرن و راگواستن، راگواستن هندی وێڤەتر بەرفرەهـ تربوو، ب جۆرەکێ د سالێن هەشتاندا ب کویراتیا (٤٠) کم دەڤەرێن کوردی راگواستن و ئاکنجییێن وان ل کۆمەڵەکا ئوردگاییێ ب زۆر کۆمکرن، پشتی تاوانا مەزنا ئەنفال دەستپێکر. هەر ل دەمێ شەڕێ هەشت سالی (عیراق - ئیران) کریارا راگواستن و خرکرنا کوردێن فەیلی ل بەغدا و رۆژهەلاتا بەغدا دەستپێکر، نێزیکی نیڤ ملیون کوردێن فەیلی بۆ سەر سنوورێن (عیراق و ئیران) ڤەگوهاستن، ب هێجەتا هندێ کو ئیرانی نە (التبعیة الایرانیة).

سالا ١٩٨٣ ژ تول ڤەکرنا شکەستنا سەربازی ئەوا بسەرێ رژێمێ هاتی دبەروکێن شەڕی لسەر دەستێ سوپایێ ئیرانێ ل بەروکێ شەڕی ل حاجی عومران کو بۆ بوویە ئەگەرێ ژ دەست دانا ڤێ دەڤەرێ. لەورا رابوون ب لێدانا بارزانییان، ل ئوردگاییێن قوشتەپە، بەحرکێ، حمرێن، دیانا ژمارا بارزانییێن بەر ئەڤێ هێرشێ کەفتین نێزیکی (٨٠٠٠) کەس بوون، هەمی نێرینە و ژیێ وان ژ (١٥) سالا پێهەل بوو. سەدام حسین دەربارەی چارە نڤیسی بارزانییان چ گۆمان نەهێلاینە کو دساخن دەمێ گوتی (ل ئەوان خیانەت ل پەیمانێ کر، لەورا مەژی گەهاندە سزایەکێ توند و دژوارا بۆ دوزەخێ (الجحیم) هنارت).

تايبه‌تمه‌نديا هێرشێن دناڤبه‌را سالێن (١٩٨٧ - ١٩٨٩) بۆ سه‌ر ده‌ڤه‌رێن كورد لێ ئاكنجی ژلايێ سوپايێ به‌عسڤه :

١. كوشتن و ژناڤبرن ب كۆم و بێ سه‌ر و شوين كرنا ده‌هان هزارا كه‌سێن مه‌ده‌نی، كو ژماره‌يه‌كا زۆر ژن و زارۆك و پير بوون و هنده‌ك جارا ب ته‌مامی ئاكنجيێن چه‌ند گونده‌كا پێكڤه بوو.

٢. ب كارئينانا چه‌كێ كيمياوی دژی باژێرێ حه‌له‌بچه و ده‌هان گوندێن كورد لێ ئاكنجی.

٣. وێرانكرنا نێزيكی (٤٥٠٠) گوندان، كو ل به‌لگه‌نامێن حكومه‌تيدا ناڤێ وان هاتی يه، (سوتاينه، تێكداينه، ڕاست كرينه).

٤. خرابكرنا مزگه‌فتا و قوتابخانا و نوخۆشخانا و كانی و ژێده‌رێن ئاڤێ و هه‌ر چی ده‌زگه‌هێن گشتی بوون ل ڤان ده‌ڤه‌ران.

٥. تالان كرنا سه‌روسامانێ وه‌لاتيێن كورد ژ لايێ سوپا و جاشێن كورد ئه‌وێن سه‌رب حوكمه‌تێڤه.

٦. ده‌سته‌سه‌ركرن و زيندانكرنا هزاران ئافره‌ت و زارۆك و پير، بۆ چه‌ند هه‌يڤا ل بارودۆخه‌كێ ئێكجار نه‌خۆش و دژوار ب به‌هانه يا هندێ كو نه‌يارێن حكومه‌تێنه. ژماره‌يه‌كا گه‌له‌ك ژی ب ئه‌گه‌رێ به‌رخودانێ و نه‌خۆشيێ، ل گرتيخانان گيانێ خۆ ژ ده‌ست دان.

٧. ڤه‌گوهاستنا سه‌دان هزار ژ ئاكنجيێن گوندان، پشتی وێرانكرنا گوندێن وان، بۆ ده‌ڤه‌رێن دی دوير ژ وا جهێن وان.

تێکدانا بنەما و ژێرخانا ئابووریا گوندێن کوردستانێ:

ل (٢٩/٣/١٩٨٧) ب بریارەکا سەرکردایەتیێ، حوکمێ بێ سنور دا (عەلی حەسەن ئەلمەجید)، پشتی وەرگرتنا ئەڤێ دەسەلاتێ، دەست ب سیاسەتەکا ترسناك و ژناڤبرنا بەرفرهەکر دژی تەڤاهیا ئاکنجیێن گوندێن کوردستانێ. ب فەرمانەکێ ل خزەیرانا ١٩٨٧، هەمی دەڤەرێن ئاکنجییێن گوندا کرنە دەڤەرەکا قەدەغەکری و فەرماندا بوێ کو هەر کەسەکێ ل ڤان دەڤەرادا بهێتە گرتن بێ پرسیارکرن، ئەوێن ژیێ وان ناڤبەرا (١٥ - ٧٠) سالا بهێنە سێدارەدان. لەورا ژبەر ترسا چەسپاندنا سزاییێن ئەڤێ بریارێ خەلکەکێ زۆر گوندێن خۆ چولکرن و بەرەف باژێر و باژێرکان مشەختبوون.

قۆناغا شەشێ: (١٩٩١ – ٢٠٠٠)

ئەڤ قوناغی پشتی داگیرکرنا کوێتێ ژ لایێ رژێما بەعسیڤە دەستپێدکەت. هەڤکێشا هەرێمێ و نیڤ دەولەتی بەرامبەر عیراقێ هاتە گوهورین و جیهان کەفتە درەوشەکا تایبەتمەندا. ل رۆژا (١٧/١/١٩٩١) هەڤپەیمانان د کریارەکا سەربازیدا ب ناڤێ باروڤا بیابانێ گورزەکێ مەزن داوەشاندە رژێما عیراقێ. عیراق ب شکەستنەکا مەزن ژوی شەری دەرکەفت. بەعسی ل ناڤخو لاوازبوون، هەر ژبەر وێ گەلێن عیراقێ ب عەرەب و کوردڤە دەست ب سەرهلدانێ کر، دڤێ سەرهلدانێدا راپەرینێ چەندەها باژێر ل کوردستان و باشوورێ عیراقێ هاتنە ئازادکرن. سەرهلدانا مەزنا بهارا سالا ١٩٩١ز و مشەختبوونا ملیونی ل هەمان سالێدا، دەرفەتەکا گونجای بۆ کوردا پەیداکر دا ب رژدی بۆ ب دەستڤەئینانا مافێن خۆ کاربکەن،

چونکی ئەڤ سەرهلدانە دیرووکی هەمی ئەو دەڤەر ژی ڤەگرتن، کو بەعسی ئەو دەهان سالێ بوون مژیلێ نەهێلانا مۆرا نەتەوەیی یێ کوردان بوون.

مشەختبوونا کوردان ل سالا ١٩٩١ز

ل گولانا وێ سالێدا کورد چوونە دناڤ دانوستاندناندا دگەل حکومەتا عیراقێ، ب مەرەما ب دەستڤەئینان و چەسپاندنا مافێن خۆ ل عیراقێ، بەلێ ئەو دانوستاندن هەر زوی راوەستان، ژبەر وێ حکومەتا ئەوی دەمی یا عیراقێ چ جارا ب داخوازێن کوردا رازی نەبوو کو ئێك ژ وانا (ڤەگەراندنا دەربەدەرێن کەرکووکێ بۆ وارێ وان)، پروسا عەرەبکرنێ و راگواستنێ کو حکومەتا عیراقێ بەری هینگێ دەستپێکربوو، ل سالا ١٩٩١ بەرفرهەتر و مەترسیدارتر بوو ب تایبەتی بۆ تێکدانا بارێ ئێتوگرافی

و نەتەوەیی یا پارێزگەها کەرکووکێ و باژێرێن دی یێن ل بن دەسەلاتا ڕژێما بەعسی هەتا کەفتنا رژێمێ ل (٢٠٠٣/٤/٩).

داخوازێن دەڤەرێن ڤەقەتیای بۆ بجهـ ئینانا مادێ (١٤٠) یێ دەستورێ نوییێ عیراقیێ.

هەر چەندە پشتی کەفتنا ڕژێما بەعسی چارە نڤێسێ دەڤەرێن ڤەقەتیای ب مادێ (١٤٠)یێ دستووری نوییێ عیراقێ هاتە گرێدان، کو ل دویف ئەڤێ ماوێ ڤیابا هەتا دوماهیا سالا (٢٠٠٧ز) کێشا پاڤژکرنا رەگەزی ل وان دەڤەرا هاتبا چارەسەرکرن و چارە نڤێسێ وان هاتبا دیارکرن کو یان بچنە سەر سنورێ حکومەتا هەرێما کوردستانێ یان دگەل دەسهەلاتا ناڤەند بمینە ڤە. بەلێ هەتا کو نهو نەهاتیە بجهـ ئینان و ئەو بەندێن دستوری ژی دمسوگەرنینن لبەردەم هێزێن توندرەوێن عەرەبی هەتا کو بجهـ بهێت.

قۆناغا حەفتىٚ: قۆناغا پشتى رژێمىٚ هەتا نهو:

قۆناغا پشتى کەفتنا بەعسى ل دەڤەرێن ڤەقەتيايى، ل سالا (٢٠٠٣ هەتا نهو)، کو کێشەکا زۆر ل سەرە، دناڤبەرا کورد و دەسەلاتا ناڤەندى ل بەغدا ژ لايەکى، و ئاکنجيێن کورد و گرۆپێن تيرورستى ژ لايەکىٚ ديڤە، کو گەف ل گيان و سامانىٚ وەلاتيێن کوردێن ئاکنجيێن دەڤەرێن (سەعديە و جەلەولا و قرەتەپە و شنگال و رۆژئاڤايى کەرکووکىٚ) دکرن، و ب زۆرى دەرئێخستن ژ جهێن وان بۆ دەڤەرێن ل بن دەسەلاتا حکومەتا هەرێما کوردستانىٚ. هەرچەندە حکومەتا نهو يا عيراقىٚ ب ئاشکرايى پەيرەوىٚ بەردەوامبوونا سياسەتا عەرەبکرنىٚ و راگواستنىٚ ناکەت، بەلىٚ دبێدەنگ بوون و رىٚ نەگرت بەرامبەر گرۆپێن تيرورستى يێن نەژاد پەرێس ژ پاراستنا گيان و سامانىٚ وەلاتێن کورد و گيروکرنا ماددىٚ (١٤٠)ىٚ دستورى. ئەگەرىٚ وىٚ بۆ بەردەوامبوونا سياسەتا عەرەبکرنىٚ و راگواستن و پاقژکرنا نەژادى گەلىٚ کورد ل دەڤەرێن ڤەقەتيايێدا.

خۆ پێشاندانا تەخ و توێژێن کەرکووکىٚ دژى پەيرەوکرنا سياسەتا (صدام)ى ژ ترساندن و دەرئێخستنا ئاکنجيێن وىٚ

پرسیارێن پشکا ئێکێ

پ ١/ ئەڤان زاراڤان پێناسە بکە:

ب عەرەبکرن، ئێکەتیا سۆسیالیستا عەرەبی، شکەفتا دەکا، رێکەفتناما جەزائیر، پشتینەیا ئەمنی، باروڤا بیاڤانێ، ماددێ ١٤٠، قەسەبخانا لۆریا.

پ ٢/ ئەڤان ڤالاهیا پر بکە:

١. ب بریارا کۆمەلا نەتەوەیان ل ١٦ کانینا دووێ ١٩٢٥ز ـــــــ ب فەرمی بوو پشکەك ژ لەشێ دەولەتا عیراقێ.

٢. لدویف یاسایا هژمارا ٢٩ یا سالا ١٩٣٨ز مافێ مولکداریێ ب فەرمی دا هۆزێن عەرەب ل دەڤەرێن کوردی ئاکنجیکرنا ب تایبەتی ل ـــــــ ، ـــــــ ، ـــــــ ، ـــــــ ، ـــــــ.

٣. قەسەبخانا باژێرێ سلێمانیێ ل ـــــــ سالا ـــــــ بوویە ئەگەرێ گوللە بارانکرنا (٢٨٠) هاولاتیێن کورد.

٤. ل رۆژا ـــــــ هێزا ئەسمانیا عیراقێ هێرشەکا درندانە کرە سەر باژێرێ قەلادزێ و بوو ئەگەرێ گیانێ دەستدانا ـــــــ کەسا.

پ ٣/ ئەگەرێ ڤانا روون بکە:

١. پشتی گرێدانا ویلایەتا مویسلێ (باشوورێ کوردستانێ) ب دەولەتا نویا عیراقی ڤە، کورد ژ پرانیا نەتەوەیی دبێتە کێمینە لدویف عیراقێ.

٢. دەسەلاتدارێن عیراقێ بەردەوام پلان و نەخشە د دارشتینە بۆ دارشتنا پێکهاتنێن نەتەوەیی و دیموگرافی ل کوردستانێ.

٣. دامەزراندنا کۆمارا ئێکەتیا عەرەبی کوردا ب مەترسییەکا مەزن بۆ سەر ناسناما نەتەوەیا خۆ دزانی.

٤. قۆناغێن دناڤبەرا سالێن (١٩٨٠ - ١٩٩١) ب مەترسیدارترین رەوش دهێتە دانان ژ سیاسەتا عەرەبکرن و راگواستنا کوردان.

پ ٤/ شێوازێ راگواستنا کوردان پشتی رێکەفتناما جەزائیرێ ب چ شێواز هاتە ئەنجام دان.

پ ٥/ بۆ پەیرەوکرنا سیاسەتا عەرەبکرنێ و راگواستنێ کوردان پشتی کودەتایا (انقلاب) پاسەوانێن نەتەوەیی چ رێك پەیرەو دکر.

پ ٦/ ئاکنجیێن کورد ل کوردستانا عیراقێ ل دویڤ ئامارا سالا ١٩٧٥ز چەوا دهێتە پۆلینکرن.

پ ٧/ ئەڤێ دەستەواژێ چەوا شرۆڤە دکەی: (کورد پشکەکە ژ نەتەوەیێ عەرەب و کوردستان ژی پشکەکە ژ نیشتیمانێ عەرەبی).

پ ٨/ تایبەتمەندیێن هێرشێن دناڤبەرا (١٩٨٧ - ١٩٨٩) بۆ سەر دەڤەرێن کورد لێ ئاکنجی.

پشکا دووێ

کوردێن فەیلی

کورتیبیەکا دیرۆکی دەربارەی کوردێن فەیلی :

کوردێن فەیلی ب درێژاهیا دیرۆکێ ل رۆژهەلاتا دیجلە ژیاینە. و پشکەکا نە ڤەقەتیاینە ژ نەتەوێ کورد. ئەڤ زاراڤە (فەیلی) بۆ کۆمەلاەکا هۆزەکا لوڕی دهێتە گوتن، ئاکنجیێن (پێشکۆ و پشتکۆ) یێ زنجیرا چیایێن زاگروس بوون، پڕانیا دیرۆك نڤێسان د ڕێکەفتینە ل سەر هندێ! کو دنەژادی ئیلامی یان گۆتی نە، ل ناڤەراست و باشوورێ عیراقێ ژیاینە، ل دەڤەرێن (مەندەلی، زڕباتیە، بەدرە، جەسان، خانەقین، کەرکووك، بەغدا، کوت، عەمارە وبەسرە).

رۆژهەلاتناسێ روسی (فلادمێر مینۆرسکی) و هەر ئێك ژ (جۆن مالکۆن و براون) و توێژەرێ کوردی (د. اسماعیل قوماندار) پشتەڤانیا وێ بووچونێ دکەن، کو باوەریا وان دەسپێکێن دەرکەفتنا زاراڤێ (فەیلی) ل سەدێ شازدێ بوویە، بۆ جوداکرنا میرنشینا (لوڕی بچووك) و حوکمرانیا وێ کو خۆ ب لوڕی ڕەسەن ددانا، ب بەراوردی دگەل (لوڕی مەزن) کو وان ددانا، لوڕی بچووك پشکەکن ژ لوڕی مەزن، نەك ڕەسەن و بنچینە، زێدەباری هندێ ئەڤ زاراڤە ل ڤان دەڤەرا کێم ب کارهاتینە، بەلێ ل سەدێ نۆزدێ بتنێ ژ لایێ ئاکنجیێن پشتکۆ ب کارهاتیە، ل سەر دەمێ نهو و ئەڤ زاراڤە بتنێ بۆ وان کوردا بکاردهێت کو ئاکنجیێن وان دەڤەرانە ئەوێن بەر دەولەتا عیراقێ کەفتین، پشتی دیارکرنا سنورێ دناڤبەرا ئیران و

ئۆسمانیا ل سالا ١٩٠٥ز. بەلێ ئاكنجیێن خانەقین و مەندەلی كو كوردێن گەرمە سێرێن، ئەڤی زاراڤی بۆ نیاسینا خۆ بكارنائینن. زاراڤێ كوردێ فەیلی بۆ جوداكرنا ئەوێ تەخا كوردی بكاردئینن، كو ب رێبازا ئاینیڤە ژ پەیرەوێن شیعە مەزهەبن، ئانكو ناڤكرنا وان ل سەر بنەمایێ مەزهەبیە نەك نەتەویی.

هندەك ژ تویژەران باوەریا وان ئەوە كو ناغێ زاراڤێ فەیلی، ژ ناڤێ پشایێ ئیلامی (بیلی) هاتیە ، كو بنەمالێن دەولەتا (ئیلامیان) ل سالا (٢٦٧٠ ب.ز) دامەزراندیە. ناڤێ (بیلی) ب درێژهیا سەردەمی هاتیە گوهورین بۆ (فەیلی)، ب گوهورینا (با) بۆ (فا)، هەروەك گوهورینا ناڤێ (بارس) بۆ (فارس) یێ نهو. (بهلە) وەك رووبەرەكێ جوگرافی بۆ جارا ئێكێ د ژێدەرێن عەرەبی یێن ئیسلامیدا هاتیە، ل سەدێ دەهێ زایینی ل پەرتووكا (مختلر تاریخ البلدان) یێ (ابن فقیه الهمدانی) ئاماژە پێكریە، ئەڤ دەڤەرە ڤەدگەرێتە (هەمەدان، ماسین (ئیلام)، سمره (درشهر)، ماه البصرة (نهاوند)، ماه الكوفه (دینور) (و كرمنشاه). ابن ندیم ل پەرتووكا (الفهرست) دا هەر بەحسێ باژێرا دكەت كو سەر ب (فهله)نە، هەروەك (تەبەری) ل پەرتووكا (تاریخ الرسل و الملوك) كو (فهلو) خەلكێ هەرێما چیانن. ل ڤێرێ بۆ مە دەردكەڤیت كو كوردێن فەیلی ئاكنجیێن وێ پەرێ باشوورێ كوردستانێنە. ئەو دەڤەر ژی بتنێ (پشتكۆ) و (پێشكۆ) ڤەدگریت. ناڤێ (لوڕ) دبێژنە وان هۆزا كو ل پشكا ڕۆژهەلات و باشوورێ كوردستانێ دئاكنجینە و دبێژنە هەمی لوڕین ئاكنجیا ل عیراقێ (فەیلی).

دەستپێکا کارەساتا کوردێن فەیلی :

کێشا کوردێن فەیلی وەك کێشا عەرەبێن شیعە یا گرێدایبوو ب وێ ململانا سیاسییا دویر و درێژ دناڤبەرا هەردوو دەولەتێن ئۆسمانی تورك و سەفەری ئیرانی، کو رێخوشکەربوو بۆ دابەشکرنا ئاکنجیێن دەڤەرێ دناڤبەرا دویفکەفتیێن ئیرانێ و ئۆسمانیا. گەلەك ژ شیعێن عیراقێ ب دویفکەفتیێن ئیرانێ هاتنە تۆمارکرن کو ل ناڤەندا کوردێن فەیلی بوون ل دەستپێکا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ رویبرۆ جوداکرنێ بووینە دگەل تەخ و چینێن دی یێن جڤاکێ عیراقێ.

کوردێن فەیلی ل خیڤەتگەهێن سەر سنوورێ ئیرانێ

ل سالا ١٩٢٤ز یاسایا رەگەزناما عیراقێ دا کوکی ل سەر دابەشکرنا گەلێ عیراقێ کریە بۆ سێ پشکا ل سەر بنەمایێ ئایین و نەتەوە. کودرێن فەیلی ژبەر هندێ کو پەیرەوێن رێبازا شیعە مەزهەب بوون، ب نەژاد ئیرانی هاتنە تۆمارکرن، لەورا ب بەردەوامی کەفتنە بەر هێرشا دەسەلاتدارێن عیراقی.

دگەل دەست ب سەرداگرتنا دەسەلاتێ ژ لایێ بەعسیانڤە ل سالا ١٩٦٨ز و ل دویڤ دا، کوردێن فەیلی روی ب روی هەوا توندیا راگواستنێ و ژناڤبرنێ بوون، ل دەستپێکا سالێن حەفتێیان نێزیکی (٤٠٠٠٠) چل هزار کوردێن فەیلی راگواستنە ئیرانێ ب بەهانەیا هندێ کو د نەژاد ئیرانینە. ل درێژەپێدانا ئەڤێ سیاسەتا ڕەگەز پەرێسانە ل سالا ١٩٨٠ز ل دویڤ بریارا هژمارە (٦٦٦) مافێ وەلاتیبوونێ ژێستاند، ئەڤجا دەست بسەر مالێ و سمانێ وان دا گرت.

ئارمانجا ژناڤبرنا ئەڤێ تەخا رەسەنا گەلێ کورد، بۆ بنبڕکرنا کوردابوو ل بەغدا و جهێن ئاکنجیێن عەرەب ل عیراقێ، هژمارەکا ئێکجارا مەزن ژ وان تووشی دژوارترین رەفتارێن دڕندانە و نەمرۆڤانەبوون ب رێیا دەستەسەرکرنا ژان و کوشتنا زەلام و زارۆکان دەستپێکرن کو ددیرۆکێدا کێم وێنەبو. زێدەباری ڤێ هەمیێ زورداریا لێ دهاتە کرن، هەر ب وێ نە راوەستان بەلکو دەست ب ڕەشبنیکرنا هزاران گەنجێن فەیلی وەك بارمتە، کو هەتا نهو دبێ سەروشین و چ پێزانینا دەربارێ وان نزانن.

رژێمێ تێگەهێ نەژادێ ئیرانی کرە بەهانە بۆ راگواستنا وان. ب کۆمەلێ ل دەڤەرێن بەغدا و باژێر و باژێرکێن دی یێن عیراقێ دویرئێخستن بۆ سنوورێن عیراقێ بەری و پشتی شەرێ (١٩٨٠ - ١٩٨٨ز) بێ گوهدانا هیچ یاسا و مافەکێ دیرۆکی یێ ڤی گەلی.

ل سالا (١٩٨٠ز) وەزیرێ ناڤخوییێ عیراقێ بریارەك دەرئێخست ب دویرخستنا وان کەسان کو ب نەژاد دئیرانینە و دعیراقێدا دژین، رەگەزناما عیراقی نینە. دچارچوڤێ ڤێ بریارێ ئەو گەنجێن کو ژییێ وان دناڤبەرا (١٨ - ٢٨) سالێیێداوەك

دەستەسەرکەر ژ لایێ رژێمێ ڤە مان ئەوێن دی ژی بەرەف سنوورێن ئیرانێ هاتنە دویرئێخستن. وێ بریارێ داکوکی ل سەر وێ کرییە هەر کەسەکێ بڤێت بۆ عیراقێ ڤەگەرێت دڤێت بهێتە گوللە بارانکرن.

ل دویڤ چەوساندن و توند و تیژیێ، سەروکێ بەرێ یێ عیراقێ (صدام حسین)ی داهێنانەکا نوی ئینا گورێ، ئەو زەلامێ عیراقی و ژنا وی فەیلی بیت دڤێت ژێك ڤە ببن بەرامبەر (٤٠٠٠) چار هزار دینار ئەگەر سەربازبیت و (٢٥٠٠) دوو هزار و پێنج سەد دینار ئەگەر سڤیل بیت.

دەرئێخستنا کوردێن فەیلی بۆ سنوورێن ئیرانێ (دەرگەهێ منزریە) بێ هیچ پێدڤییەکا

چارچوڤێ بەردەوامبوونا سیاسەتا بنبرکرنا کورد، بتنێ ل ٤ێ ئەیلولێ ل ساڵا ١٩٨٠ز (٥٠٠٠) پێنج هزار کوردی فەیلی ب کۆمەڵ هاتنە ژناڤبرن ل دویڤ ئامارێن

خاچا سوور و هەیڤا سوورا نیف دەولەتی (٤٠٠٠٠٠) چار سەد هزار وەلاتیێن فەیلی بوونە قوربانێ ڤێ سیاسەتا ڕژێمێ ب کوشتن و ڕاگواستنێ.

ل بیرهاتنا (٢٩) سالێا راگواستنا کوردێن فەیلی ل رۆژا (٢٠٠٩/٤/٣ز) ل جادا کیفاح ل بەغدا، بنگەهێ کوردێن فەیلی

پشتێ کەفتنا رژێمێ، ل سالا (٢٠٠٦ز) یاسایا رەگەزناما عیراقی بریارا (٦٦٦) ل سالا ١٩٨٠ز هەلوەشاندن کو یا گرێدایبوو ب ستاندنا رەگەزناما عیراقی ژ لایێ رژێما بەرێڤە. هژمارەك شیيان مافێن خۆ ب دەستڤەبینن بەلێ هژمارەکا دی هەتا نهو نەشیاینە وان مافا ب دەستڤەبینن، چونکی بۆ ڤەگەراندنا مافێن خۆ پێدڤی ب بەلگەناما هەیە کو نەژادێ عیراقیا خۆ دیارکەت، دڤێت ل سەر ژمێریا سالا ١٩٥٧ز هاتبنە تۆمارکرن، بەلێ خەلکەکێ زۆر بەلگەنامێن وان نەمابوون ژبەر هندێ رژێمێ ل دەمێ هێرشێن دەرئێخستنێ و گرتنێ ژناڤبربوون.

دادگەها بلندا تاوانێن عیراقیٚ کێشا کوردێن فەیلی ب جینۆساید دا نیاسین.

پرسیارێن پشکا دووێ

پ١/ ئەڤان زاراڤا پێناسە بکە:

کوردێ فەیلی، دویفکەتنێن ئیرانی (التبعیه الایرانیه)،

دەولەتا ئیسلامی، پشتکۆ پێشکۆ.

پ٢/ ئەڤان ڤالاهیا پڕ بکە:

١. کوردێن فەیلی ب درێژاهیا دیرۆکێ ل ناڤەراست و باشوورێ عیراقێ ژیاینە، ل ڤان دەڤەرا ....، ....

٢. دچارچوڤێ بنبڕکرنا کوردا بتنێ ل ڕێکەفتی .... پێنج هزار کوردێن فەیلی ب کۆمەڵ هاتنە ژناڤبرن.

پ٣/ بریارا هژمارا ٦٦٦ یا ساڵا ١٩٨٠ چەوا مافێن کوردێن فەیلی پێشیل کرن.

پشکا سێیێ

کۆمەڵکوژا بارزانییان

بارزان دەڤەرەکا چیاییە، دکەڤیتە نێزیك سێگوشا سنوورێ (ئیران و تورکیا و عیراق)ێ ل پارێزگەها هەولێرێ ئاکنجیێن وێ ژ لایێ دیموگرافیڤە ب سەر نێزیکی (٤٠٠) چار سەد گوندا دابەش دبن.

نەخشێ ژمارە (٢) دابەش بوونا هۆزێن بارزان *

---

* سەردار محمد عبدالرحمن، هوشیار محمد أمین خوشناو (ئەتلەسا دیرۆکا بزاڤا رزگاری)

بارزانی ژ ئێكگرتنا حەفت هۆزێن دەڤەرێ پێكهاتبوون، (شێروانی، بەرۆژی، نزاری، دۆلەمەرین مزووری، هەركی بنەجێ و گەردی). ئەڤ هۆزە ژ پەیرەوێن شێخێن بارزانینە، هەر ل بن ڤێ خیڤەتێ ئێكدوو گرتییە بناڤێ بارزانی، كو ژ ناڤێ گوندێ بارزان هاتییە و مەزارگەها خودانێ بارزانە.

ئاكنجیێن ڤێ دەڤەرێ بەری دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ یا نوی ل سەردەمێ ئۆسمانیان تووشی گرتنێ و ڕاهێلانێ و گوشتنێ بووینە، پشتی دامەزراندنا دەولەتا عیراقا نوی ژی كارەساتێن وان كێم نەبووینەڤە، بەلكو رۆژ بۆ رۆژێ بەرەڤ زێدەبوونێ چوویە، ژ راگواستنێ و كوشتنێ و دەربەدەربوونێ چ بۆ ژ دەرڤەی كوردستانا عیراقێ بیت یان بۆ ناڤخۆ.

هەر جارەكێ چەندین كەس بووینە قوربانی و تالان كرنا ماڵ و سامانێن وان و سوتاندنا وێرانكرنا وان ژ لایێ رژێمێن ئێك ل دویڤ ئێكێن عیراقێ.

ڕاگواستنا بارزانییان:

ئەڤ دەڤەرە ژی هەروەكو دەڤەرێن دی یێن ئاكنجیێن كورد دگەل سەرهلدانا هەر بزاڤەكا نەتەوەیی یا ئازادیخواز، حكومەتێن عیراقی هەمی رێك بكاردئینان بۆ لێدان و ژناڤبرن و ڕاگواستن و بتالان كرنا ماڵ و سامانێ ئاكنجیێن وێ هەر جارەكێ ڤەشكاندنەكا جودا دئێخستە پاڵ گەلێ كورد، هەر جارەكێ بەهانەكێ جارەكێ بناڤێ جودابوونێ و جارەكێ ب ناڤێ كرێگرتیێن ولاتێن بیانێ و دەوروبەر، بۆ هندێ دا ببتە بەهانەیەك بۆ ڕێخوشكرن و لێدانا دەڤەرێن كورد لێ ئاكنجی و بجهئینانا مەرەمێن خۆ ژ عەرەب كرنێ و حەلاندناگلێ كورد ژ ڤالبێ

نەتەوەیێ عەرەبدا، لەورا رۆژ بۆ رۆژێ هێرشێن وان ب توندتربوون و قوربانی و پێشێلکرنا مافێن مرۆڤی ژی زێدەتردبوون. بارزانی ژ ڤان هێرشان پشکا شێری بەرکەفتبوو، چەندین جارا ژ وارێ باب و باپیران هاتنە راگواستن و تالانکرن. هەر ل دەستپێکا سیهێن سەدێ رابردوو کەفتنە بەر هێرشا لەشکەرێ پیادەیێ عیراقێ و ب پشتەڤانیا فروکێن جەنگی یێن ئینگلیزی چەندین گوند وێرانکرن وئاکنجییێن وان بەرەف تورکیا رەڤین.

کۆمەڵگەها بارزانییان ل قوشتەپە، دویر ژ پێدڤیێن ژیانێ

ل چریا ئێکێ ل سالا ١٩٤٥ز دیسان جارەکا دی گوندێن وان وێرانکرن و هژمارەکا زۆر ژ ئاکنجییێن وان ئاوارەودەوروبەرێ ئیرانێ بوون. ل نیسانا سالا ١٩٤٧ز جارەکا دی ئەو خەلکێ مایێن ژ ژن و زارۆك و پیرا ل (دیانا) دەستەسەرکرن زولام ژی بۆ زیندانێن (کەرکووك، مویسل، بەغدا، بەسرە) هاتنە راگواستن، بۆ چەند سالا مان پاشی خێزانێن وان بسەر گوندێن دهۆکێ دابەشکرن.

پشتی ڕێککەفتناما جەزائیر کو دناڤبەرا شاهێ ئیرانێ و حکومەتا عیراقێ ل سالا ١٩٧٥ز هاتیە ئیمزاکرن دژی بزاڤا گەلێ کورد بوو ئەگەرێ شکەستنا وێ بزاڤێ. حکومەتا عیراقێ ئەڤ دەلیڤە ب دەرفەت زانی و کەفتە گیانێ گەلێ کورد ب گشتی، بارزانی ژی پشکەك بوون کەفتینە بەرڤان هێرشێن نەمرۆڤانە. پشتی سالا ١٩٧٥ز پروسا راگواستنێ بەرفرەهتر کر و هندەك ژ وان بەرەف ئیرانێ چوون و هندەکێن دی ژی ڤەگەریانە ناف کوردستانێ.

شوونوارێن توپ بارانکرنا ئوردوگایێ زێوە ژ لایێ فروکێن جەنگیێن عیراقێ

ئەوێن گەهشتینە ئیرانێ ل کۆمەلگەهێن سنووری نێزیك عیراقێ هاتنە ئاکنجیکرن ب تایبەتی ئۆردوگایێ زێوە کو چەندین جارا ژ لایێ فروکێن جەنگیێن عیراقی ب ناپالا هاتنە توپ بارانکرن، ژ ئەنجامێ وێ هێرشێ گەلەك قوربانی دان.

ئـەوێن ڤەگەریاینـە کوردسـتانێ ژ رژێمـێ بـەرەڤ بیابـانێن باشـووورێ عیراقـێ ڕاگواسـتن. و ل پارێزگـەها دیوانیـە ل نـاحییێن (جحیش، خیریـە و مەجوجیـە) ل گۆمەلگەها خووجهکرن. و پشتی وێ چەندێ ژ گوندێن وان ویرانکـرن و فـەرمان ژی دا هـەر کەسـێ ڤەگەرێتـە گونـدێ خـۆ دێ هێتـە سـێدارەدان. ئـەو خـەلکێ ل دەڤـەرێ ژی مـاین بـۆ کۆمەڵـگەهێن ب زۆری ل هـەریر و دەوروبـەرێن هـەولێرێ هاتنە راگواستن و گوندێن وان ژی دگەل ئەردی راست کرن.

بارزانییێن راگواستییێن دیوانیـە ل سـالا ١٩٨٠ز ڤەگەراندنـە کۆمەڵگەهێن ب زۆری ل قوشـتپە ل هـەردوو گومەلگـەها (قـودس و قادسـیة) خـۆجهکرن بـێ چ پێدڤییـەکا مرۆڤانە.

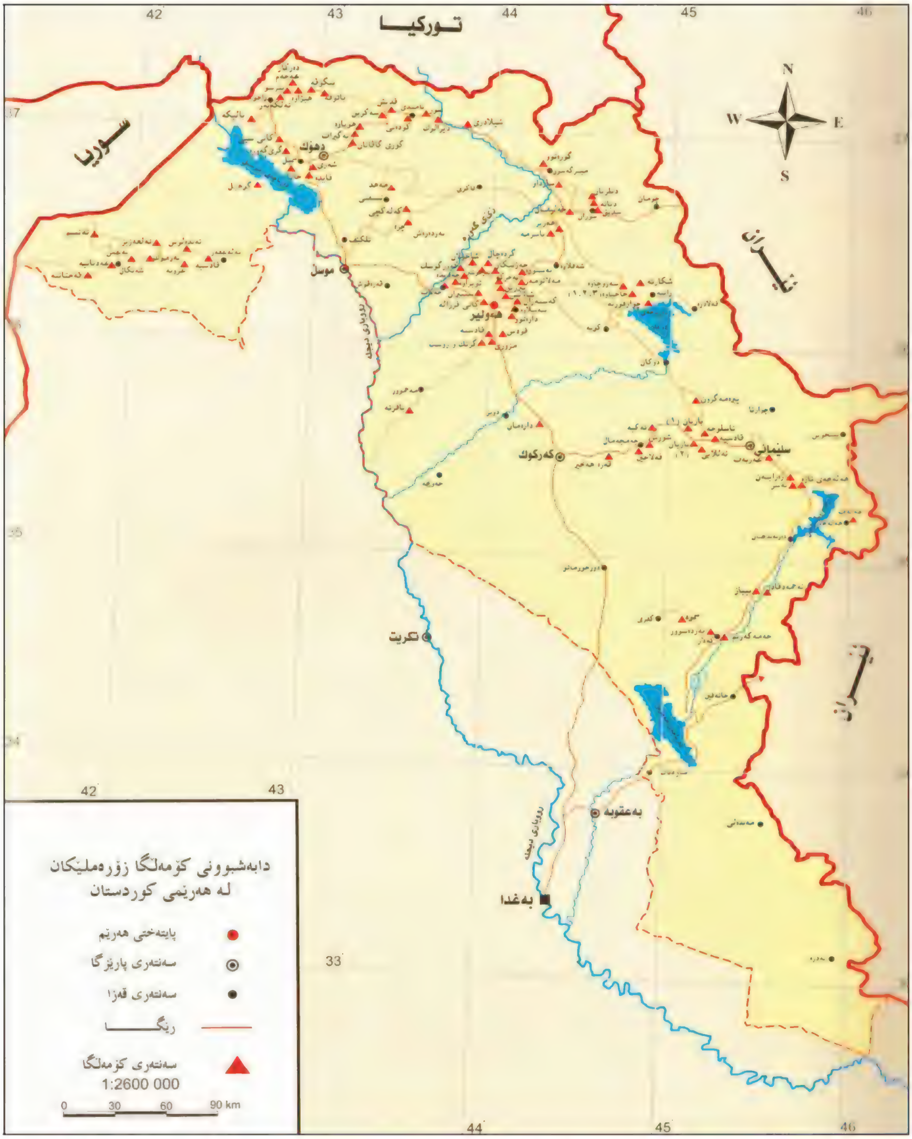

نەخشێ ژمارە (٣) دابەشبۆونا کۆمەلگەهێن ب زۆری ل هەرێما کوردستانێ *

---

* د نەخشێن سەردار محمد عبدالرحمن (ئەتلەسا هەرێما کوردستانا عیراقێ).

جینۆسایدکرنا بارزانییان:

پشتی هەلبۆونا شەڕی دناڤبەرا عیراقێ و ئیرانێ، رژێمێ ل پڕانیا بەروکێن شەریدا شکەستن دخار ب تایبەتی ل بەروکێن شەڕی ل کوردستانێ، ئەڤە ژ لایەکی و ژ لایەکی دی نەپشکداریکرنا وان دناف رێزێن سوپایێ عیراقێ و نەپشکداریکرنا گەنجێن کورد ل (شەڕێ قادسیە) و چوونە دناف رێزێن پێشمەرگەهی، بۆ رژێمێ بۆو بارگرانیەکا مەزن بۆ کونترولکرنا دەڤەرێ. ب تایبەتی پشتی شکەستنێن سوپایێ عیراقێ ل بەروکێن حاجی ئۆمەران بۆ رژێمێ بۆو بەهانەیەك بۆ تول ڤەکرنێ ژ کوردا ب گشتی و بارزانیان ب تایبەتی کو وەسا دیاردکر هەفکاریا سوپایێ ئیرانیا کریە بۆ داگیرکرنا دەڤەرێن سنووری ێن بەروکێ حاجی ئۆمەران.

ل تیرمەها سالا ۱۹۸۳ز رژێمێ ب هێزەکا مەزن کو پێکهاتبۆو ژ دەزگەهێن ئاساییشێ پاسەوانێن کۆماری، هەردوو کۆمەلگەهێن (قودس و قادسیە) دورپێچدان ل باژێکێ قوشتپە کو بارزانی تێدا خوجهببۆون، دەست ب گرتنا نێرینەیێن ژییێ (۱۵) سالی هەتا کو پیرەمێرێن (۹۰) سالی کر و راپێچانە دناف پاسێن پەردەکری و بەرەف جهێن نەدیار ڤەگوهاستن. ل هەیڤا تەباخا هەمان سالێدا هێرش کرە سەر کۆمەلگەهێن ب زۆری (بەحرکێ و هەریر و دیانا) یێن نێر دەسگیرکرن و ب پاسێن مەزن بەرەف باشووری رەوانەکرن. ل هەیڤا چریا ئێکێ دووبارە ب سەر هەردوو کۆمەلگەها (قودس و قادسیە) داگرت بۆ هندێ دا وان زارۆکێن نێر کو جارا بەرێ نەگرتبۆون، ئەڤێ جارێ هەمی گرتن ل ڤان هێرشێن گرتن و راهێلانێدا نێزیکێ

(٨٠٠٠) هەشت هزار بارزانی ژ گەنج و پیرا ب ساخ و نەخوشاڤە، هەتا ئەوێن ژ لایێ دەروونی ژیڤە د نەتەمام گرتن و بێ سەروشینکرن.

ل دویف بەلگەناما ئەو زەلامێن بارزانی یێ ژییێ وان ژ (١٥) سالی و پێهەل بۆ بەغدا ڤەگوهاستن و رەوانەی دادگەها بناڤێ شۆرش کرن، لڤێ دادگەهێ پتریا وان حوکمێ سێدارەدانێ بسەردا سەپاند پشتی هینگێ ئەو حوکم ب جه دئینا هەرچەندە ئەو تۆمەتێن (اتهام) ئاراستەییێ وان کەسان کرین دبێ رامان و نە د دروست بۆون بەلێ ب دادگەهەکا ڕوخساری سزایێ سێدارەدانێ بسەر سەپاندن هندەك ژی پشتی گرتنا وان ڤەگوهاستنە باشوورێ عیراقێ. رەوانەیێ پارێزگەها موسەنا کرن و ل ئوردوگایێن (ئەبۆجدوئەلیە) دا دەستەسەرکرن، ئەڤ جهە (٤٥) کم ژ سنوورێ سعودییێ دویرە و دەڤەرەکا بیابانییا خیزییە.

دایکان ل سەر گۆرێ کەس و کارێن خۆ پشتی ئینانا وان ژ بیابانا بوسەیە ل موسەنا

ب ساخی بن ئاخکرن:

بـارزانی ب شـێوازێن جوداجـودا ب سـاخی بـن ئـاخ کـرن، ل دویـڤ راسـپاردێن رێڤەبـەرێ ئاساییشـا گشـتی ل دەسـپێکا هـەیڤا تـەباخێ ل سـالا ١٩٨٣ز فـەرمانا سـێدارەدانێ بسـەر پشـکەکێ ژ وان ب جهـ ئینـا و (١٦) دۆز بـۆ (٦٦٧) شـەش سـەد و شێست و حەفت کەسان رێکخست و حوکمێ سێدارەدانێ ل سەر دانا و پشکێن دی ژی ب شێوازێن جوراوجۆر ل (بوسەیە) ل باشوورێ رۆژئاڤاییێ عیراقێ ب ساخی بن ئاخکرن. پشتی کەفتنا رژێمێ ل سالا ٢٠٠٣ز، ل هەیڤا چریا ئێکێ ل سالا ٢٠٠٥ز ب رێورەسمەکێ هەژیدا تەرمێ (٥١٣) پێنج سەد و سێزدە کەسان کو ل گۆڕێن ب کوم ل بیابانا (بوسەیە) ب ساخی بن ئاخکربوون، ڤەگەراندنەڤە ل سەروارێ باب و باپیران ل نێزیك بارزان دووبارە هاتنە ڤەشارتن.

رێورەسمێ دووبارە ڤەشارتنا ب ساخی بن ئاخکەرییێن بارزانی ل کوردستانا بارزان

پرسیارێن پشکا سییێ

پ ١/ ئەڤان زاراڤا پێناسە بکە:

بارزانی، کۆمەلگەها قودس و قادسیە، بیابانا بوسەیە، ئوردوگایێ زێوە.

پ ٢/ جینۆسایدکرنا بارزانییان ل تیرمەها ١٩٨٣ز روونبکە.

پ ٣/ ئەڤێ دەستەواژێ روونبکە:

(ئەوان خیانەت ل سوز و پەیمانا کر، لەورا مە ژی گەهاندنە سزایەکێ توند و دژوار و بۆ دوزەخێ هنارتن).

پ ٤ / ل هەر جهەکێ ڤێ کوردستانێ تە چ دیتیە یان بۆ هەوە هاتیە گو تن دەربارەی بارزانییان، یان هەر گروپەکێ دییێ کورد ب چیرۆك یان ب راپۆرت بنڤێسە و ل پۆلێ بۆ هەڤالێن خۆ بخوینە.

پشکا چوارێ

ب کارئینانا چەکێ کوژەکێ کیمیاوی

ب چەکێ کیمیاوی دێ هەمی (کوردان) کوژم. کێ دڤێت ئاخفتنەکێ بێژیت هەر چ دبێژیت بلا بێژیت! جڤاکێ نیڤ دەولەتی و ئەوێ ژی گوهێ خۆ دەنە وان.

(عەلی حەسەن ئەلمەجید)

وەك ل پشکێن بەری هینگێ مەبەحسکری، پشتی گرێدانا ویلایەتا مویسل ب عیراقا عەرەبی ڤە. کێشا کورد تێکەل ب هەڤکێشا سیاسیێن عیراقی کر. ب درێژیا دیرۆکا دەولەتا عیراقێ کێشا کوردی ببۆ مەترسی و بەردەوام رژێمێن عیراقێ دلگران کرینە. بۆ چارەسەرکرنا ڤێ کێشێ چ رژێمێن عیراقێ نەشیاینە رێکە چارەکا دروست ببینن و ئاکنجیێن عیراقێ ژ مەترسیێ دویربێخن، تنێ زمانێ چەکی ب کاردهاتییە بۆ چارەسەرکرنا ڤێ کێشێ چونکی سەرانێن رژێمێ دوێ باوەرێدابوون کوردستان پشکەکا نەڤەقەتیایە ژ نیشتمانی عەرەبی و گەلێ کورد ژی پشکەکە ژ نەتەوێ عەرەب کو گەلێ عیراقێ پشکەکە ژ ڤی چارچوڤەی. هەر ژبەر هندێ بوو سیاسەتا بنبڕکرنا رەگەزێ کورد ل دەسپێکێ ب عەرەب کرنێ و راگواستنێ دەسپێکر هەتا گەهشتیە وێ تاوانا مەزن کو چەکێ کۆمکوژ و کیمیاوی یێ قەدەغەکریێ نیڤ دەولەتی بکاردئینا.

ل درێژەپێدانا سیاسەتا راگواستنێ ل سالا ١٩٨٧ز گوندێن سەر چەمچەمالێ و کۆیە و قەلادزێ و دەڤەرا سلێمانییێ نەچارکرن گوندێن خۆ ب جه بهێلن، دیارە ئەڤ کارە

ژی جهێ نەرازیبوونا خەلکێ وی بوو، لەورا رژێمێ ل نیسانا ۱۹۸۷ز ب چەکێ کیمیاوی هێرش کرە سەر وان. بریندارێن ڤێ هێرشێ کو قەستا نەخوشخانێن ل بن دەسەلاتا رژێمێ کر بۆ چارەسەرکرنا خۆ. دەرگەهێن وان نەخوشخانا بەرامبەر وان گرت و چارەسەرکرنا وان قەدەغەکر، ئێکەم هێرشا چەکێ کیمیاوی بۆ سەر دەڤەرێن کورد لێ ئاکنجی ل کوردستانێ ل ۱۵ ێ نیسانا ۱۹۸۷ز ب رێیا فروکێن جەنگی دەسپێکر بۆ سەر دەڤەرێن سۆران و رەواندوز و دوکان و سەرچنار و کوندێن مەرگە و پشدەر، هێرشێن وان ب گازا ژەهراوی یا بەردەوام بوو هەتا ۲۱ نیسانێ ۱۹۸۷ز، ل ڤان هێرشان گەلەك گوند ژ دەڤەرێن خۆشناوەتی و نهالا بالیسان و دەوروبەرێن سلێمانیێ و قەرەداغ بەرکەفتن. ل پارێزگەها دهۆکێ ژی هندەك گوند بسەر باژێرکێ ئەتروش و باکرمان کیمیا بارانکرن. ل ۲٤ێ گولانا ۱۹۸۷ز هێرشا ئەسمانی ب چەکێ کیمیاوی کرە سەر دەروبەرێن باژێرێ کەرکووکێ کو بتنێ ۲۰ کم ل باژێری یا دویربوو وەك (گورگان و تۆمار). ل ئەیلولا ۱۹۸۷ز و دویڤدا مەزنترین هێرشا کیمیاوی کرە سەر نهالا جافایەتی کو دکەڤیتە دناڤبەرا باژێرێ سلێمانیێ و کەلادزێ. ل ۳۰ ئەیلولێ پتر ژ ۳۰ گوندێن ڤێ دەڤەرێ ب گازا کیمیاوی توپ بارنکرن هندەك ژۆ وان بۆ جارا دووێ و سێیێ بوو.

ل ٦ ێ ئەیلولێ دەوروبەرێن باژێرکێن شەقلاوە و کۆیە و ب درێژاهیا چیایێ سەفین کیمیا بارانکرن، ب تایبەتی دەڤەرا هیران و نازەنین بۆ چەند جارا.

نەخشێ ژمارە (٤) دەڤەرێن کیمیا بارانکرییێن هەرێما کوردستانێ*

---

* نەخشێن سەردار محمد عبدالرحمن / ئەتلەسا هەرێما کوردستانا عیراقێ.

ل ١٧ى ئەيلولا ١٩٨٧ فروكێن جەنگیێن رژێمێ ب چەكێ كیمیاوی هێرش كرە سەر دەڤەرا بەهدینان، ب تایبەتی ئەو كۆمەڵگەهێن ب زۆری كو كورد و ئاشوری تێدابوون نێزیكی سنۆرێ توركیا، كو پرانیا ئاكنجیێن وان خەلكێن دهۆك و ئەتروش و ئەلقوشێ بوون، ژ ترسێن رژێمێ رەڤیبوون، ئەو خەلكێ رەڤی ل سنوورێن توركیا كۆمبوون، حكومەتا توركیا ب هیچ رەنگەكی رێ نە ددایێ دەربازبنە ناڤ ئاخا وێ گەف كرن ئەوێ سنووری ببەزینیت دێ دەستێ حكومەتا عیراقێ كەت، ب تایبەتی ئاكنجیێن كۆمەڵگەها ب زۆری (گوندێ كانی) رژێمێ جارەكا دی ل هەیڤێن (١٠، ١١، ١٢)ی سالا ١٩٨٧ێ سنوورێن توركیا و ئیرانێ دەڤەرێن كوردی كیمیا بارانكرن. ب بەردەوامی خۆ ژ وان گوتگوتكا دپاراست، كو بەحسێ كیمیا بارانكرنا دەڤەرێن كوردی دكر.

(كۆمەلا گەلان گەف لێكرن)، بەلاڤكر، كو رژێما عیراقی ل هەیڤا نیسانێ هەتا چریا ئێكێ ل سالا ١٩٨٧ێ پتر ژ (٢٠٠) دووسەد گوند ل كوردستانا عیراقێ ب چەكێ كیمیاوی تۆپبارن كرن. پتر ژ (٥٦٠) پێنج سەد و شێست كەسان بوونە قوربانێن چەكێ كیمیاوی، كو شوونوارێن وی لسەر لەشێ وان دیاربوویە، ل ١٦ى نیسانا ١٩٨٧ێ، فروكێن جەنگی یێن عیراقێ بسەدان بۆمبێن كیمیاوی بسەر گوندێن (شێخ وەسانان و بالیسان و كانی بەرد و توتمە و زینێ، بیراوە و بالوكاوە) باراندن، هەر دوێ رۆژێدا زنجیرا چیایێن هەریر و كاردوخ ... هتد، ب فروكان كیمیا بارانكرن، سەدان قوربانی ژ بریندار و كوشتیان ژێ ڤێكەفتن، پرانیا قوربانیان ژ گوندێ شێخ وەسانان بوون، كو هیچ كەسەك ژ وان ب سلامەتی ژ ڤێ هێرشێ قورتال نەبوو.

رۆژ ب رۆژ بكارئینانا ئەڤی چەكێ ترسناك دزێدەبوونێدابوو، دقۆناغێن ئەنفالاندا گەهشتە گوپیتكا بكارئینانێ، رژێمێ بێی گیروبوون هەر بەرەڤانیەك یان ئاستەنگەك ل جهەكێ هاتبا بەرسنگێ سوپایێ ڕژێمێ ب چەكێ كیمیاوی چارەسەر دكر ئەگەرێ ڤێ ژی بۆ بێدەنكرنا كۆمەلگەهێ نیڤ دەولەتی و بێكەسیا گەلێ كورد و ڤەدەربوونا وی ل دەڤەرەكا دابڕیدا ڤەدگەریتە ڤە.

پەیكەرێ عومەرێ خاوەر و مۆنۆمێنتی شەهیدێن هەلەپچە

كیمیا بارانكرنا باژێرێ هەلە پچە :

ژبەر ستراتیژیا جهێ جوگرافیێ وی باژێری، كو هەڤسنوورێ ئیرانێ یە و رێكەكا بازرگانییە و دیرۆكا دویر و درێژا بەرهنگاریكرنا ئاكنجیێن وی دژی زۆرداریا رژێما بەعس، نیشانا خوراگری و د مێرخاسیا ئاكنجیێن وێ بوویە، ئەڤان هۆكاران

وەل ڕژێما بەعس کر، پتر چاڤێ وی ل ئاکنجییێن ڤێ دەڤەرێ ببن. هەلەبچە ب تاگرێن نەیارێن ڕژێمێ دهاتە هژمارتن، ل دەستپێکا سالا ١٩٨٨ێ، دەمێ هێزا پێشمەرگەی شیای وی باژێری و دەوروبەران ژ دەستێ ڕژێمێ دەربێخیت، بۆ ڕژێمێ بۆ بەهانە بۆ درێژەپێدانا سیاسەتا قڕکرنا ڕەگەزێ گورد، هێرشەکا بەربەلاڤ کرە سەر وێ دەڤەرێ، وەك کارڤەدانەك ل هەمبەر هێرشا پێشمەرگێ کوردستانێ، دڤێ هەوێدا گەلەك ژ باژێر و باژێرکێن کوردستانێ کاڤلکرن، ئێك ژ ڤان باژێران هەلەبچە بوو. هەژی گوتنێ یە هەوێن کیمیا بارانا بۆ سەر هەلەبچە، پشکەك نەبوو ژ زنجیرێن هەوێن ئەنفالان بۆ ژناڤبرنا کوردان.

ل شەڤا (١٥-١٦/٣/١٩٨٨) تۆپ بارانکرنێ و کاتیوشێن دویرهاڤێژ بۆ ناڤ باژێری دەستپێکر.

خەلکەکێ زۆر درۆژێن بەری هینگێ دا باژێر بجهـ هێلابوو، چووبوونە دەرڤەی باژێری. سپێدەهیا ڕۆژا ١٦ای حەفت فروکێن جەنگی هاتنە سەر وی باژێری، ب موشەك و ناپالمان باژێر تۆپ بارانکر، کو هژمارەکا خەلکی کوشتن و گەلەك ئاڤاهی ژی کاڤلکرن. دوی دەمیدا پێ حەسیان کو دوژمنی مەرەمەکا خراب هەیە، لەورا داخاز ژ ئاکنجییێن باژێری هاتەکرن باژێری چولبکەن، بەلێ خەلکەکێ زۆر دباژێریدا مان، ژ ترسێن تۆپ بارانکرنێ خو دخانییێن خۆڤە ڤەشارتن. ئەو تۆپێن کو ل دەمژمێر یازدە باژێر پێ تۆپ بارانکری چەکێ کوژەکێ تێکەلبوو ژ تۆپێن مەزن و ئاسایی و ناپالم و کیمیاوی، لەورا بریار هاتە دان هەتا شەڤ دهێت ئەڤجا خەلکێ باژێری بڕەڤن، بەلێ فڕۆکێن ڕژێمێ بەردەوام ل هنداڤ دەڤەرێ دهاتن و چوون و دەرفەت نە ددا خەلکی خۆ ڕزگار بکەن.

(١٦ى ئادارا ١٩٨٨) ل دەمێ تۆپ بارانكرنا هەلەپچە

دژوارترین تۆپ بارانكرنا كیمیاوی ل دەم ژمێر (٥،٢٠) ئێڤاری یا ١٦ای ئادارێ دەستپێكر، هەتا بەری سپێدەهیا رۆژا ١٧ای ئادارێ، (١٤) جاران فروكا ب بەردەوامی باژێر تۆپ بارانكر.

دەرئەنجامێ ڤێ تۆپ بارانكرنا دژوارا و درندانە بوو ئەگەرێ كوشتنا پتر ژ (٥٠٠٠) پێنج هزار كەسان، ژ گەنج پیرو ژن و زارۆكان، هەروەسا بریندار‌بوونا پتر ژ (١٠) دەهـ هزار كەسا و دەربەدەربوونا خەلكێ وێ دەڤەرێ بەرەف ئیرانێ و دەڤەرێن دی وەك سلێمانییێ و دەوروبەرێن وێ و كاڤلكرنا باژێری ب تەمامی و كوشتنا هەر چ تەرش و كەوالێن دەڤەرێ هەبوو هەمی ڤركرن.

جهماییێن کیمیا بارانا هەلەبچە

ئەڤ هێرشا کو ل ناڤەراستا ئادارا ١٩٨٨ێ ب چەکێ کیمیاوی ژ لایێ سوپایێ عیراقێ ڤە سەر وەلاتییێن کورد دڤێجارێ، نەک بتنێ هێرشەکا گازا کوژەك و ژەهراوی و ترسیدار بوو دژی گەلێ کورد، بەلکۆ مەزنترین هێرش بوو ب گازا ژەهراوی پشتی جەنگێ ئێکێ یێ هاتییە ئەنجامدان.

پرسیارێن پشکا چوارێ

پ ١/ ئەڤان زاراڤان پێناسە بکە:

ناپالم، هەلەبچە، کۆمەلگەها ب زۆری (گوندێ کانێ)، شێخ وەسانان، گورکان و کۆمار، چەکێ کۆمکوژ.

پ ٢/ هویێن ئەڤان لێکبدە:

١. ئەو کۆمەلگەهێن ب زۆری کو کورد و ئاشوری تێدابوون نێزیکی سنوورێ تورکیا، کو ژ ترسا رژێمێ رەڤیبوون، مابوونە سەر سنوورێ تورکیا.

٢. رژێمێ بێ ترس هەر بەرگرییەك یان ئاستەنگەك ل جهەکی هاتبا درێدا سوپایێ رژێمێ ب چەکێ کیمیاوی تۆپ باران دکر.

٣. رژێمێ ل ١٦ی ئادارا ١٩٨٨ ێ ب چەکێ کیمیاوی هێرشەکا بەربەلاڤ کرە سەر باژێرێ هەلەبچە.

پشکا پێنجێ

ئەنفال

تاوانا ئەنفالان ئێکە ژ مەزنترین و مەترسیدارترین وان تاوانێن کو ل دیماهیێن سەدێ بیستێ هەمبەر گەلێ کورد هاتیە ئەنجامدان، نویترین سیاسەتا ڕەگەز پەرستیانە بوویە بۆ قڕکرنانەتەوەکی لسەر جهێ باب و باپیرێن وی.

تێگەهێ ئەنفالا :

ئەنفال پەیڤەکا عەرەبییە و ژ کۆمکرنا پەیڤا (نفل) هاتییە، کو ب زمانێ کوردی رامانا دەسکەفت ددەت ناڤێ سورەتا هەشتێ دقورئانا پیرۆزدا، ب رامانا وان دەستکەفتا دهێت کو ل دەمێ شەریدا بدەست لەشکەرێن موسلمان دکەڤن. ئانکو سەروسامانێن بێ باوەران کو بدەست موسلمانا دکەڤیت. ب ڤێ چەندێ بۆچوونێن

زانایێن ئیسلامی دەربارەی تێگەهـ و ڕامانا ئەنفالێ ئەڤەنە ((الانفال هو الغنيمة، أي كل نيل ناله المسلمون من أهل الحرب)). ئانكو ئەنفال دئاییینێ ئیسلامێدا ئەو دەسكەفت و سامانە كو موسلمان ژ بت پەرست و بێ باوەران وەك دەسكەفتێن شەری ب دەست وان دكەڤیت، هەروەكی دسورەتا (الانفال) یا قورئانا پیرۆز دا هاتیە كرن: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (١ الانفال)، هەروەسا بڤی رەنگی بەحسێ چاواتیا دابەشكرنا دەسكەفتان دكەت: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (٤١ الانفال).

ئەگەرێ هاتنە خارا سورەتا ئەنفال:

ئەگەر ئەم ل ئەگەرێ هاتنە خارا ڤێ سورەتێ بگەرین، ب دروستی دێ تێگەهی ئەنفالێ بۆ مە رونبیتن.

هوگرەكێ پێغەمبەری (س.خ) كو ناڤێ وی (عبادێ كوڕێ صامت) ڤەدگێریتن:

(دگەل پێغەمبەری (س.خ) چووینە شەرێ (بەدر)ێ و كەفتینە بەرامبەر بێباوەران. دوژمن هاتە شكاندن، كۆمەكا موسلمانا بدویڤ كەتن، بۆ هندێ پتر بشكێنن، هندەكێن دی دەوروبەرێن پێغەمبەری (س.خ) گرتن، دا زیان نەگەهیتێ و كۆمەكا دی بدویڤ وان دەستكەفت و پاشماییێن كو بێباوەران لدویڤ خۆ بجهـ

هێلاین. ب ڤی رەنگی موسلمان بوونە سێ پشك. پشتی راهێلانا دوژمنی ڤەگەریانەڤە، وان داخازا دەسکەفت هەمی بۆ وان بن، چونکی ئەوان دوژمنێ خۆ شکاندییە. ئەوێن کو ل دەوروبەرێن پێغەمبەری (س.خ) ماین ب مافێ خۆ دزانی کو دەسکەفت بۆ وان بیت، ژبەر کو وان پێغەمبەر (س.خ) ژ مەترسیێ پاراستییە. بەلێ ئەوێن دەست بسەر دەسکەفتاندا گرتی رژدبوون لسەر هندێ کو وابخۆ دەسکەفتێن خۆ کومکرینە، بتنێ مافێ وان بخۆیە ببەن ژ ئەنجامێ ڤێ ڤەکێشێ لبەر ئاریشە دناڤبەرا واندا. خودایێ مەزن بۆ چارەسەرکرنا ڤێ ئاریشێ، ئایەتا ئەنفالێ ئینا خارێ.

ئەنفال لە دیدی ئایینی ئیسلامێڤە :

وەکی ل بابەتێ بەراهیێ ئاماژ پێ هاتیەکرن، بۆ چارەسەرکرنا وێ ئاریشا کو دناڤبەرا شەرکەرێن موسلماناندا روویدای، د دابەشکرنا دەسکەفتێن شەرێ (بەدر)ێ دا، لەورا دشێین دەربارەی ئەنفالێ د لێنێرینا ئیسلامی ب ڤی شێوەی رێکبێخین:

١. ئەنفال ب رامانا وان دەسکەفتان دهێت، کو جەنگاوەرێن موسلمانا دەمێ شەریدا دگەل بن پەرستان و بێباوەران ژ مال و سەروسامان و تەرش و کەوال و ئێخسیرێن جەنگی بدەستکەڤتێن.

٢. ئەو لایەنێن کو دەسکەفتان ژێ وەردگرن، دڤێت کۆمەکا بێباوەر و کافر بن، ژ لایێ وان موسلمانان کۆ مەرەما وان ژ شەرکرنێ سەرئێختنا ئایینێ ئیسلامێ بوویە، نەك کەسێن بێ گونەهـ.

ئەگەر هەڤبەرکرنەکێ دناڤبەرا ئەنفالا رژێمێ و بنەماییێن ئەنفالێدا بکەین، ب چ رەنگا ئێکدوو ناگونجن، چونکی گەلێ کورد مللەتەکێ موسلمانە و باوەردارە. ل دەسپێکا بەلاڤبوونا ئایینێ ئیسلامێ ب حەزا خۆ بووینە موسلمان، هەتا نهۆ ژ نەتەوێن ئێکا نەیە کو ب دروستی ئایینێ ئیسلامی پەیرەو دکەن، هەروەسا کورد لسەر ئاخ و ناڤ مالا خۆ هێرش ئینانە سەر، ب دربێ هێزێ تالانکریە و ژ گوندێن وان بەرەڤ جهێن نە دیار برن و گولله بارانکرینە و ب ساخی بن ئاخکرینە.

پێناسا ئەنفالێ:

وەکی مە ل بابەتێ بەراهیێ بەحسکری، هەر ل دەسپێکا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ کورد تووشی قرکرنا نەژادی بوون، ب هەمی شێوێن گرتن و راگواستن و تالانکرن و ب عەرەبکرنێ، بەلێ ئەوا ل سالا ١٩٨٨ز ب ناڤێ ئەنفالێ ل هەمبەر گەلێ کوردستانێ هاتیە ئەنجامدان، شێوەیەکێ تایبەتی وەرگرت، ژ درندیێ و قرکرنێ، کو دشێن ب رەنگەکێ جینۆسایدا ترسناك دڤی سەردەمیدا بۆ مرۆڤاتیێ بدەینە نیاسین. ئانکو دشێین (ئەنفالێ) ب ڤی شێوەی پێناسە بکەین، کو (میدل ئیست وۆچ)، بەرچاڤ دکەت: **(ئەنفال ئەو ناڤبوو کو ب زنجیرەکا هێرش و پەلامارێن سەربازی کو نەخشە بۆ دانابوو هاتنە ئەنجامدان. سەرجەم هەشت هێرش بوون ل شەش دەڤەرێن جوگرافی یێن جوداجودا برێڤەچوو، ل ناڤبەرا هەیڤا شواتێ و دەسپێکا ئەیلولا ١٩٨٨ز)** ل دەسپێکێ کریارێن سەربازی ددەستێ نڤیسینگەها باکوور یا رێکخستنا حزبا بەعسیدابوو، کو بنگەهێ وێ یێ سەرەکی ل باژێرێ کەرکووکێ بوو. ل ئادارا ێ وەرە ژ لایێ (علي حسن المجيد) (علي کیمیاوی) ڤە،

سەروكاتيا وێ دهاتەكرن. هێرش و بەلامارێن ئەنفالێ ژ لايێ هێزێن نيزامی و هەردوو فەيلەقێن ئێك و پێنج هاتنە ئەنجامدان ب پشتەڤانيا يەكێن جوداجودا يێن سوپايێ عيراقێ و فەوجێن سڤكێن كوردان (جاشی).

(رێورەسمێن دووبارە ڤەشارتنا ئەنفالكريێن گەرميان)

ئەنفال بەرچاڤترين تاوانە كو پشتی شەرێ جيهانيێ دووێ دا بسەر گەلێ كوردادا هاتی، ژبۆ ژناڤبرن و بنبڕكرنا بزاڤا نەتەوەيا كورد و نەهێلانا هەمی نيشانێن نەتەوەيی و كەلتۆری و ديرۆكی و ديموگرافی و جڤاكی و ئابووری و .... هتد.

هێرشێن ئەنفالێ ب ژ دژوارترين دياردێن پێشيكرنا مافێن مرۆڤی ژ لايێ ڕژێما عيراقێ ڤە دهێتە دانان، كو پەلامارێن سەربازی ئێكسەر گوند و چەند باژێركێن كوردستانێ ب تەمامی وێرانكرن و هژمارەكا زۆر ژ ئاكنجيێن بێ گونەهـ بۆ چەند جهەكێن تايبەت ڕاگواستن، ل بيابانێن ڕۆژئاڤا يا عيراقێ، لسەر توخيبێ عيراق -

سعودیه، کو پڕانیا هەوا زۆر ژ وان ل ڤێ دەڤەرێ ب ساخی بن ئاخدکرن و هندژی گولله بارانکرن و مال و سەروساماییێن وان ژی وەك دەسکەفتێن شەڕی ب تالان برن.

دەسهەلاتدارێن ڕژێما بەری نهۆ یا عیراقێ گەلەك ب شانازیڤە دانپێدان ب هێرشێن ئەنفالێ کر. هەر سالێ ژی بیرەوەریا وێ ساخدکرەڤە، بەلێ چ جارا دانپێدان ب بێسەروشوینکرنا وان دەهـ هزار مرۆڤێن بێ گونەهـ نەکریە. زەلامێن ڕژێمێ وەسا بەلاڤەدکر، کو هەوێن ئەنفالێ بتنێ دژی (تێکدەران و کرێگرتیان) هاتینە کرن.

هۆکارێن ئەنجامدانا هەوێن ئەنفالێ:

هۆکارێن ئەنجامـدانا هـەوێن ئـەنفالێ بـۆ ژنـاڤبرن و قڕکرنـا گـەلێ کـورد، ئـەڤێن خارێنە:

ئێك: گرنگییا جهێ جوگرافی یا هەرێما کوردستانێ، ئەڤی جهی گرنگییـا تایبـەت یا جیۆپولتیکی هەیە، کو پویتـەی ب دوو بنـەماێن سـەرەکی (سروشـتی و مرۆڤـی) ددەت، ل ئەنجامێ لێکدانا هەردوو بنەما، بنەمایێ ئابووری ژی پەیدادبیت.

أ. بنەمایێ سروشتی:

کوردسـتان بسـەر (٤) چـار دەولـەتێن دەڤـەرێ هاتیـە دابەشـکرن ئـەو دەولـەت ژی هـەمی دەمـا دململانێـدابوون دگـەل ئێکـدوو. هەرچـەندە جهـێ جـوگرافی لسـەر ئەردی نەگورە، بەلێ ژ لایێ جیۆپولتیکیڤە ژ دەمەکی بۆ دەمەکێ دی ژبەر باندۆرا

هۆكـارێن ئـابووری و سیاسـی دهێتـه گوهـوڕین، هـەرێما كوردسـتانێ دكەڤیتـه دناڤبـەرا هەرچـار دەولـەتێن (عیـراق، ئیـران، توركیـا، سـوریا)، لـەورا وەلێهاتیـە هەردەم كێشا وێ ئالۆزبیت و دەنگێ رەوایـێ گـەلی وێ نەگەهیتـه جیهانـا دەرڤـه.

هەرێما كوردستانێ گرنگییێن زۆر هەنە كو پێكهاتینه ژ:

١. دەڤەرەكا دەولمەندە ب پترول و غازا سروشتی و سامانێن كانزاییێن دی.

٢. ئاخەكا ب زاخ و ژێدەرێ ئاڤەكا زۆر، وەكریە ببیتەی ئەگەرێ هەبوونا هەمی جۆرێن دەرامەتێ چاندنێ، كو شیاندایە ب سەلكا خوارنا عیراقی بهێتە دانان و كاریگەریا وێ لسەر ئاسایشا خوارنا هەمی عیراقێ هەبیت.

گرنگیا جیۆپولتیكی یا هەرێما كوردستانێ، ب هۆكارەكێ گرنگك و سەرەكی دهێته هژمارتن بۆ ئەنجامدانا ڤێ تاوانێ، چونكی ئەگەر عیراقێ هـەرێما كوردسـتانێ ژێ جودابیت دێ بیته وەلاتەكێ هەژار و كێم ئـاڤ و كـێم دەرامـەتێ خورسـت. ئـانكو كوردستان مەرجێ بهێزبوونا دەولەتا عیراقێیە.

ب. بنەمایێ مرۆڤی:

هژمارا ئاكنجییان گرنگییەكا زۆر هەیە دپیڤەرێ بهێزكرنێ و لاوازیـا دەولەتێـدا ل دیموگرافییـا هـەرێما كوردسـتانێ، ئەگـەر تەماشـەی ئـاكنجێن وێ بكـەین لسـەر ژمێریا گشتی یا عیراقـێ، ڕێـژا ژ دایكبـوونێ، ل ڤـێ هـەرێمێ پتـرە ب هەڤبـەركرن دگەل ناڤەراست و باشوورێ عیراقێ ڕێژا مرنێ ژی كێمترە، ژبەر كاریگەریا ئاڤ و هەوایێ وێ و تایبەتمەندییا ژنا كورد كو ب (زاك) ترە (خصوبة). ئەڤـەژی ب ئێـك هۆكارێن دیموگرافیێ دهێتە دانان بۆ گەلێ كورد. هەر ژبەر ڤی ئەگـەرێ ژی ڕژێمـا

عیراقێ ژ روویێ ئاساییشا نەتەوەییڤە هزر تێدا کریە و نەخشە دارشتییە بۆ ژناڤبرنا تەخا گەنجێن کورد، کو ب ئەنجامدانا هەوێن ئەنفالا ب هزاران زەلام و ژنێن گەنجێن کوردان ژناڤبرن.

دوو: تێکچوونا هەڤسەنگییا تەمەنی دناڤبەرا گەنجێن کورد و گەنجێن ناڤەراست و باشوورێ عیراقێ.

شەڕێ درێژڤەکێشێ ناڤبەرا عیراقێ و ئیرانێ بوویە ئەگەرێ ژناڤبرنا هزارەکا گەنجان دبەروکێن شەڕیدا، ب تایبەتی گەنجێن ناڤەراست و باشوورێ عیراقێ کو شوینوارێن خرابێن (ئابووری و کۆمەلایەتی و سوپای) لسەر جڤاکێ عیراقێ هەبوویە.

سێ: دەڤەرەکا زۆرا کوردستانێ دبن دەسهەلاتا هێزا پێشمەرگێ کوردستانێدا بوو، ب تایبەتی دەڤەرێن چیایێن ئاسێ، کو بۆ بەرهنگارییێ و شەڕی دبەرژەوەندیا پێشمەرگەیدا بوو. حکومەتا عیراقێ ژی ب مانەکێ یاسێیێ خو دزانی، کو دووبارە ئەڤان دەڤەران بێخیتەبن دەسهەلاتا خۆ، سوپایێ عیراقێ ژی دوی دەمیدا مژویلی بەروکێن جەنگێ ئیرانی بوو، نەدشیا ب ئازادی رووی ب رووی ئیرانێ ببیتن، ژبەر گورزێن کوژەکێن پێشمەرگەی. لەورا هەوێن ئەنفالێ پتر گوندێن کوردستانێ ڤەگرت، چونکی ب ژێدەرەکێ سەرەکی یێ ژین و ژیارا ئاکنجیێن وێ جهێ ڤەحەواندنا هێزا پێشمەرگەی دزانی.

چوار: ل دەستپێکا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ، حکومەتێن ئێك لدویف ئێکێن عیراقێ نەتەوا کورد وەکو ئاستەنگ و رێگر ل بەردەم ئێکەتیا نەتەوەیا عەرەب ددانا. ب هزر و بۆ چوونا سیاسەتڤانێن عیراقێ کێشا کورد مەترسییە لسەر ئاساییشا نەتەوا عەرەب، لەورا هندی وان پێچێبووی هەمی هەولێن داین ژبۆ حەلاندن و ژناڤبرنا ئەڤێ مەترسییێ، هەوێن ئەنفالێژی ب تۆلا هەولێن ڤرکرنا نەژادێ گەلێ کورد ل عیراقێ دهێتە دانان.

پێنجەم: پەیوەندیێن نیف دەولەتی و هەرێمێن عیراقێ.

حکومەتا عیراقێ ل سالێن هەشتێیێن سەدێ بیستێ، وەلاتەکێ دابری نەبوو ژ روویێ پەیوەندیێن نیف دەولەتی و هەرێمی ڤە، بەلکو پەیوەندییەکا موکم دگەل وەلاتێن عەرەبی و جیهانیدا هەبوو، لەورا ژ لایێ سەربازیڤە دماوێ جەنگێ هەشت سالی دگەل ئیرانێ ببۆ وەلاتەکێ بهێز ل وێ دەڤەرێ. پشتەڤانیا دەرڤە و جیهانێ وەل حکومەتا عیراقێ کربوو، کو گوهـ نەدەتە هیچ یاسا و بریارەکا نیڤدەولەتی دپەیرەوکرنا سیاسەتەکا وێرانکارانەدا دژی دەڤەرێن کوردستانی. بۆ نموونە، دەمێ حکومەتا عیراقی بوێ بەرفرەهیێ و دژوارییێ چەکێ کیمیاوی د هەوێن ئەنفالیدا بکاردئینا، حکومەتا سوڤیەتی داکوکی ل هەلویستێ عیراقێ دکر. ژبلی ڤێ ژی حکومەتا تورکیا رۆلەکێ گرنگك دگێرا دڤی بیاڤیدا، ئاخفتنکەرێ وەزارەتا دەرڤە یا تورکیا راگەهاند، کو شارەزایێن نوژداری یێن تورکیا پشکنینا پەناهندێن کوردان کریە، هیچ شینوارێن چەکێ کیمیاوی لسەر وان دیارنەبوو، هەروەسا ب

داخازیا نەتەوێن ئێکگرتی رازی نەبوو، بۆ هنارتنا بسپۆرێن ساخلەمیێ بۆ پشکنینا پەناهندێن کورد.

شەش : تێکچوونا بارودۆخێن کوردان، کورد د ڤێ قۆناغێدا زۆر دبێ کەس بوون، چ هێز و ولاتەك نەبوو پشتەڤانی و داکوکییێ ل مافێن وی بکەت و گڤاشتنێ بێخیتە سەر حکومەتا عیرقێ بەرامبەر هەمی پێشێلکارییێن نەمرۆڤانەییێن کو پەیرەو دکر دقڕکرنا ڕەگەزی دژی گەلێ کورد، ب تایبەتی ل سالا ١٩٨٨ کو هەمی دەڤەرێن کوردستانێ ڤەگرت.

(کۆمکرنا ژن و زارۆکێن کورد د هەوێن ئەنفالێدا و رەوانەکرنا وان بەرەف مرنێ)

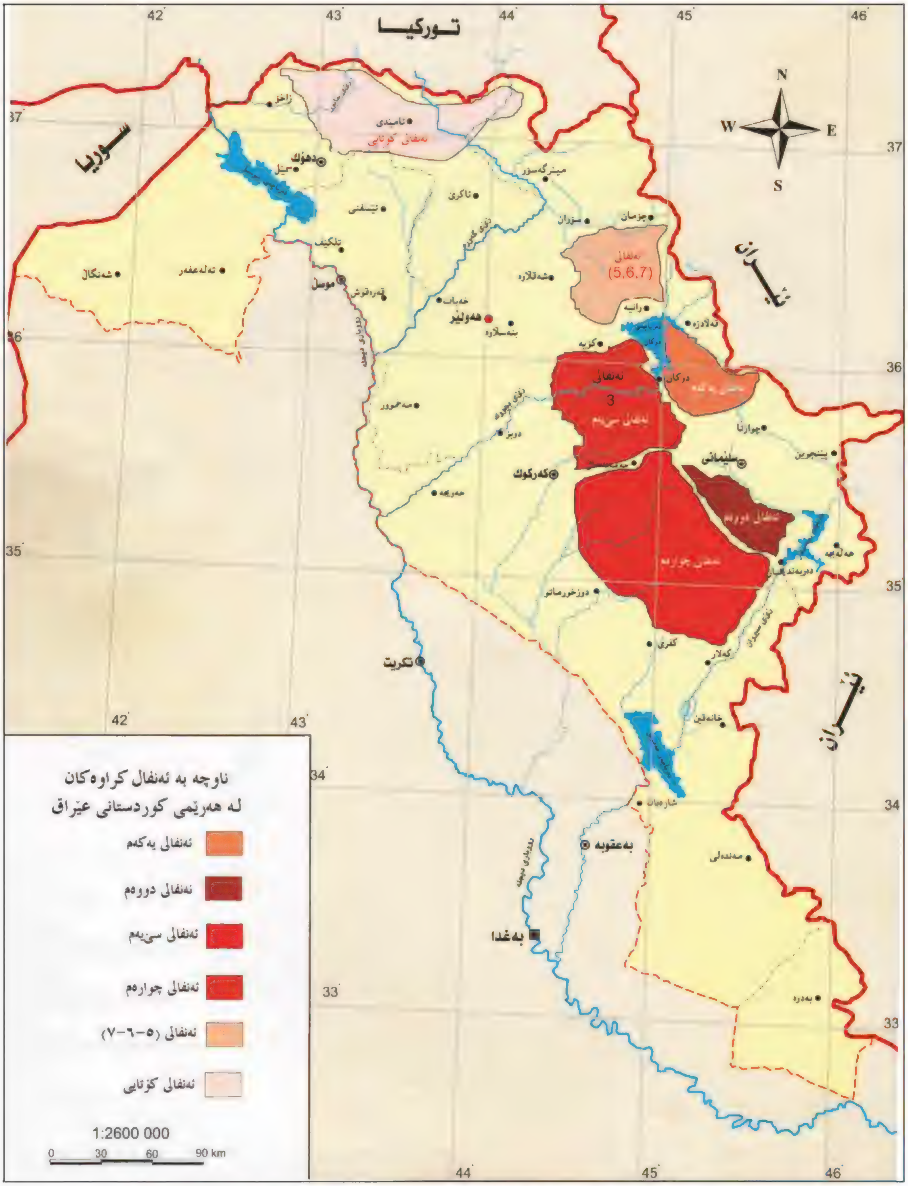

(نەخشێ ژمارە (٥) دەڤەرێن ئەنفالکرییێن هەرێما کوردستانێ)*

---

* ژ نەخشێن سەردار محمد عبدالرحمن / ئەتلەسا هەرێما کوردستانا عیراقێ

هەوێن ئەنفالا

١. جوگرافیا هەوێن ئەنفالا

وەکی ل بەراهیێ ئاماژە پێکری، سەرێن عیراقێ هەر ژ دەستپێکا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ، بەردەوام بوون لسەر سیاسەتا فڕکرنا رەگەزێ کورد، چونکی دهزرا وان یا نەتەوە پەرێس دا، کورد مەترسی بوون لسەر ئاساییشا نەتەوێ عەرەب، لەورا رۆژ بۆ رۆژێ تاوانێن وان مەزنتر لێ دهاتن و زیانێن گەلێ کورد ژی ب هەمان شێوە مەزنتر دبوون، هەتا سالا ١٩٨٨ رژێمێ هەر چ هێز و شیان و تەکنۆلۆجیا و پەیوەندیێن نیڤ دەولەتی بدەستخۆ ئێخستین هەمبەر گەلێ کورد بکارئینایە، لێ ئەڤێ جارێ ل ژێر ناڤێ (ئەنفال)ێ تاوانێن خۆ ژی ب چەند قۆناغەکا دەستپێکر و پێکهاتینە ژ:

ئەنفالا ئێکێ: ئەنفالا دۆلا جافایەتی، ل (٢٣ شواتێ هەتا ١٩ی ئادارا ١٩٨٨ێ ڤەکێشا). ئەڤ هەوە ب هێرشکرنا بۆ سەر گوندێن سەرگەلۆ و بەرگەلۆ یێن دۆلا جافایەتی ل ٢٣ شواتا ١٩٨٨ێ دەستپێکر. ژ چەند لایانڤە ب درێژییا (٨٠) کم ژ بنگردێ بۆ لایێ رۆژهەلاتا دەریا چادوکان و باژێرکێ دوکان، ژ وێرێ ژی بۆ باژێرێ سلێمانیێ و باژێرکێ داوەت و چوارتا ڤەگرت. ئارمانجا ڤێ هێرشێ ژناڤبرن و کاڤلکرن (٢٥ - ٣٠) گوندێن دۆلا جافایەتی و داگیرکرنا بارەگایێن سەرکردایەتییا هێزا پێشمەرگەی بوو ل ڤێ دەڤەرێ. ئەڤ هێرشا بەربەلاڤ سنوورێ باژێرکێن (سورداش، دوکان، بنگرد، سەرچنار، قەلاچولان و چوارتا) ڤەگرت. بسەرپەرشتیا وەزیرێ بەرگری (سولتان هاشم)ی بوو. هێزێن پشکدارێن ڤێ هەو پێکهاتبوو ژ

(٢٠) ليوا و شێست فەوج و ب دەهان فەوجێن جاشێن خۆفروش و مەفرەزێن تایبەت، ب نویترین چەکێ گران و ب دژوارترین چەکێ کیمیاوی دڤێ هێرشێدا هاتە بکارئینان، دئەنجامدا چەندین گوند و دەڤەر وێرانکرن. بۆ نموونە (قەمچۆغە، شاخەرەش، قزلەر، قرەسەرد، ئاسۆس، قەرەچەتان، شەدەلە، پیرەکەگرون، زێوێ، گەردێ، دابان، مەرگە و شارستێن)، هەروەسا کانی توو، یاخسەمەڕە، قەیوان ... هتد. ب شێوەیەکی چ گوند ل ڤێ دەڤەرێ رزگارنەبوو. ل دوماهیا ڤێ هەوێ هەمی ئەو دەڤەر هاتنە داگیرکرن و گشت گوند هاتنە کاڤلکرن و وێرانکرن و مال و سەروسامانێ وان ژی ژ لایێ سوپایێ عیراقێ ڤە هاتە تالانکرن. دەمێ گوند هاتینە داگیرکرن، ئاکنجیێن وێ دەڤەرێ بەرەف ئیرانێ رەڤین، هندەك ژی بەرەڤ سلێمانیێ چوون، لەورا گوندیێن دۆلا جافایەتی پشکەکا زۆرا وان دەربازبوون. بەلێ ئەوێن بەرەف ئیرانێ رەڤین ژبەر سەرمایێ و بەفر و بارانا پرانیا وان ب رێکێڤە مرن. ئەو خەلکێ کو ماین و دەرباز نەبووین هەمی گرتن و بەرزەکرن.

ئەنفالا دووێ: ژ (٢٢ ئداری هەتا ١ نیسانا ١٩٨٨ ب دوماهی هات)

ئەڤێ هێرشێ دەڤەرا قەرەداغ ڤەگرت ل (تەکیە، سێوسێنان، سەگرمە، دەربەندباسەڕە، قەرەداغ.... هتد) گشت گوند و ئاڤەدانیێن ڤێ دەڤەرا جوگرافی ڤەگرتن. دەستپێکا ڤێ هێرشێ ب کیمیا بارانکرنا چەند جهەکێن ستراتیژی ل وێ دەڤەرێ دەستپێکر، لەورا گوندێ سێوسێنان کو گوندەکێ دیاری وێ دەڤەرێ بوو ب ڕەنگەکێ زۆر سەخت و دژوار کیمیا بارانکر. مەرەم ژ ڤێ کریارێ شکاندنا ورەیێن

خەلكێ دەڤەرێ بوو. ل دەمێ وێ هێرشێ ئاكنجێن دەڤەرا قەرەداغ ب دوو رەخانڤە رەڤین، هندەك ژ وان بەرەف سلێمانیێ و ئۆردیگاییێن دەڤەرا سلێمانیێ دەڤەرا سلێمانیێ چوون، زیانا وان یا کێم بوو، بەلێ ئەوێن بەرەف ژێرییا گەرمیان رەڤین هژمارەکا زۆرا وان هاتنە دەستەسەرکرن و پاشی بەرزەکرن.

ل ئەنفالا قەرەداغ ئەو هەڤوەلاتیێن کوردێن کو هاتینە گرتن یان خۆ داینە دەست، بۆ سەربازگەها قۆرەتو و راگوهاستن، کو نێزیکی هەشت هزار کەسان بوون ژ زارۆك و ژن وگەنج وپیران، پاشی ڤەگوهاستن بۆ سەربازگەها تۆبزاوا نێزیکی کەرکووکێ. ئەڤجا ل وێرێ گەنجێن وان ژ یێن دی جوداکرن و بەرەف جهێن نەدیار رەوانەکرن، خەلکێ دی ژ ژن و زارۆك و کچێن زوگورد ئێخستنە دزینداناڤە بەلێ پیرەژن و پیرەمێر بۆ (نۆگرەسەلمان) ل بیابانا سەماوە ڤەگوهاستن، کو ل وێرێ هژمارەکا ئێکجار زۆر ژ برس و تێهن نە خوشیاندا مرن و تەرمێن وان هاڤێتنە دەرڤەی وێ زیندانێ، سەیان دخوارن.

ئەنفالا سێیێ: (ژ ٧ هەتا ٢٠ێ نیسانا ١٩٨٨)

ئەوا ئەنفالا سێیێ کو دەڤەرا گەرمیان ڤەگرت، مەزنترین و بەرفرەهترین هێرش بوو ل سالا ١٩٨٨ بۆ سەر کوردستانێ، کو دەڤەرێن (دوز، قادر کەرەم، کەلار، کفری، چەمچەمالێ، تێلەکۆ، پێباز، سەنگاو، تەکیە و پشکەك ژ دەڤەرا ئاغجەلەر) رامالین. زیانەکا گیانی و مالی یا ئێکجار مەزن ب ئاکنجییێن نێزیکی (٥٠٠) پێنج سەد گوندێن ڤێ دەڤەرێ کەفت، کو پتر ژ (٣٠) سیهـ هزاران ژن و زارۆك و پیر و گەنجان بێسەر وشوینکرن و مال و سەروسامانێ وان ژێ هاتە تالانکرن.

ل (١٤ى نیسانا ١٩٨٨)، چار باژێرکێن گەرمیان ب ئێك رۆژ ب تەمامی هاتنە ویرانکرن و نێزیکی (٢٠) بیست هزار ژن و زارۆك و زەلام بۆ سەربازگەهێ قۆڕەتوو رەوانەکرن، لەورا ئەڤ رۆژە ل هەر سالەکێ کریە ڕۆژا ساخکرنا بیرەوەرییا تاوانێن مەزنێن ئەنفالێ ل کوردستانێ.

ئەگەرێ زۆریا هژمارا گرتی و بەرزەکرییێن گەرمیان، ڤەدگەرێتە بۆ هندێ کو پارێزگەهێ سلێمانییێ دگەل قائیمقامێ چەمچەمال ب رێکا مستەشارێن کورد پڕۆپاکندە بەلاڤکرن، کو حکومەت هەر خێزانەکێ دێ بۆ (٣٠٠) مەترێن دوجاری یێن ئەردی دگەل (قەرێن ئاڤاکرنێ) (سلفة العقار) دەتە ئاکنجییێن گوندان. ئەڤێ ژی وەکر، کو ئەو خەلك ئارام ببیت و نەرەڤن، لەورا ئەڤ هژمارا زۆر هاتنە دەستەسەرکرن.

(وێرانکرنا (کاڤلکرنا) گوندێن کوردستانێ ل دەمێ ئەنفالێ)

دەستەسەرکرییێن ئەڤی بنگەهی بەرەف چەمچەمال هاتنە رەوانەکرن، کو کەمپێن قادر کەرەم و لەیلان بوون بۆ وێرێ دهنارتن. بەلێ گرتییێن باشوورێ گەرمیان د دوو بنگەهێن سەرەکی کۆمکرن، ئێك ژ وان بنگەهێ لاوێن دوزخورماتو بوو، کو نێزیکی چار هزار کەسان تێدا زیندانکربوون، ئەشکەنجەدان و برسیکرن و تێهنیکرنێ، هەرچ پارە و زێر و تشتێ ب بها ژ ئافرەتێن وان دستاندن. دگوتە وان هەوە هاریکاریا (موخەریبان) پێشمەرگە کرییە. بەلێ بنگەهێ دووێ بۆ کۆمکرنا گرتییان، بارەگایێ فرقا (٢١) بوو ل قۆرەتوو. ژ زاردەڤێ ئێك ژ قورتالبوویا هاتییە، کو نێزیکی (١٠) دەهـ هزار کەسان دڤێ کەلها سەربازیدا زیندانکربوون.

ل دویڤ چاڤپێکەفتنێن (MEW میدل وێست ووچ)، دگەل ئێك ژ رزگاربوویان، ژن و زەلام هاتنە ژێك جوداکرن، ئەڤجا زەلام بۆ جهەکێ نەدیار ڤەگوهاستن وپاشی ژێ ب هەمان شێوە ژن و زارۆکێن وان جوداکرن.

ئەنفالا چوارێ: ئاڤزێلا زێ یێ بچویك (ل ٨ ێ نیسانێ هەتا ٣ی گولانا ١٩٨٨ ێ).

هێزێن رژێمێ پشتی تەمامکرنا تاوانێن ئەنفالا سێیێ، کو پترین هژمارا قوربانی و بێ سەروشوینان ژێ پەیدابوو. دهێرشێن خودا یا بەردەوامبوو بۆ سەر دەڤەرێن دیێن کوردستانێ ب هەمان شێوە.

جوگرافیا ئەڤێ هەوێ ئاڤزێلا زێ یێ بچویك بوو، کو هێلا سنووری هەردوو پارێزگەهێن کەرکووك و هەولێر دگەهینیتە ئێك. ئەڤ ئاڤزێلە، باژێرکێن (رێدار،

ئاغجەلەر، تەقتەق و چەند گوندەکێن مەزن وەکی عەسکەر و گۆپیتەپە ڤەدگریت)، کو دشێین بێژین سنووریٰ ئەڤیٰ هەویٰ دەڤەرێن دەشتا کۆیە و تەقتەق و شێخ بزێنیٰ و ناوشوان و ئاغجەلەر و خالخالان و چەمیٰ ڕێزان ڤەگرتییە.
دەسپێکا ئەنفالا چواریٰ ب کیمیارانکرنا گوندیٰ گۆپتەپە ل ڕۆژا ٣ی گولانا ١٩٨٨یٰ دەستپێکریە ب ڕێکا فروکێن جەنگی توپێن کیمیاوی بسەر خەلکیٰ وێدا باراندن، قوربانیێن ڤی گوندی ب نێزیکی (٣٠٠) کەسان دهێتە خەملاندن، هەردوی دەمیدا گوندیٰ عەسکەری ب هەشت تۆپێن کیمیاوی تۆپ بارنکر، بێهنا کیمیاییٰ بەلاڤەبوو و گەهشتە گوندیٰ حیدەربەگك، ل وێریٰ ژی هژمارەکا قوربانیان ژیٰ پەیدابوو.
ژ بۆ ڕێگرتن ژ دەربازبوونا ئاکنجیێن گوندێن گۆپتەپە و عەسکەر و حەیدەربەگیٰ، ئاڤا سکریٰ دوکان بەردا، هەتا کو نەشێن ژ وی زێی دەربازبن و رزگار ببن. ئەو خەلك بەرەف دەڤەرێن چەمچەمال و تەکیە و هندەك ژی ژ وان بەرئاف خۆ بەردانە خوار و بەرەف دەڤەرا شێخ بزێنیٰ چوون. ئەو خەلکیٰ رەڤین ژ گوندیٰ عەسکەر لسەر جاددا سەرەکی ژ لاییٰ سوپای و جاشان ڤە هاتنە دەستەسەرکرن و رەوانەی کۆمەلگەها سوسیٰ کرن. ب ڤی رەنگی پڕانیا خەلکیٰ ویٰ دەڤەریٰ، ژ دەستیٰ سوپای رزگارنەبوون هاتنە بێسەروشونکرن. ل ٤ی گولانیٰ ئەو هێرش یا بەرفرەهتربوو ب شێوەکی دەڤەرێن دەوروبەرێن باژێریٰ کۆیە و گوندێن رەخ و ڕوویێن زیٰ و دەوروبەرێن باژێرکیٰ تەقتەق و دەڤەرا شێخ بزێنیٰ ڤەگرتییە. ب درێژیا زێییٰ بچویك سوپای گوندێن ڤی لای و لاییٰ دی. سوتن و وێرانکرن. هژمارا بێسەروشوینێن ڤیٰ دەڤەریٰ گەهشتە (١٦٨٠) هزار و شەش سەد و هەشتیٰ کەسان. ب

ڤی رەنگی، درندیا رژێمێ هەمی گوند و دەڤەر ڤەگرتن، کو (٢٣٧) دوو سەد و سیهـ و حەفت گوند سوتن و راستکرن و وێرانکرن، نێزیکی (٢٥٠٠) دوو هزار و پێنج سەد کەسان ل دەشتا کۆیە (٣٠٠٠) سێ هزار کەس ل دەڤەرێن شێخ بزێنێ و ناوشوان بێسەروشوینکرن. دڤێ هەوێدا هەمان سیاسەتا ئەنفالێن دی هاتە پەیرەوکرن ژبۆ کۆمکرنا ئەوی خەلکێ هاتیە گرتن، کو چەند جهـ بەرهەڤکرن بۆ کۆمکرنا وی خەلکی و ڤەگوهاستنا وان بۆ جهێن نەدیار.

ڤوناغا ئەنفالێن (٥،٦،٧) (دۆلا چیایێن شەقلاوە و رەواندز ژ ١٥ی گولانێ – ٢٦ ێ تەباخا ١٩٨٨ ێ):

دەستپێکا ڤێ هێرشێ کو ل ١٥ی گولانا ١٩٨٨ێ بوو، رۆژا دوماهیێ یا هەیڤا رەمەزانێ بوو. چەند فروکەك کەفتنە کیمیا بارانکرنا گوندێن (وەرە، نازەلین، کاموسەك، ئەسپیندارە، عەلیاوە، سماقولێ)، بوویە ئەگەرێ گیان ژ دەستدانا هژمارەکا زۆرا ئاکنجیێن گوندان و مراربوونا تەرش و کەوالێ وان. توندوتژوارترین هێرشا سوپایێ عیراقێ، بۆ دەڤەرا دولا پالیسان بوو، بەلێ زیانێن گیانی ب هەڤبەرکرن دگەل هێرشێن بەری هینگی گەلەك کێمتر بوون، چونکی پرانیا دەڤەرێن سنووری یێن پارێزگەها هەولێرێ ل سالێن

(١٩٧٧ - ١٩٧٨)ێ و (١٩٨٣ - ١٩٨٤)ێ هاتبوونە چۆلکرن و خەلکێ وان ڤەگوهاستبوونە کۆمەلگەهێن ب زۆری، بەلێ هندەك گوند مابوون، ب تایبەتی گوندێن ئازادکریێن دەڤەرێن سەخت و ئاسێ، کو دەستێ سوپایێ عیراقێ نەدگەهشتێ، ژبەر بەرگریا پێشمەرگەی و ئاسێبوونا دەڤەرێ، ل ٢٣ گولانێ گوندێن بالیسان و هیران و دۆلێن

دەوروبەر چەند جاران ب گرانی هاتنە کیمیا بارانکرن و ٢٢ - ٢٣ێ هەمان هەیڤدا گوندێ وەرتێ هاتە کیمیا بارانکرن. لایەکێ دی ژ سەروچاوە و بەنی هەریر و خەلیفان ب شێوێ بازنەیی بوو، نێزیکی (٧٢٠) حەفت سەد و بیست خێزان دەربدەرکرن و مالێ وان هاتە تالانکرن. مەزنترین زیان ل ڤێ دەڤەرێ بەر گوندێ (بلەی خواروو) کەفت، خەلکێ توبزاوا کەرکووکێ رەوانەکرن و ل وێرێ ژن و زەلام و گەنج ژێك جوداکرن و گەنج بەرزەکرن. ل رۆژا ٧ی خزیرانێ هەوێن ئەنفالا پێنجێ بدوماهی هات.

دەستپێکا ئەنفالا شەشێ ل ٢٦ی تیرمەهێ ب تۆپ بارانکرنا دەڤەرێن دۆلا بالیسان و دۆلا مەلەکان و دۆلا وەرتێ و دۆلا هیران و سماقولێ ب چەکێ کیمیاوی دەستپێکر و خەلکێ وان تەرابەرا کر، پاشی ژ لایێ جاشان ڤە ئەو دەڤەر هاتە داگیرکرن، داخاز ژ خەلکی کر خوبدەنە دەستێ وان، لێبورینا گشتی هەیە، لەورا هژمارەکا زۆرا وی خەلکی هاتە خاپاندن، خۆ بدەستڤە بەردا، ئاگەهداریا وی خەلکی کر ئەگەر وان چەك ڤێ هەبیت دێ هێنە لێبورین، لەورا خەلك ل وی چەکی دگەریان، کو پێشمەرگەی ل وێ دەڤەرێ ڤەشارتبوو، پاشی دانپێدان کر کو ئەو پێشمەرگەنە، ل داوییێ هەمی بێ سەروشوینکرن.

دماوێ هەوێن ئەنفالێن (٥، ٦، ٧)، (٥٢) پێنجی و دوو گوند، ل ناحیێن (خەلیفان و رەواندز و خوشناو) وێرانکرن، کو سەرجەم خێزانێن وان (٢٦٠٢) بوون، هەروەسا ٢٤ قوتابخانە و ٥٢ مزگەفت، ژبلی هشککرنا بسەدان کانی و جۆکان و سوتنا رەز و باغ و بیستانێن وێ دەڤەرێ، کو ژێرخانا ئابووری پێك دئینا، کو رهـ و ریشالێن ژین و ژیارا خەلکێ دەڤەرێ دبنیرا هەلکێشا و سەروسامانێ وان هاتە تالانکرن.

ئەنفالا دوماهیێ (بەهدینان) ژ ٢٥ێ تەباخێ - ٦ ئەیلولا ١٩٨٨ێ:

ل داویا راوستاندنا شەڕێ عیراقێ - ئیرانێ، دوماهیك هەوێن ئەنفالا ل ٨ی تەباخا ١٩٨٨ دەستپێکر، سوپایێ عیراقێ دەست ڤەکری بوو بۆ ئەنفالکرنا دەڤەرا بەهدینان. ئەڤ هەوە ب درێژیا دەڤەرێن (زاخۆ، ئامێدیێ، شێخان و ئاکرێ) ڤەگرتییە. هەروەکی‌جارێن بەراهیێ ژ ئەنجامدانا هەوێن دیێن ئەنفالا، ئێکەم جار جهێن ستراتیژییێن دەڤەرێ توپ بارانکرن ب توپێن ئویشەکی (عنقودی) و کیمیاوی.

دژوارترین هێرشا ئویشەکی ل ٢٤ی تەباخێ بۆ سەر گوندێن سپینداریێ ل بنارێن چیایێ گارەی بوو، رۆژا دویڤدا ئەڤ دەڤەرە بەر دژوارترین هێرشا کیمیا بارانکرنێ کەفت، ل ڤێ هەوێ گوندێن چیایێ گارەی ب رێژیا (٣٠) کم ڤەگرت، کو نێزیکی پێنجی گوندا بوون، ژ لایێ باکووریڤە گوندێن (دهیکێ، باوەرکا کەڤری، مێزێ، سپینداریێ... هتد). ل سەر چیایێ گارەی ژی گوندێن (گەرەگو، زێوە شکان، رەزیکێ... هتد). ژ لایێ باشوور (سیاریێ، ئاڤوکێ، و چەند گوندێن دی). ل سپێدەهیا ٢٥ێ تەباخێ فروکێن جەنگی گوندێن برجینێ و ناحیا زاویتەی دەڤەرا زێی خابیری و هێسێ و خرابە و ئێکمالێ و بەرواری ژێری کیمیا بارانکرن. ئەگەر هەڤبەرکرنەکێ دناڤبەرا دژواریا تۆپ بارانکرنێ و هژمارا قوربانیان بکەین، دێ بۆ مە دیاربیت کاریگەریا وێ کیمیا بارانێ کێمترە، ئەگەرێ وێژی بۆ هندێ دگەریتن کو پێشمەرگەی شیان بەراهیێ شیرەت و رێنماییێن خو پاراستنێ بەلاڤەبکەن، بەلێ تەرش و کەوال و ئاژەلێن گوندان ژناڤ چوون و زەڤییێن وان ژبەر هەمی کەفتن.

پشتی ئەنفالێ بەرەف ئیرانێ دچن

ئەنفالا دوماهیێ یا (بەهدینان) ب دوو ساخلەتێن ژ هەوێن دی دهێتە جوداکرن (دەڤەرێن قەرەداغ و گەرمیان و ئاڤزیلا زیێ بچویك و دۆلا شەقلاوا و ڕەواندوز)ێ ژبەر چەند ئەگەرەکا:

١. هندەك ژ عەشیرەتێن دەڤەرێ پەیوەندییێن باش دگەل رژێما عیراقێ هەبوون، کو بوویە ئەگەرێ پاراستنا ژ کوشتن و تالانکرن و وێرانکرنا گوندێن وان.

٢. جیۆپولیتکا دەڤەرێ: جوگرافیا سیاسی یا دەڤەرێ ژبەر هندێ کو ئەڤ دەڤەرە هەڤ سنوورێ تورکیا و سنوورێ نیڤ دەولەتیە، دیارە رژێما عیراقێ ژی ڤیایە ب نهێنی کۆم کوژیێ ل ڤێ دەڤەرێ ئەنجام بدەت، چونکی تورکیا هەڤ سنوورێ ولاتێن ئەوروپایە، و دبیتن رێکخراوێن مافێ مرۆڤی و رۆژنامە نڤیسێن بیانی بگەهنە دەڤەرێ و ئەو تاوان ئاشکرابیت و حکومەتا عیراقێ توشی سزایێ بکەت،

ئانكو ولاتێن ئەوروپا ل بن گڤاشتنا رایا گشتی جارەكادی چاڤ خشاندنەكێ بسەر پەیوەندیێن خو دگەل عیراقێ بكەتەڤە.

ل ٢٨ێ تەباخێ هێرشا ئەردی دەستپێكر د ئەنجام دا دەهان هزار ژ ئاكنجیێن وێ دەڤەرێ دەربەدەری توركیا و ئیرانێ بوون و هژمارەك ژی هاتنەگرتن. هندەك ژ وان ژی ل دویڤدا ب ناچاری ل لێبورینا ٦ی ئەیلولا ١٩٨٨ خو دانە دەستێ رژێمێ ل ئیڤاریا ٢٩ی تەباخێ ب هزارەهان كەس دەڤەرێن زێبار و بەرێ گارەی ل سەر (ڕوویێ شین) ب هەمی لایەكی ڤە هاتنە دوورپێچ كرن. ئەو خەلكێ ڤەگەریای هاتنە ڤەكوهاستن بۆ دوو بنگەهێن كۆمكرنێ، پشكەك ژ وان كو گەنج بوون، ل كەلها (نزاركێ) ل دهوكێ كۆم كرن، كو وەك (توبزاوا) كەركووكێ بوو. ژن و زارۆك ژی بۆ زیندانا (سەلامیە) ل مویسل هاتنە ڤەگوهاستن.

سەرجەمێ گوندێن وێرانكریێن هەوێن ئەنفالا دوماهیێ ل دویف پێزانینان (٤٥٠) چوار سەد و پێنجی گوندبوون. زیانێن گیانیێن ئەنفالا بەهدینان ب نێزیكی (٣٢٠٠٠) سیه و دوو هزار كەسان دهێتە خەملاندن، گولەبارانكری و بێ سەروشوین كرن، ژ (١٠٠) هزار كەس ژی پەنابەری و دەربەدەری توركیا و ئیرانێ بوون، ئەوێن دی ژی ڤەگوهاستن بۆ كۆمەلگەهێن (جەژنیكان) ل نێزیك هەڤلێرێ.

خۆ بەرهەڤکرنا بۆ مشەختبوونێ پشتی ئەنفالێ

ئەو پەنابەرێن کۆ بەرەف تورکیا رەڤین، دەستپێکێ حکومەتا تورکیا رازی نەبوو ب حەوینیت. ئەوێن ژ سنوورێ تورکیا ژی دەربازبووین هندەك ژ وان دانە دەستێ حکومەتا عیراقێ، رێك نەدانە رێکخراوێن مرۆڤی و رۆژنامە نڤیسان سەرا وان بدەن، دا بۆ وان ئاشکرا بیت، ئەرێ چەکێ کیمیاوی دژی وان بکارهاتیە یان نە. ل مەها سالا ١٩٨٩ (٣٠٣٤) سیهـ هزار و سیە ـ و چوار کەس ل ئوردوگایەکێ تورکی، ب ئەگەرێ نانێ ژەهراوی بوون ئەڤ کارە ژی ب هەڤپشکی دناڤبەرا زەلامێن رژێما عیراقێ و کاربەدەستێن تورکیا هاتبوو ئەنجامدان.

رژێمێ هەر ب ئەنفالکرنا کوردان ڤان دەڤەراندا نەراوەستیا، بەلکی وێ هێرشێ گوندێن مەسیحیان ژی ڤەگرت. پشتی بارانکرن و سوتاندنا گوندێن وان، ئاکنجییێن وێرێ رەڤین، ئەوێن دی ژی هاتنە گرتن و ئێخستنە بنگەهێن کۆم کرنا ئەنفالێ ل زیندانا سەلامیێ ل مویسل، هژمارەکا وان ژی ل دویڤ پێزانینان (١٥٢) سەد و

پێنجی و دوو کەس بوون هاتنە گوللە بارانکرن، پڕانیا وان خەلکێ گوندێن (مێزی ل سەرسنکێ و گوند کوسە ل دەڤەرا (دوسکی) و کانی بەلاڤێ ل بەرواری بالآ و گوندێ باشی و ڤارو (کەرو) ل نێروە و دێرەشێ ل ئامێدیێ بوون).

ل ڤان تاوانێن مەزنێن ئەنفالێ بۆ سەر کوردستانێ ب گشتی و دەڤەرا بەهدینان ب تایبەتی. نابیت ڕۆلێ فەوجێن بەرگریا نیشتمانی (جاشێن کوردان) ژبیر بکەین، کو هاریکاریەکا باش بۆ سوپای دکر و ل هندەك دەڤەرا ژی پێشرەو یا سوپایێ رژێمێ دکرن، چونکی شەهرەزا بوون ل وێ دەڤەرێ و ڕۆلەکێ بەرچاڤ هەبوویە، ل تالانکرنا مالێ و سامانێ گوندێن ئەنفالکری و گرتنا خەلکێ سڤێل ئەوێن ژ ترسا سوپایێ رژێمێ درەڤین بۆ هندێ خۆ رزگار بکەن.

ئە نجامێن ئەنفالێ و کارتێکرنا وێ ل سەر کوردستانێ

تشتەکێ ئاشکرایە کو سیاسەتا رژێما بەعس، هەر ژ وەرگرتنا دەستهەلاتداریێ، ل سالآ ١٩٦٨ ئارمانجا وێ نەهێلانا گەلێ کورد بوو ل عیراقێ، بۆ بجهئینانا پلانێن خو، ئێك ژ دامەزرێنەرێن حزبا بەعس (میشێل عەفلەق) دبێژیت: (کورد ل عیراقێ و سوریا، بەربەر ل ڕۆژئاڤایێ نیشتمانێ عەرەبی ئاستەنگن بۆ دروستبوونا ئێکەتیا نیشتمانیا عەرەبی، لەورا پێدڤیە بهێنە ژناڤبرن).

بۆ بجهئینانا ئەڤێ ئاخفتنێ چەندەها جارا بەرنامە و پلان دانان بۆ ژناڤبرنا گەلێ کورد، هەر وەکی (عەلی حەسەن ئەلمەجید) دوویات دکەت و دبێژیت: (بتنێ رێکا ئازادکرنا خێزانێن زیندانیان و گرتیان، بن ئاخ کرنا وان ب ساخی یە).

سیاسەتا جینۆسایدا کوردان، ب بەردەوامی پەیرەوکر، بەلێ ل سالآ ١٩٨٨ گەهشتە

گوپیتکا هۆڤانتی و دڕندایەتییێ، کو کاریگەری و شوینوارێ وێ ل سەر جڤاکێ کوردی هێلایە، کو هەتا نهۆ مرۆڤێ کورد پێ دنالیت، لەوڕا دشێین ئەنجام و کاریگەریا ئەنفالێ ب ڤی شێوێ ل خوارێ ڕێزبکەین:

١. وێرانکرنا پرانیا گوندێن کوردستانێ، کو هژمارا وان ب پتر ژ (٤٥٠٠) چوار هزار و پێنج سەد گوندان دهێتە خەملاندن، ل هەر جهەکی شوینوارێ بەردەوامبوونا ژیانێ نەهێلان.

٢. بێ سەروشوینکرن و ژ ناڤبرنا نێزیکی (٢٠٠) دووسەد هزار مرۆڤێن کورد.

٣. هەرفاندنا ژێرخانا ئابووریا کوردستانێ، ب رێکا وێرانکرنا گوندان و زەڤیێن چاندنێ، کو بوویە ئەگەرێ ژناڤبرنا رێژەکا هەرە زۆرا سامانێ تەرش و کەوالێن دەڤەرێن کوردستانێ، دگەل تالان کرنا مالێ و سامانێ گوندییان.

٤. تێکدان و راست کرنا جهێن دیرۆکی پەرستگەهان (مزگەفت و دێر) و ناڤەندێن خواندنێ و ساخلەمیێ.

٥. پەیرەوکرنا سیاسەتا ئەرد سوتنێ، ب کیمیا باران و ژەهرکرنا ژێدەرێن ئاڤێ، بۆ نەهێلانا هەمی ڕەنگێن ژیانێ ل ڤان دەڤەران.

٦. ژناڤبرنا بنەمایێن ژیانا خەلکێ گوندان و ئاکنجیکرنا وان ل کۆمەلگەهێن ب زۆری و گوهوڕینا مرۆڤێ کوردی ژبەرهەمهێنەری بۆ بەکاربەر، کارکرە سەر نزمکرنا ئاستێ ژیانا ئاکنجیێن رزگاربووی.

٧. هەلوەشاندنا شێوازێ کۆمەلایەتیا جڤاکێ کوردی و بەلاڤبوونا هندەك دیاردێن نەژهەژی کو بەرەڤاژی ڕەوشت و تیتال و بهایێن کۆمەلایەتی یێ جڤاکێ کوردی بوو.

پرسیارێن پشکا پێنجێ

پ١/ ڤان زاراڤا پێناسه بکه:

ئەنفال، سەربازگەها توبزاوە، نوگرە سەلمان، کۆمەلگەها سوسێ، تۆپا ئیشوکی، زیندانا سەلامیە، فەوجێن بەرگریا نیشتمانی، کۆمەلگەهێن جەژنیکان، گوندێ بلەی خوارێ، سێوسێنان.

پ ٢/ هوبێن ئەڤان دیاربکە:

١. رۆژا (١٤ نیسانا ١٩٨٨) ل هەمی سالان کریە رۆژا بیرهاتنا تاوانا مەزنا ئەنفالێ ل کوردستانێ.

٢. هژمارا گرتی و بێ سەروشوینکرنێن گەرمیان ل هەمی هەوێن دی زێدەتر بوو.

٣. ئەگەر بەراوردیەکێ دناڤبەرا دژواریا تۆپ بارانکرنا کیمیاوی و هژمارا قوربانیێن دەڤەرا بەهدینان بکەین، بۆ مە دەردکەڤیت کارتێکرنا کیمیا بارانێ کێمترە.

٤. هێزێن رژێمێ ل هەوێن ئەنفالا سێیێ ئاڤا سکرێ دوکان بەردا بوو.

پ ٣/ ئەنجام و کارتێکرنا ئەنفالێ ب سەر کۆمەلگەها کوردی چییە؟

پ ٤/ کوردستان مەرجێ ب هێزبوونا دەولەتا عیراقێ یە، ئەڤێ دەستەواژێ شرۆڤەبکە؟

پ ٥/ ئەگەر ل رێورەسمێن دووبارە ڤەشارتنا قوربانیێن ئەنفالێ ل دەڤەرا خو ئامادەبووی، تەهەست ب چ کر، ئەوی هەستی بۆ هەڤالێن خو روون بکە؟

پ ٦/ چەوا ئەنفالێ ب دیتنا ئایینی ئیسلامێ شرۆڤە دکەی؟

پشکا شەشێ

جینۆساید

زاراڤێ جینۆساید:

جینۆساید زاراڤەکە ژ دوو برگا پێکهاتییە، (جینۆ (Genos) پەیڤەکا گریکیە (یونانی) ب ڕامانا ڕەگەز یان نفش دهێت، (caeder) پەیڤەکا لاتینیە ب ڕامانا ژ ناڤبرن و قڕکرنێ دهێت، هەردوو پەیڤ پێکڤە ب ڕامانا قڕکرنا ڕەگەزی دهێت.

ب کارئینانا زاراڤێ جینۆساید بۆ جارا ئێکێ ژ لایێ شارەزایێ یاسایێ یێ پۆلەندی (ڕافائیل لیمیکین) ل مەدرید دکونفراسەکیدا ل سالا ١٩٣٢ ب کارئینایە و ل سالا ١٩٤٢ بنڤیسین تومارکرییە. هەمی خێزانا ڤی یاسازانی ب دەستێ ئەلمانییا هاتبوونە ژناڤبرن.

جۆرێن جینۆسایدێ:

١. جینۆسایدا لەشی: پێکهاتییە ژ کوشتن و ژناڤبرنا کەسێن جڤاکی. ب ڕەنگەکێ راستەوخو یان نە ڕاستەوخو، وەك (گولله بارانکرن، ب ساخی بن ئاخ کرن، بێ سەروشوینکرن، سێدارەدان و ب کارئینانا چەکێ کۆم کوژ، بۆ نموونە کیمیا بارانکرنا گوندان و باژێرێ حەلەبچە ل کوردستانێ، ژ لایێ رژێما عیراقێ و ب کارئینانا چەکێ فسفوری و ژەهراوی دژی گەلێ کورد، ب ساخی بن ئاخ کرنا ئەنفالکریان ل بیابانێن ڕۆژئاڤایێ عیراقی. کوشتن و ژناڤبرنا نێرن (ژکور) یێن

بارزانیان و گەنجێن کوردێن فەیلی، تۆپ بارانکرنا باژێرێ قەلادزێ ب بۆمبێن ناپالم، ئەڤە دیارترین جورێ قڕکرنا لەشینە دژی گەلێ کورد ل عیراقێ.

دەرئێخستنا پیر و زارۆکێن کورد ب ساخی بن ئاخ کرنا گەنجان ل گۆڕستانا ب کۆمەڵ

٢. **جینۆسایدیا بایەلۆژی:** ئەڤ جۆرە پێکهاتییە ژ رێگرتن ل زێدەبوون و وەرارکرنا کۆمەڵەکا مرۆڤێن ئێك ڕەگەز ب ڕێکا نەزۆك کرنێ و ژبەر برنا (ڕجهاچ) یا ئافرەتان و خەساندنا زەلامان و ژێك جوداکرنا ژن و زەلامان بۆ دەمەکێ درێژ. ئەڤ تاوانە ل هەوێن ئەنفالان ل ساڵا ١٩٨٨ ل کوردستانێ هاتنە بجهـ ئینان، ب تایبەتی ب بنگەهێن کۆم کرنا ئەنفال کریان ل دەمێ جوداکرنا زەلامان ژ ژنێن وان، و ب هەمان شێوە جوداکرنا زەلامێن بارزانیان ژ خێزانێن وان ل ساڵا ١٩٨٣.

٣. **جینۆسایدا کەلتوری:** قەدەغەکرنا زمانێ زکماکی و تێك شێلاندنا دیرۆك و کەلتورێ کۆمەکا مرۆڤان و نەهێلانا شوینوارێ شارستانی و دیرۆکی ڤەدگەریت. ژ

وێران کرن و تێك شێلاندنا جهێن دیرۆکی، کو پاشماوێن کەڤن و نوییێ ئاکنجیێن وێ دەڤەرێنە، وەکی هەرفاندنا مزگەفت و دێر و کەلهێن دێرین و پەیکەران، کو ناسناما دیرۆکا ئاکنجیێن وێ دەڤەرێنە. ژ لایێ پرانیا نەتەوەیێن بالا دەست ڤە بزاڤێن بێ سنوور دهێنە دان خو ژ ڤرکرنا رەگەزێ و نەتەوەیی، بۆ بنبرکرنا زمان و رۆشەنبیری و دیرۆکا ئەوان نەتەوەیێن کو ل ناڤ نەتەوەیێن زۆر دژین. جینۆسایدا کەلتوری ل گەلەك جهێن جیهانێ دهێتە پەیرەوکرن، وەکی ل تورکیا و ئیران و عیراق و سوریا دەرهەڤێ گەلێ کورد دهێتە کرن، ل باکوورێ ئەفریقیا دژی (ئەمازیغان) و ل سودان دژی ئاکنجیێن دارفور و ل میانمار دژی موسلمانێن وی ولاتی دهێتەکرن ... هتد

نموونە ل کوردستانێ گەلەکن بەرامبەر وان رەفتارا ئەوێن رژێمێن عیراق و ئیران و تورکیا و سوریا بەرامبەر ب گەلێ کورد کرینە.

ل عیراقێ ل سالێن هەشتیاندا رژێمێ جارەکا دی دووبارە دیرۆك نڤیسی ڤە. ب رەنگەکی کو دخزمەتا بیروبۆچونێن بەعسی بیت ... هتد.

ل تورکیا کورد ژ ناڤ و نیشانێن وان بەهرکرن، تورکێن چیا ب سەر وان سەپاند. ل ئیرانێ کورد ب هۆزەکا ئیرانی یا کەڤن هاتە دانان و زمانێ کوردی ژی ب دیالێکتەکا زمانێ فارس هاتە دانان. ل سوریا ژی کورد ل جهێ باب و باپیرێن وان ب بیانی هاتنە دانان و هەتا ناسناما هەڤولاتی بوونێ ژی ژێ ستاند ... هتد.

٤. جینۆسایدا ئابووری: پێکهاتیە ژ برسیکرنا ئاکنجییان ب رێکا راست کرنا زەڤیێن چاندنێ و ژناڤبرنا ئاڤێ و رێك گرتن ل کارکرنێ بۆ ژیارا ژیانێ و ژناڤبرنا

هوكارێن بەرهەم هێنانا كۆمەڵەكا خەلكی. ئەڤ جۆرێ جینۆسایدێ وەكی جۆرێن دی گەلەك ب ئاشكرایی و روون ل كوردستانێ بەرچاڤ دبیت. پتر ژ (٤٥٠٠) چوار هزار و پێنج سەد گوندێن كوردستانێ دگەل ئەردی هاتنە راستكرن ئەو مرۆڤێن كو دەستێ كاری بوون هاتنە ژناڤبرن، ب ساخی بن ئاخ كرن و سێدارەدانو گوللە بارنكرن ... هتد هەرچ ماڵ و سامان هەبوون ل دەڤەرێن كەفتینە بەرهەوێن ئەنفالان هەمی ب تالانێ برن. ئەڤ تاوانە بتنێ د ماوێ هەوێن ئەنفالان دا ئەنجام نەداینە بەلكێل بەراهیێ ژی بەرامبەر كوردێن فەیلی و بارزانیان ئەنجام دایە، ل ساڵێن (١٩٨٠ - ١٩٨٣)، هەرچ هەبوو دەست ب سەرداگرت و ب تالان بر و ئەوخەلكەژی چاڤەرێی دانەكێ خوارنێ بوون، ئەگەر رژێمێ دابا وان.

دوورپێچا ئابووری شێوازەكێ هاڤی نەبوویە دژی جڤاكێ كوردی، كو بەردەوام رژێمێن عیراقێ، بۆ ملكەچكرنا گەلێ كورد و بزاڤا ڕزگاریخوازا كوردی پەیڕەوكرییە، ژ برسیكرن و وێرانكرنا ژێدەرێن داهاتێ ژیانا جڤاكی كوردەوارییێ.

ڕژێما عیراقێ بۆ پەیڕەوكرنا جینۆسایدا ئابووری بەرامبەر گەلێ كورد چەندین شێواز گرتنە بەر كو ئەڤەنە:

١. سەپاندنا دوورپێچا ئابووری ل سەر كوردستانێ ب گشتی و دەڤەرێن ئازادكری ب تایبەتی.

٢. مین - ڕێژكرنا پڕانیا زەڤیێن چاندنێ یێن دەڤەرێن چیایی كو ژێدەرێ ژیارا ئاكنجییێن وێ بوون.

٣. پەڤاندن و هشكرنا پڕانییێن ژێدەرێن ئاڤێ و ژەهركرنا كانیان.

٤. سوتنا ڕەز و باخ وپاوان و زەڤیێن چاندیٚ و بڕینا دارستانان ب مەرەما ژناڤبرنا ژێدەرێن داهاتیٚ ژیارا ئاکنجییێن ئەویٚ دەڤەریٚ.

٥. ب زۆری هنارتنا زەلامێن دەڤەرێن کوردی بۆ ناڤ ریزێن سوپای و سوپاییٚ میللی (الجیش الشعبي) و جاشاتییٚ، ب تایبەتی ل دەمیٚ شەڕێن ڕژێمیٚ دگەل ئیرانیٚ یان دگەل پێشمەرگەی.

بەلیٚ ل سالا ١٩٨٨ ل ماوێن هەوێن ئەنفالان دا رژێمیٚ بیٚ گوهـ بدەتە چ یاسایەکیٚ، هەرچ ژێرخانا ئابووریٚ کوردستانیٚ هەبوو ب تەمامی وێران کر، ب جۆرەکی ئەگەر چەندین سالان ئاڤا بکەنەڤە، نەزڤریتەڤە ئاستیٚ بەریٚ.

ڕێکەفتناما قەدەغەکرنا جینۆسایدیٚ:

ژبەر ئەو تاوانێن مەزن و کۆمکوژیانە کو دژی مرۆڤایەتی دهاتنە ئەنجام دان، چ دماویٚ جەنگیٚ جیهانی ییٚ دوویٚ یان ل پشتی ئەوی جەنگی، کو ب ملیونەها مرۆڤ بوونە سوتەمەنییٚ سیاسەتا ڕەگەز پەرستان بۆ ژناڤبرنا نەتەوێن ل بن دەستێن وان. ئەڤجا بۆ هندیٚ رێك ل دووبارەبوونا شەڕی و کارەساتا بهێنە گرتن، هەردڤی چارچوڤەی دا کۆمەلا گشتی یا نەتەوێن ئێکگرتی ل دەسپێکیٚ ڕێکەفتناما قەدەغەکرنا تاوانا جینۆسایدیٚ دا ب بریارا هژمارە (٩٦) رۆژا ١١یٚ کانونا ئێکیٚ سالا ١٩٤٦ل دویڤ ویٚ یاساییٚ جینۆساید ب تاوانەکا نیڤ دەولەتی دانان چونکی ئەڤ تاوانە بەروڤاژی ئارمانجێن نەتەوێن ئێککرتینە. ژبەر گرنگیا ئەڤیٚ ڕێکەفتنامیٚ، دیٚ ئاماژیٚ ب ناڤەرۆکا ماددێن گرنگك کەین:

ماددێ ئێکێ: لایەنێن وێ رێکەفتنامێ رێکەفتن ل سەر هندێ کو جینۆساید تاوانەکا نیف دەولەتییە، چ ل دەمێ شەڕی یان د ئاشتییێدا هاتینە ئەنجامدان، لەوڕا سوزا قەدەغەکرنا تاوانا جینۆسایدێ و سزادانا ئەنجام دەرێن وی دایە.

ماددێ دووێ: جینۆساید ئەڤان تاوانێن ل خوارێ ڤەدگرێت، کو ب مەرەما ژناڤبرنا پشکەکێ یان کومەکا نەتەوەیی یان ڕەگەزەکی تەمام دابیت پێك هاتینە ژ ئەڤانێن ل خوارێ:

١. کوشتنا ئەندامێن جڤاکی

٢. زیان گەهاندنا جەستەیی (لەشی) یان گیانی ب ئەندامێن جڤاکی

٣. جوداکرنا کومەکا خەلکی دسەروبەرەکێ ژیارا دژوار و سەخت، بۆ ژناڤبرنا پشکەکا وان یان هەمیان.

٤. دانانا ئاستەنگان ل بەر زێدەبوونێ (زاوزێ) دجڤاکی دا.

٥. ژێك جوداکرنا زارۆیان ژ دایك و بابێن وان (خێزان) بۆ جڤاکەکێ دی.

ماددێ سێیێ: ئەنجامدەرێن ئەڤان تاوانێن ل خوارێ دهێنە سزادان:

١. ئەنجامدانا جینۆسایدێ.

٢. پلان گێران بۆ ئەنجامدانا جینۆسایدێ.

٣. هاندنا راستەوخو و نەراستەوخو بۆ ئەنجامدانا جینۆسایدێ.

٤. بزاڤکرن بۆ ئەنجامدانا جینۆسایدێ

٥. پشکداریکرن د جینۆسایدێدا.

ماددێ چوارێ: هەر تاوانەك ژ وان تاوانا كو دماددێ سێیێدا ئاماژە پێكری ل دویف رێكەفتنامێ دهینە سزادان، ئەڤجا كەسێن دەسەلاتداریا دەستووری یان فەرمانبەرێن گشتی یان كەسەكێ ئاسایی بن. ئەنجامدەرێن ئەوێ تاوانێ ل هەر بوستەكێ بن ژ ئەوێن ئاماژە پێ هاتیەكرن پاراستی نابن (حصانة)، ژ وان تاوانان و ناهێنە لێبورین.

ماددێ پێنجێ: هەمی ئەو ولات و لایەن كو ئەو رێكەفتناما ئیمزاكری، پێگیریا خو و وەلاتێ خو دووپات كریە بۆ بجهـ ئینانا ناڤەرۆكا وێ رێكەفتنامێ، ب تایبەتی سزادانا ئەنجامدەرێن جینۆسایدێ و هەر تاوانەكێ ژ تاوانێن ماددێ سێیێ.

ماددێ شەشێ: ئەنجامدەرێن هەر تاوانەكا د ماددێ سێیێ یا تاوانا جینۆسایدێ هاتی. ل بەرامبەر دادگەها نافخویا تایبەت ئەوی ولاتی كو تاوان ل سەر ئاخا وێ هاتیە ئەنجامدان دێ هێتە دادگەهكرن.

یان و ل بەردەم دادگەها تاوانا نیڤ دەولەتی دێ هێتە دادگەهكرن ئەگەر دشیاندانە بوو ل دادگەها نافخو بهێنە دادگەهكرن.

ماددێ حەفتێ: ئەو تاوانێن ماددێ سێیێ یێ جینۆسایدێ، ئاماژە پێ هاتیەكرن ب تاوانەكا سیاسی ناهێتە دانان و ئەنجامدەرێن تاوانێ نەشێن ل ولاتێن دی مافێ پەنابەریا سیاسی وەربگرن، چونكی دەولەتێن ئەندام دئەڤێ

ڕێکەفتنامێدا سۆزەك و ئیمزاکریە، کو گونەهبارێن جینۆسایدێ ژی بدەنە دەستێ وەلاتێن وان.

گورستانا ب کۆم یا کیمیا بارانا هەلەبجە

ماددێ هەشتێ: هەر لایەنەکێ ئەڤێ ڕێکەفتنامێ بۆ هەیە داخازێ ژدەزگەهێن تایبەت ب نەتەوێن ئێککگرتی ڤە بکەت، کو لدویف پەیمانا نەتەوێن ئێککگرتی هەر ڕێکا گونجای بگریت بۆ قەدەغەکرن و سەرکوت کرنا تاوانێن جینۆسایدێ یان هەر تاوانەکێ ژ تاوانێن مادێ سێیێ یێ وێ ڕێکەفتنامێ.

ماددێ نەهێ: ل سەر داخازا هەر لایەنەکێ هەڤرك بۆ گرفتێن دناڤبەرا ڤێ ڕێکەفتنامێ دشێن داخازێ ژ دادگەها نیف دەولەتی بکەت، یا گرێدای ب شرۆڤەکرنێ ئانکو ب جهێنانا بەندێن ڕێکەفتنامێ ئانکو یا گرێدای ب وان

کێشێن پەیوەندی ب بەرپرسایەتیا هەر دەولەتەکێ ڤە هەی ل بیاڤێ جینۆساید ئانکو هەر تاوانەکێ ژ وان تاوانێن ژ ماددێ سێیێ یێ ڤێ رێکەفتنامێدا هاتی.

ماددێ دەهێ: لدویڤ رێکەفتنامێ ب سەرڤەنەچوونا تاوانێن جەنگی دژی مرۆڤایەتیێ، تاوانێن جینۆسایدێ ب بورینا دەمی ب سەرڤە ناچیت. ئانکو تاوانێن جینۆسایدی چەند کەڤن ژی بیت، سەرڤە ناچیت و ئەنجامدەرێن وان دهێنە دادگەهکرن.

جینۆساید ل یاسایا نیڤ دەولەتی وەکی تاوانەکا سەربەخۆ کو تایبەتمەندیا جودا هەیە دگەل تاوانێن دی. **لەورا ل تاوانێن جینۆسایدێ دوو پێکهاتێن گەلەك گرنگك هەنە.**

١. ئارمانج: ئەڤ تاوانە ژ تاوانێن دی جودایە، چونکی مەرەما سەرەکی یا جینۆسایدی ژ ناڤبرنا پشکەکێ یان سەرجەمێ کومەکا مرۆڤانە. لەورا ئارمانجا نەهێلانا کومەکا مرۆڤان، پشکەك بیت یان سەرجەمێ وان بیت، تایبەتمەندیێ ب جینۆسایدێ ددەت و تاوانێن دی جودا دکەت.

٢. ژ لایێ هژمارێ: ژبەر ئەوێ جینۆساید، ئارمانجا ژناڤبرنێیە، لەورا هژمارا قوربانیا بەرچاڤ ناگریت. ئانکو بتنێ پێشنیارکرنە بۆ ژناڤبرنا هەر کۆمەکا مرۆڤان بیت، ئێدێ مەرەما وێ دێ دروست بیت ئەنجامدانا ئەوێ تاوانێ ژی مەرج نینە، هژمارا قوربانیان گەلەك بیت کێم و زۆری گرنگك

نینه و ل بەرچاڤ ناهێته گرتن بۆ دیارکرنا جینۆسایدێ و ئەنجامدەرێن ئەوێ تاوانێ.

سیاسەتا جینۆسایدێ ل کوردستانێ:

ل چارچوڤێ سیاسەتا وان ولاتێن کوردستان ب سەر هاتیه دابەشکرن:

(عیراق - ئیران - تورکیا و سوریا) کێشا کوردان هەتا نهۆ بێ چارەسەری مایەڤە و نەتەوەیا کوردژی ب دابەشکری کەفتیه بەر هێرشێن دڕندانه و ڤڕکرنا ڕەگەزی، لەورا گەلێ کورد وەکی نەتەوەکێ بن دەست کەفتیه بەر مەترسیەکا مەزن ژ لایێ دیرۆکی و کەلتووری و ئابووری ڤە، کوردستان وەسا هاتیه تێك شێلاندن رۆژ ل دویف رۆژێ تایبەتمەندیێن وێ پتر تێکدچیت.

سیاسەتا وان وڵاتێن کو کوردستان ب سەر وان هاتیه دابەشکرن، پێکهاتیه ژناڤبرنا شارستانیەت و کەلتوورێ کوردی، هەردەم وان هەول دایه بەر ڕاستیێن دیرۆکی ڤە شێرن، کو گەلێ کورد ژ نەتەوەیێن هەرە دێرینێن یێن ڕۆژهەلاتا ناڤینن.

تاوانێن جینۆسایدا گەلێ کورد ل عیراقێ:

هەر وەکی د پشکا ئێکێ دا مە ئاماژە پێکری، ل دەستپێکا دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ. و گرێدانا باشوورێ کوردستانێ بۆ وڵاتێ عەرەبیێ عیراقێ ڤە، کێشا کورد بوویه کێشا سەرەکی یا عیراقێ. حکومەتێن ئێك ل دویف ئێکێن عیراقێ حاشاتی ل مافێ گەلێ کوردکریه ددیارکرنا چارەنڤیسێ وان سیاسەتەکا بەرنامەکری دانایه بۆ حەلاندنا نەتەوەیا کورد دئامانێ (ب عەرەب بوون) دا د چارچوڤێ دەولەتا عیراقا عەرەبیدا.

ل سالێن ١٩٣٣ - ١٩٣٤ ز بۆ ژناڤبرنا سەرهلدانا بارزان ل دەڤەرێن (بەرۆژ و مزویری و شێروان)، ٧٩ حەفتێ و نەهـ کوند وێرانکرن. ل دەستپێکا هاتنا پاسوانێن نەتەوەی (الحرس القومي) سەرحوکمرانییێ ل سالا ١٩٦٣ (٢٠٠) دوو سەد گوند سوتن و پتر ژ (٢٠٠٠) دوو هزار کەسان ژی کوشتن. هەر ل ڤی دەمی دا ب سەدان کەس ژ ژیێ و تەخێن جودا هاتنە گرتن. ل دەشتا کەندێناوە سەر ب پارێزگەها هەولێرێ، هژمارەکا گوندان سوتن و وێران کرن. ل دەوروبەرێن باژێرێ کەرکووکێ (٤٠٠٠٠) چل هزار کەس ژ جهێ وان دەرئێخستن و هۆزێن عەرەب ل جهێ وان ئاکنجی کرن. خویندن ب زمانێ زکماکێ کوردی قەدەغەکر، ناڤێ گوندا ژی کرنە عەرەبی. ئەڤ تاوانە دەڤەرا شنگالێ ژی ڤەگرت. هەوەکی مە ل بابەتێن بەرێ ئاماژە پێ کری ل سالا ١٩٦٨ز پشتی بەعسییان دەست ب سەر دەستهەلادا عیراقێ داگرتی ئەو تاوان پتر بەرفرەهـ بوو. ل سالا ١٩٦٩ سوپایێ عیراقێ هێرشەکا سەرتاسەری بۆ سەر دەڤەرێن ئازادکری راگەهاند، هەرچییێ کەفتیە سەر رێکا وان ئەوان تالان کر و ئاگرێ بەردایێ، هەتا مرۆڤێن دەڤەرێ ژوێ سوتنێ رزگارنەبوون، بتنێ ل شکەفتا (دەکا)، کو ئاکنجیێن دوو گوندان ژ ترسا سوپای خو تێدا ڤەشارت بوو (٦٧) شێست و حەفت کەس ژ ژن و زارۆیان ل ناڤ شکەفتێ سوتن. ل سالێن (١٩٧١ - ١٩٧٣) تاوانا دەرئێخستنا کوردێن فەیلی بۆ ئیرانێ و ستاندنا رەگەز ناما عیراقی ژ وان و دەرئێخستنا کرێکار و فەرمانبەر و خێزانێن کورد ل کەرکووکێ و خانەقین.

ل سالا ١٩٨٣ دەزگەهێن رژێمێ ل کۆمەلگەهێن ب زۆری ل دەروبەرێن هەڤلێرێ (٨٠٠٠) هەشت هزار زەلامێن بارزانیان برن و بەرزەکرن.

ل سالێن ١٩٨٧ - ١٩٨٨ تاوانێن جینۆسایدێ گەهشتنە گوبیتکێ ب شێوەکێ بەرفرەهـ چەکێ کیمیاوی ل کوردستانێ ب کارهات، کو هزاران کەس بوونە قوربانی. ئەڤ بابەتە مە ب درێژاهی ل پشکێن بەرێ بەحسکریە. کو ب ئاشکرا تاوانێن جینۆسایدا گەلێ کورد دسەلمینین هەتا نهۆژی رزگاربوینێن تاوانێ پێڤەدنالن.

تاوانێن جینۆسایدێ ل پشکێن دی یێن کوردستانێ:

جینۆسایدا کوردان ل باکوورێ کوردستانێ:

پشتی جەنگێ ئێکێ یێ جیهانێ و هەلوەشاندنا ئیمبراتۆریەتا ئۆسمانی و دامەزراندنا دەولەتا نوی یا تورکی (کۆمارا تورکیا)، سیاسەتا سەرکردێن نوی یێن تورك، هەمان سیاسەتا سەرکردێن عیراقێ بوو، بەلکی پتر و درندانەتر ژی بوو ژناڤبرن و نەهێلانا نەتەوەیێ کورد ل تورکیا، کو وان کورد ب (تورکێن چیا) دانە نیاسین، ئەڤەژی بوو ئەگەرێ پەراوێزکرن و بێ بەهرکرنا گەلێ کورد ل باکوورێ کوردستانێ ژ هەمی مافێن نیشتمانی و نەتەوەیی. ب ڕاگواستن و ژناڤبرنا ئاکنجیێن کورد دویر ئێخستنا وان بۆ دەڤەرێن دی یێن تورکیا، کو تورك پڕانینە و ئاکنجی کرنا تورکان ل جهێ کوردان ب مەرەما تێك ئێلاندنا دیموگرافیا کوردستانێ و ژناڤبرنا تایبەتمەندیا کەلتووری و دیرۆکی و کۆمەلایەتی. باژێر و باژێرکێن کوردی کو پڕانیا وێ دەڤەرێ بخوڤە دگریتن وەکی (بەدلیس، ئامەد، وان، هەکاری، موش، ماردین، ئورفە و سێرت ... هتد.

ژبلی ڤان قەدەغەکرنا زمانێ زکماکی و جل و بەرگك و ناڤێن کوردی.

سیاسەتا تورکی پشت ب دەستووریٚ سالا ١٩٢٤ گریدابوو، کو تیٚدا هاتییە ژبلی تورکان وان دان پیٚدان ب چ گەل و نەتەوەیەکیٚ نەی تورک نەدایە.

پشتی ڤەمراندنا سەرهلدانا کوردان، کو شیٚخ سعید پیران ریٚبەریا ویٚ دکر ل سالیٚن (١٩٢٥ - ١٩٢٦)، سەدەها گوند و زەڤییٚن چاندنیٚ ویٚرانکرن و مالیٚن وان ژی سوتن و تالان کرن و ئاکنجییٚن وان ژی بوٚ دەڤەریٚن دییٚن روٚژئاڤاییٚ تورکیا ڕاگواستن، کو هژمارە زوٚر یا وان ژبرس و سەرما دا مرن.

جینوٚسایدا گەلیٚ کورد ل یاسا ژمارە (٨٨٥ ل ١٩٢٦/٥/٣١)، جڤاتا مەزنا نیشتمانیا تورکیا جیٚگیرکریە. و لدویڤ ئەڤیٚ یاساییٚ هیٚرش بوٚ سەر دەڤەریٚن کوردی ڕەوایە.

ل دەستپیٚکا سەرهلدانا (ئاگریٚ داغ ١٩٢٧ - ١٩٣٠) سەرجوم ئاکنجییٚن (٢٢٠) دوو سەد و بیست گوندیٚن ئەویٚ دەڤەریٚ کو ئەو سەرهلدانا ڤەگرتبوو، نیٚزیکی (١٠٠٠٠) دەهـ هزار کەس بوون، هەمی بیٚ سەروشوین کربوون هەرئەو بوٚ کوشتنا نیٚزیکی (١٠٠) سەد ڕووناکبیریٚن کورد ب دەست و پییٚن گریٚدای هاڤتنە ناڤ دەریا (وان)یٚ. ل ١٩٣٠/١/١، رژیٚما تورکیا بریار ب ڕاگواستنا ئاکنجییٚن هەریٚما دیٚرسم دا. پشتی ژناڤبرنا سەرهلدانا دیٚرسم ل سالا ١٩٣٧ کەمالیان ب ئاگر و ئاسنی بەربوونە گیانیٚ کوردان، (١٥٠٠) هزار و پیٚنج سەد پیر و ژن و گە نج و زاروٚك ب دەست گریٚدای ئیٚخستنە چالەکا مەزن و نەفت پیٚداکر و ئاگر بەردا وان.

جهیٚ ئاماژە پیٚدانیٚ یە، سەبارەت کوٚم کوژیا دیٚرسم سەرروٚك وەزیریٚن تورکیا ل سالا (٢٠١٢) داخازا لیٚبورینیٚ ژ کەس و کاریٚن قوربانییٚن دیٚرسم کر. ئەڤ هەلویستە بخو دان پیٚدان ب جینوٚسایدکرنا کوردان ل باکووریٚ کوردستانیٚ.

تورك بەردەوام مژویلی سیاسەتا ب تورك كرنێ و ڕاگواستنێ و نەهێلانا سیمایێ نەتەوێ دەڤەرێن كوردانن، كو نهۆ ژی حوكمێ عورفی ب سەر وێ دەڤەرێ دا بجهـ دئینیت، رۆژانە چەندەها گەنج و لاوێن ئەڤان دەڤەران دكەڤنە بەر هێرشێن گرتن و ژناڤبرنێ.

جینۆسایدا كوردان ل ڕۆژهەلاتا كوردستانێ:

كوردێن پشكا رۆژهەلاتێ ژی تووشی هەمان سیاسەتا ڤركرنا ڕەگەزی بووینە، ژ لایێ دەستهەلادارێن ئیرانێ ڤە دناڤبەرا هەردوو جەنگێن جیهانی حكومەتا ئیرانی سیاسەتا توند دژی كوردان ئەنجامدا ژ ڕاگواستنا ب زۆری بۆ دە ڤەرێن جودایێن ئیرانی.

ل سالا ١٩٣٥ پشكەكا زۆرا (گەلباخ و جەلالی و پیران)، بۆ (سولتان ئاباد و كرمان و شیراز) ڕاگواستن، هۆزا جەلالی كو ل سنوورێ ئیران - توركیا ئازەربیجانێ دژیان، نێزیكی (١٠٠٠٠) دەهـ هزار كەس بۆ ناڤەراستا ئیرانێ ڕاگواستن. سیاسەتا رژێما شاهێ بەهلەوی دان ب هەبوونا كوردان نەدا، وان كورد ب ئێك ژ هۆزێن ئیرانێ و زمانێ كوردی ژی ئێك ژ شێوەزارێ زمانێ فارس ددانا، پشتی كەفتنا كومارا كوردستانێ ل مهاباد، ل سالا ١٩٤٦ گەلەك درندانە كەفتنە گیانێ ئاكنجیێن مهابادێ و ئەو دەڤەرژی وێران كر و زمانێ كوردی قەدەغەكر كەفتنە بن شێلاندنا بارێ كۆمەلایەتی و كەلتوری و خراب كرنا بارێ ئابووری. ئەڤ پشكا كوردستانێ ژی ژیارا وان ل پشكێن دی یێن كوردستانێ باشتر نەبوویە. هەتا نهۆ كورد پەنابەر و

دەربدەر دبن. سیاسەتا جوداهیا مەزهەبی و نەتەوەیی ب سەر وان دا دسەپینیت و ڕوژانە گەنجان بەرەف زیندانێن رژێمێ دبەن.

جینۆسایدا کوردان ل رۆژئاڤایێ کوردستانێ:

کورد ل رۆژئاڤایێ کوردستانێ (سوریا) بەردەوام تەپەسەریا نەتەوەیی بوو، شێوازێ جینۆسایدا کەلتووری و نەتەوەیی ل دژی پەیرەودکر، ب ڤەدەرکرنا دەڤەرێن کوردی دگەل ئێك دا، ئەوژی ب ئاکنجی کرنا هۆزێن عەرەب دناڤبەرا کوردێن باکووری و رۆژئاڤای، وەکی پشتینەیەکێ بۆ ژێك ڤەدەرکرنا نەتەوەیێ کورد و جوگرافیا وی و پەیرەوکرنا ژناڤبرن و نەهێلانا زمانێ کوردی ل سالێن (١٩٤٥ - ١٩٥٨) ڕژێما سوریا عەرەبی پرانیا ئەفسەرێن کورد ژ سوپای دەرئێخستن ل سەر ژمێریا سالا ١٩٦٢ پتر ژ (٢٠٠) دوو سەد هزار کەس ژ ئاکنجیێن پارێزگەها جەزیرە، مافێ وەلاتیبوونێ ژێ ستاند وەکی ژێ ستاندنا مافێ ژیانێ، چونکی وان مافێ کارکرنێ و کڕین و فروشتن و ژن ئینان و شویکرنێ و دامەزراندنێ نامینیت. ژبلی ڤێ ژی ناڤێ گوند و باژێرێن کوردی گوهۆڕین بۆ عەرەبی.

بابەتێن مە دەردکەڤیت کو ئەو ڕژێمێن کوردستان ب سەر وان هاتیە دابەشکرن، هەمان سیاسەتا ڤڕکرنا ڕەگەزی دژی گەلێ کورد پەیرەوکریە، چەندین شێوان وان بکارئینانینە بۆ نەهێلانا گەلێ کوردلەوڕا بەردەوام ل دژایەتی کرنا کوردان هەڤکاری و هەڤال بووینە سۆز و پەیمان دناڤبەرا خودا گرێدانە. هەرئێك ژ وان وەلاتێن کو پشکەك ژ کوردستانێ بەرکەفتییە، ب چ جۆرەکی ب ئاخا کوردی نزانیت و دان پێدانێ ژی ب مافێن گەلێ کورد نائینیت.

پرسیارێن پشکا شەشێ

پ١/ ئەڤان زاراڤا پێناسە بکە.

جینۆساید، جینۆسایدا کەشتی، جینۆسایدا بایلۆژی، جینۆسایدا کەلتوری، جینۆسایدا ئابووری، تورکێن چیایی، سەرهلدانا دێرسم.

پ ٢/ جینۆساید دیاسایا نیف دەولەتی دا وەکی تاوانەکا سەربخۆ، تایبەتمەندیا جودا هەیە دگەل تاوانێن دی. ئەرێ ئەو تایبەتمەندی چنە؟

پ ٣/ رژێما عیراقێ بۆ پەیرەوکرنا جینۆسایدا ئابووری بەرامبەر گەلێ کورد چەندین شێواز بکارئینان، ب هویری روون بکە.

پ٤ / ئەڤان ڤالاتیێن ل خوارێ پربکە.

١. جینۆساید ئەڤان تاوانێن ل خوارێ ڤەدگریت، کو پێکهاتیە ژ

١. .... ٢. .... ٣. .... ٤. .... ٥. ....

٢. لپەی ماددێ سێ ئەنجامدەرێن ئەڤان تاوانا دهێنە سزادان

١. .... ٢. .... ٣. .... ٤. .... ٥. ....

پشكا حەفتێ

ئێزدی

ئێزدی ب ڕەسەن كوردن، سەرباری هندێ كو ڕێژا وان ژ (٤ - ٥)٪ نابۆریت، هەتا نهو پارێزگاری ل كەلتور و دیرۆكا خۆ یا كوردایەتی كریە، ب تایبەتی ل پەیرەوكرنا ڕێورەسمێن خۆ یێن ئایینی (ئۆلی) چ زارەكی یان نڤیسینكی بیت، ژ نڤێژ و دوعا و سرودێن خۆ یێن ئایینی و پەرتووكێن خۆ یێن پیرۆز.

ئایینەكێ سەربەخۆ هەیە، پرانیا وان ل دەڤەرێن موسلێ و شنگالێ و پشكەك ژێ ژوان ل باكوورێ كوردستانێ و ڕۆژئاڤایێ و گورجستانێ و ئەرمەنستانێ دژین، كاریگەریا پێكهاتێن هەڤسوییێن وان ژ عەرەب و ئاشۆری و سریانی ل سەر هەیە، ژ ڕوویێ ڕوشنبیری و كەلتووریڤە. زمانێ وان یێ زكماكی كوردییە (شێوازی كرمانجی) میرێن وان ل میرگەها شێخان دژین، ڕوگەها وان (قیبلة) لالشە، و كۆرێ شێخ ئادی تێدایە.

دابەشکرن و هژمارا ئاکنجیان

هژمارا ئاکنجیێن ئێزیدی ل جیهانێ لدویڤ هژمارا ڕێکخراوێن سەر بنەتەوەیێن ئێکگرتی دبن، نێزیك))(٢,٥٥,٠٠٠)کەسك دبن, نێزیکێ (٧٥٠٠٠٠) حەفت سەد و پێنجی هزار کەس ل باشورێ کوردستانێ دژین و (٣٠٠٠٠) سیە هزار ژی ل ڕۆژئاڤایێ کوردستانێ ل باکوری ژی هژمارا وان ژ (٥٠٠) پێنج سەد کەسان نابۆریت، کو دەمەکی هژمارا وان ژ (٢٥٠٠٠) بیست و پێنج هزار کەسان پتربوون، بەلێ پرانیا وان بەرەف ئەوروپا چوون و مشەخت بوون کێمەك ژوان ژی ل ڕۆژهەلاتی هەنە، بەلێ پێزانینێن دروست ل بەردەست دان ینن بۆ سەلماندنا هژمارا وان.

نازناڤ و نیشتمانێ ئێزدیاتی

دکەڤندا دگوتنە ئێزدیان داسنی، بەلێ پشتی دەرکەفتنا شێخ ئادی هەکاری ب (سوحبەتی و هەکاری و شێخ ئادی) ناڤێ وان دەرکەفت بوو، دبیتە نازناڤێ ئێزدیاتیێ ل سەردەمێ فەرمانراویا عوسمانیان هاتبیت، بناڤودەنگترین جهێ خۆجهبوونا ئێزدیان کو د پەرتووکا شەرەفنامەیێ دا هاتیە، جزیرا بۆتان و موسل و دهۆك و ئامەد و حەلەب و ڕەهایێ و خوێ بوویە، ل ئیرانێ ب میرێن دۆنبەلی بەرنیاس, بەلێ ئەڤ دابەشبوونە هێدی هێدی ل بن فشارا هەوا ڤرکرنا نەژدای و فەرمانێن عوسمانی بەرتەنگ بوویە و گوهۆڕین بسەردا هاتن.

جهێ خۆجهبوونا ئێزدیان

- باشورێ کوردستانێ:

١- پارێزگەها موسلێ، ڤان دەڤەران ڤەدگریت (سەنتەرێ باژێرێ موسلێ، قەزا شێخان، شەنگال، زومار، ئەلقوش).

٢- پارێزگەها دهۆکێ، کۆمەلگەها شاریا (سێمێل)، کۆمەلگەها خانکێ و دەڤەرا دێرەبینێ.

- رۆژئاڤایێ کوردستانێ:

(قامشلو، عەفرین، دەڤەرا جەراح و گومدێن دەوروبەرێ وێ)

- باکورێ کوردستانێ:

ئەڤان دەڤەران ڤەدگریت (مێردین، سێرت، رەها، قارس، ئاگری و ئاردوهان (ل سەر سنورێ ئەرمەنستان).

- ئەرمەنستان:

لاگزنین (گوندێن چیایێ ئارارات و دناڤ پایتەختێ یەریڤان دا).

- گورجستان:

لەتەبلیسا پایتەخت دژین.

- دەڤەرێن دیێن جوراجورا:

ل وەلاتێن (ئەلمانیا و مەجرستانێ و فرەنسا و ئەمریکا دژین).

پەرتووك و جهێن وان یێن پیرۆز:

١- پەرتووكا جەلوە (بۆ شێخ ئادی موسافیر ڤەدگەڕیت).

٢- مەسحەفا ڕەش.

ژبلی ئەڤان كەسایەتیێن پیرو شیخ و كریف و فەقیر و قەوالٚ (قەول و بەیت) و موريد هەنە.

٣- دۆلا لالش، سالانە پەیرەوانێن ئێزیدیاتیێ سەرەدانا وێ دكەن.

لالش پەرستگەها هەرە پیروزا ئێزیدیانە دكەڤیتە دەڤەرەكا چیایی ل قەزا شێخان نێزیك (ئێسڤنێ) ل دووراتیا (٦٠) كلم ل باكورێ ڕۆژئاڤایێ باژێرێ مووسلٚ، پەرستگەها لالش و گۆڕێ شێخ ئادی تێدایە، زێدەباری بارەگایێ جڤاتا ڕۆحانی یا پەیرەوێن ئێزیدیاتیا جاهانی.

هەلبژاردنەك ژ جەژن و ڕوژیگرتنێ ژ لایێ ئێزیدیانڤە :

ڕۆژیگرتنا ئێزیدیان سالانە پتر ژ جارەکێیە بۆ وان هەیە ب درێژاهیا سالێ ب ڕۆژیبن، بەلێ ئەڤە ژ هەمی کەسان ڤەناگریت، پەیوەندی ب بیروباوەریا وی کەسی ب خۆڤە هەیە. بەلێ ڕۆژیا گشتی ل سەر هەمیان پێدڤییە بگرن، دبێژنێ جەژنا ڕۆژیێ (ئێزی) ئانکو ڕۆژی بۆ خودێ، سێ ڕۆژە و دکەڤیتە هەیڤا کانوونا ئێکێ یا سالا زایینی.

ئێزیدی پەیروێ سالناما ڕۆژهەلاتا کەڤن (ریکۆری) دکەن، دڤان هرسێ ڕۆژان خۆ ژ هەمی خوارن و ڤەخوارنێ و خۆشیێ و دەم بۆراندنێ دپارێزن، ڕۆژا چوارێ دکەنە جەژن بناڤێ جەژنا (ڕۆژیێن ئێزی).

- جەژنا جەمایێ (عید جما): ئێکە ژ جەژنێن وان یێن کەڤن و مەزن ئانکو (جەژنا خرڤەبوونێ)، حەفت ڕۆژان بەردەوام دبیت، سرود و ڕێوڕەسمێن خۆییێن ئایینی ئەنجام ددەن، قوربانیان ژی بۆ ددەن.
- جەژنا سەرێ سالێ: دگەل جەژنا سەرێ سالا بابلی هەڤتەریب دبیت و دکەڤیتە وەرزێ بهارێ.
- جەژنا خدرو ئەلیاس: ئەڤ جەژنە دکەڤیتە پێنج شەمبا سێیێ ژ هەیڤا ڕەشەمەهێ، ئەڤ خدروئەلیاسە د پڕانیا ئایینێن دی دا هەیە، وەك (الخضر) ژلایێ عەرەبانڤە، خواجە خدر ژلایێ هیندییێن موسلمانڤە، ژلای ئێمە ب خۆ ژیڤە ب خدرێ زیندی دهێتە نیاسین، کریستیانژی ب گورگیس و دناڤ ئیسرائیلیاژی دا ب (ئاراميا) یان، ئیلیا بەرنیاسە.

ژبلی ئەڤانە چەندین جەژنێن دیژی هەنە.

هەوێن ڤرکرنا نەژادی دژی ئێزیدیان

ئێزیدی ب درێژاهیا دیرۆکێ ژبەر هۆکارێن ئایینی و ئابووری ڕووی ب ڕووی (٧٢) حەفتێ و دوو هەوێن ژ ناڤبرنێ بووینە، ترسناکیرین فەتوا کو کوشتنا ئێزیدیان حەلال دکەت فەتوا (ئەحمەد کورێ حەنبل)ە ل سەدێ نەهێ و لیپی سەمەرقەندی و مەسعودی و العمادی و عەبدولایێ ڕەبتکی (سالا ١١٥٩ ز مریە) بوویە.

فەتوا (أبو سعود العمادی) کو موفتییێ عوسمانی بوو ل سەر دەمێ سولتان سلێمانێ قانوونی و سەلیمێ دووێ، زنجیرەکا فەتوا ب تەکفیرکرنا ئێزیدیان ب دوڤ خۆ هێلایە، ژێدەرێن ئێزیدی ئاشکرا دکەن کو (العمادی) کوشتن و بەندکرن و بازرگانیکرنا کچ و ژن و بنبرکرنا توخمێ ئێزیدیان حەلال کریە.

فەرمانا ئێزدیان :

فەرمان : ئێزدیان ئەڤ پەیڤە ب هەڤشێوێ ڤرکرنا نەژادی نیاسییە , تورکان ئەڤ پەیڤە بۆ فەرمانێن هەو و هێرشێن سولتانێن عوسمانی بکارئینایە , کول ئەسمانە د دەرچوون دژی ئێزیدیان . ئێزدی ژبەر بەرفرەهیا هێرشێن سەربازی نەشیان بەرهەنگاریا وان ببن ب ناچاری چوونە دەڤەرا چیایێ ومانە ژ شکەفتان , وژبەر هێرش و هەوێن بەردەوام ب درێژاهیا دیرۆکێ وەلێ کرن ژ ژیانا شارستانیەتێ و پێشکەفتنێ دوور بکەڤن , ئو ئەڤان شەرو کارەساتان کارتێکرن ل سەر ژێرخانا شارستانیەتێ و رۆشنبیریا ئێزیدیان کریە .

دەسپێکایا ڤان هەو هێرشان ل سەردەمێ میر (جەعفەرێ داسنی) میرێ ئێزدیان, ئانکو (سەردەمێ خەلیفێ عەباسی موعتەسەم ل سالا (٢٢٤) مشەختی) دەسپیکرن, وبەردەوامبوون هەتا هەردوو سەدەی یین (١٦, ١٧ز) .

هێرشا پاشایێن عوسمانی ئێکەم فەرمانا وان ل سالا (١٥٦٠ز) ی بوو ب فەتوا (أبو السعود العمادی) , هێرشا مێرییێن جەلیل یێن موسلێ بوو بۆ سەر شێخان و چیایێ شنگال ێ پاشی هێرشا والییێن عوسمانی ل بەغدا دەسپێکرن , وەك حسن پاشا (١٧١٥) , أحمد پاشا (١٧٣٣) , سلیمان پاشا (١٧٥٢).

هەر ل ڤێ دەوروبەری هێرشا نادر شاهێ ئیرانی ژی هاتە سەر , ب درێژاهیا سالێن (١٧٣٢-١٧٤٣ز) دبەردوامبوون , ئەڤجا ل پشتی ئەڤان ژی زنجیرەکا هێرشان د دویف دا هات , علی پاشا (١٨٠٢ز) سلێمان پاشایێ بچووك (١٨٠٩ز) ئینجە بەیرەقدار (١٨٣٥ز) , رشید پاشا (١٨٣٦ز) حافز پاشا (١٨٣٧ز) .

محمد شريف پاشا (١٨٤٤-١٨٤٥ز) محمد كريدلى ئۆغلۆ (١٨٤٥-١٨٤٦ز) تەيار پاشا (١٨٤٦-١٨٤٧ز) ئەيەب پاشا بەد (١٨٩١ز) ، فەريق عمر وەهبى پاشا (١٨٩٢ز) و بەكر پاشا (١٨٩٤ز) . هەروەسا هێرشا ميرێ سۆران (پاشايێ مەزن پاشايێ كۆرە) بوو دناڤبەرا سالێن (١٨٣٣-١٨٣٤ز) و هيرشا بەدرخان بەد ل سالا (١٨٤٢ز) ز ل دەسپێكا سەدێ بيستێ ل دەمێ كومەلكوژيا ئەرمەنييان ل سەر دەستێ (ئيتحا دوتەرەقى) ل سالا (١٩١٥ز) ئێزيدى ژى ڤەگرتينە، ئەڤ هەمى مال وێرانيە ل سەردەمێ دەولەتا سەلتانێ ئوسمانى دەرهەق بڤێ تەخا ئاييني هاتيە كرن ، ئەرێ دڤێت چ زيانەكا مەزنا گيانى و مادى و كەلتورى و ژينگەهى و مرۆڤايەتى د دوويڤ دا هاتبيت ، هژماركرنا وان زيانان بزحمەتە بهێتە خەملاندن .

جینۆسایدکرنا ئێزیدیان د دەولەتا عیراقێ یا نوودا :

پشتی دامەزراندنا دەولەتا عیراقێ ، سەد خوزی بدەسدلاتا بەرێ دبرن .

پشتی ماوەکێ ێکێم ل سالا (١٩٣٥ز) لەشکەرێ پاشایەتی یێ عیراقێ هێرشەکا بەربەلاڤ کرە سەر دەدڤەرێن ئێزیدی ئاکنجی ، هەمان تاوانێن داگیرکەرێن بەرێ دوبارە کرنەڤە ، ل سەردەمێ رژێمن ئێك ل دویڤ ئێکێن عیراقێ دناڤبەرا سالێن (١٩٦٣-٢٠٠٧ز) ماوەکێ کێم ژی خۆشی بژیانا خۆ نەبر، کوشتن ، راگوهاستن ، عەرەب کرن ، بەعسی کرن و کۆمکرنا وان ل ئوردیگاییێن زۆرەملی ببو ژیانا ئاسایی یا ئێزدیان . پشتی هەرفتنا رژێما بەعس و نەمانا دەسەهەلاتاوان ل وان دەڤەران تاقمەکێ توندرەو بناڤێ ئایینی ، شیان مەیدانا تاوانێن خۆ بەرفرهر بکەن و بگەهنە دەڤەرێن ئێزیدیان . ل رۆژا (١٤-تەباخێ-٢٠٠٧) ب رێیا ترومبێلەکا بارهەلگرا بومرێژکری مەزنترین تاوان ل کومەلگەها (القحطانية) تەل عوزێر ئەنجامدا ، قوربانییێن ئەڤێ تاوانێ گەهشتنە (٨٠٠) کەسان ژ کوشتی وبریندااران ژبلی زیانێن مادی ژمالێ و خانوویێن

هـاولاتـيان دان، دگەل چەندین تاوانێن دەستدرێژیا کوشتن و رەڤاندنێ ب فەتوا توندرەوان .

مەزنترین تاوان ل سەدێ بیست و ئێك ێ ب دەرهەڤا ئێزدیان هاتە ئەنجامدان ، ل خزیرانا (٢٠١٤ز) ێ پشتی کەفتنا موسلێ و باژێر و باژێرکێێن دەوروبەر د دەستێ گروپێن تیرورستێن داعشدا هەروەسا ل هەیڤا تەباخێ یا هەمان سالێ دەڤەرا شنگالێ و باژێرو باژێرکێن ئێزیدیان ژی کەفتنە بەرهێرشا ئەڤێ تاقما درەندە، هژکارەکا زۆرا هاولاتیان هاتنە کوشتن و ئێخسیرکرن ئەوێن دیژی ژ بوو خۆ رزگارکرنێ چوونە چیایێ شنگالێ ، ئەڤ تاوانە هندیا مەزن بوو وەکی ئەنفالا سالا ١٩٨٨ز بسەر مللەتی مەداهاتی بوو .

نەتەوێن ئێکگرتی ئەڤ کارێ داعشان بتاوانا جەنگێ دژی مرۆڤایەتیێ هژمارد ، ئێزیدی روو ب رووی ڤرکرنا نەژادی بوون ، پتر ژ (٣٠٠٠) سێ هزار کوشتی ژ پیرو ژن و زارۆکان ، و (٥٠٠٠) پێنج هزار ژی هاتنە رەڤاندن ، هەروەسا نێزیکێ (٤٠٠) چوار سەد هزار کەس ژی ئاوارەی باژێرێن دهۆکێ و زاخۆ و هەولێرێ و سلێمانییێ بوون . بێ کۆ سادەترین پێدڤێن خۆ یێن ژیانێ دگەل خۆببن ، ژبلی ئەڤان پتر ژ (١٥٠٠) هزا و پێنج سەد کچ و ژن رووی ب رووی دستدرێژیا نامووسێ بوون و پتر ژ (٢٠٠٠) کچ و ژن ژی ل بازارێ موسلێ و رەقە یاشامێ کرین و فرۆشتن پێ هاتینەکرن . پشتی ئەڤێ کارەساتا مەزن ئێزدیدیان چەند یەکەیێن بەرگریا چەکداری دامەزراندن هاریکاریا هێزێن پێشمەرگەیێ کوردستانێ ب مەرەما رزگارکرنا دەڤەرێن خۆ ل بن دەستێ توندرەوێن داعشە .

ژێدەر

١. ئەمیر قادر: دۆزێ جینۆسایدی خەلكێ كوردستان: كونگرێ جیهان ناسان ب جینۆسایدا گەلێ كورد: هەڤلێرن ٢٠٠٨.

٢. پ. ی. د سەعدی ئۆسمان هەروتی: سیاسەتا پاكتاوی ڕەگەزی كورد ل كەركووك ددای ڕاپەرینا: كونگرێ جیهان ناساندنا ب جینۆسایدا گەلێ كورد هەڤلێر، ٢٠٠٨.

٣. د. مارف عومەر گول: جینۆسایدی گەلی كورد: هەڤلێر ٢٠١٠.

٤. دراسة عن الكورد الفيليين http: www.kurdefrin.com/vb/t٧٤١١.html

٥. ڕێكارێ مزویری: شیواز و میكانزمی جینۆسایدە د جینۆسایدی بارزانییەكان: كونگری جیهان ناساندنا ب جینۆسایدا گەلێ كورد هەڤلێر، ٢٠٠٨.

٦. ڕێكارێ مزویری: ئەنفال و كۆم كوژی و كاریگەرییێن دەروونی، هەڤلێر ٢٠١١.

٧. ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا: باروڤی لەناوبردنی بارزانییەكان، چاپا ئێكێ ٢٠١٢.

٨. ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا: جینۆسایدكردنی بارزانییەكان ل سەدەی بیستەدا. هەڤلێر، ٢٠١٢.

٩. ڕێكخراوا v.i.d.p ئەلمانیا، وەرگێران ژ ئەلمانی: ناسح ئیبراهیم دزەی: كوردستان گەورەترین هێرش بەچەكی كوشندەی كیمیاوی، دهوك، ٢٠٠٨.

١٠. جاسم محەمەد عەلی: جینۆسایدی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی، كونگرێ جیهان ناساندنا ب جینۆسایدا گەلێ كورد: هەڤلێر، ٢٠٠٨.

١١. خەبات عەبدولا: هەڵەبجە.... مەملەكەتی ژیان، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٢. خەلیل عەبدولا: بە جینۆسایدنا سینی ئەنفال، سلێمانی ٢٠١١.

١٣. فریشتەكەوە: كارەساتی هەلەبجە، هەڤلێر، ٢٠٠٨.

١٤. فرمان عبدالرحمن: پاكتاوی ڕەگەزی كورد له كوردستانی عێراقدا، سلێمانی، ٢٠٠٦.
١٥. مهاباد قەرەداغی، كارەساتی ئەنفال و كاریگەرییە دەروونییەكانی له سەر كۆمەڵگەی كورد: كۆنگرێ جیهان ناساندنا ب جینۆسایدا گەلێ كورد: هەڤلێر، ٢٠٠٨.
١٦. میدل ئیست ووچ: وەرگێران محەمەد حەمە ساڵح توفیق، جینۆساید له عیراقدا سلێمانی، ٢٠٠٤.
١٧. مایكل لیزنێرگك، ئەنفال له كوردستانی عیراق، وەرگێران كارزان محمد: سلێمانی ٢٠١١.
١٨. یوسف دزەیی: ئەنفال كارەسات دئەنجام و ڕەهەندەكانی: هەڤلێر، ٢٠٠١.
١٩. المحامي طارق جامباز: ضحايا عمليات الانفال ١٩٨٨ من المسيحيين و الايزديين، اربيل، ٢٠٠٨.
٢٠. خالد المرسومي: واقع الكورد الفيليين بين الاقصاء و القوانين، العدد السادس لمجلة ((تضامن)) أيلول ٢٠٠٨.
٢١. الكورد الفيليون من تفرعات الشعب الكوردى العريق في التاريخ.
http://www.kurdefrin.com/vb/t٧٤١١.html ٢٤. د. احمد راسم النفيس، من هم الكورد الفيليون؟ http://anna baa.org/nbahome/nba٧٢/kurdhtm .
٢٢. اليزابيث كامبل، كورد فيلي، ترجمة: دياري صالح مجيد: http://nihadtuz.foramarabia.com/t٢٤
٢٣. ضياء السورملى: الكورد الفيلية حقائق و موافق kadhem English.arabic .kurdish

٢٤. سەردار محمد عبدالرحمن، هوشيار محمد امين خوشناو، نەخشەی (بەعەرەبكردن ، ئەنفال، كۆمەڵگەزورە ملێیەكان، كیمیا باران): ئەتلەسی هەرێمی كوردستانا عێراق، عێراق و جیهان، كومپانیا بۆچا پەهەتیێ و كارێ هونەری، هەڤلێر، ٢٠٠٩ - ٢٠١٢.
٢٥. سەردار محمد عبدالرحمن، هوشيار محمد امين خۆشناو، (ئەتلەسی مێژووی بزاڤی ڕزگاریخوازی كوردستان، كومپانیا تێنوس بۆ چاپەمەنیێ و كارێ هونەری، بەرگێ ئێكێ، هەڤلێر، ٢٠١٢.
٢٦. وەزارەتا كاروبارێن شەهیدان و ئەنفال كریان: پرۆژێ ئەرشیفكردنی جینۆسایدی گەلی كورد، زنجیرە (٦) هەولێر، ٢٠٠٨.
٢٧. عومەر محەمەد: كومەڵكوژی بارزانییەكان بە ئەنفال ناوبەرێن یا بە جینۆساید، گوڤارا ئەنفالستان، ژمارە (٩) Anflistuh@yahho.com، چاپخانا رنج.

هندی زارۆکەکێ کورد مابیت
هەوە ژبیر ناکەین